ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΥΓΕΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Δ.Π.Μ. Σ. «ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ»

Τίτλος διπλωματικής εργασίας:

«Πολιτικό γκράφιτι και κοινωνική διαμαρτυρία σε αποστερημενες κοινότητες: Το παράδειγμα της Αγίας Τριάδας και του Λάκκου στο Ηράκλειο»

Στοιχεία φοιτήτριας

Επώνυμο: Αντωνακάκη

Όνομα: Γαλάτεια

Επιβλέπων καθηγητής: Ζαϊμάκης Ιωάννης

Δήλωση τήρησης της ακαδημαϊκής δεοντολογίας:

Ο/Η υπογράφων/υπογράφουσα φοιτητής/φοιτήτρια του Δι-ιδρυματικού Μεταπτυχιακού «Κοινοτική Εργασία και Κοινωνική Οικονομία» του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παν. Κρήτης και του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας του Ελληνικού Μεσογειακού Πανεπιστημίου δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία με τίτλο: «Η Τέχνη του Δρόμου και Πολιτικά Γκράφιτι: Παραδείγματα Γκράφιτι στην περιοχή της Αγίας Τριάδας και στον Λάκκο Ηρακλείου Κρήτης» είναι στο σύνολό της προϊόν δικής μου δουλειάς και ότι όλες οι πηγές που έχουν χρησιμοποιηθεί αναφέρονται πλήρως. Επίσης δηλώνω ότι δεν αποτελεί προϊόν οποιασδήποτε εξωτερικής μη αδειοδοτημένης βοήθειας και ότι δεν έχει υποβληθεί σε οποιοδήποτε Ίδρυμα ή Οργανισμό προς αξιολόγηση, ούτε έχει δημοσιευθεί στο παρελθόν μέρος αυτής ή στο σύνολό της.

(Υπογραφή)

_____

Ονοματεπώνυμο

Αντωνακάκη Γαλάτεια

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Με την παρούσα διπλωματική εργασία ολοκληρώνω τις σπουδές μου στο Διατμηματικό Μεταπτυχιακών Πρόγραμμα Σπουδών του Πανεπιστημίου Κρήτης, του Τμήματος Κοινωνιολογίας και του Ελληνικού Μεσογειακού Πανεπιστημίου Κρήτης, του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας «Κοινοτική Εργασία και Κοινωνική Οικονομία».

Καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου η συμβολή των καθηγητών μου ήταν καθοριστική στα γνωστικά αντικείμενα που παρακολούθησα στους οποίους οφείλω να εκφράσω τις ειλικρινείς μου ευχαριστίες για τη συμβολή τους στην ολοκλήρωση των σπουδών μου.

Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου, τον κύριο Ιωάννη Ζαϊμάκη, για την επίμονη και διαρκή καθοδήγηση που μου προσέφερε κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της εργασίας μου. Ένας εξαιρετικός καθηγητής, ο οποίος πίστεψε από την αρχή στις δυνατότητες μου.

Επίσης ευχαριστώ θερμά τους καλλιτέχνες που συμμετείχαν στην έρευνα και μου εμπιστεύτηκαν τις εμπειρίες και τις απόψεις τους.

Τέλος, οφείλω να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, η οποία δεν σταμάτησε ποτέ να πιστεύει στις δυνατότητες μου και να με στηρίζει.

Περίληψη

Η τέχνη του δρόμου και το πολιτικό γκράφιτι συχνά γίνονται ισχυρές εκδηλώσεις ταυτότητας, ακτιβισμού και κοινωνικού λόγου μέσα στον περίπλοκο ιστό των αστικών τοπίων. Στη περιοχή της Αγίας Τριάδας και του Λάκκου στο Ηράκλειο Κρήτης, αυτές οι καλλιτεχνικές παρεμβάσεις συχνά χρησιμεύουν ως καθρέφτες που αντικατοπτρίζουν τη συλλογική συνείδηση της κοινότητας και ως καμβάδες διαφωνίας ενάντια στις κυρίαρχες κοινωνικοπολιτικές κατασκευές.

Η παρούσα εργασία έχει στόχο τη διερεύνηση του γκράφιτι πολιτικού και κοινωνικού περιεχομένου στις περιοχές αυτές, ακολουθώντας μεικτή μεθοδολογία για τη συλλογή και την ανάλυση των δεδομένων. Η ερευνήτρια πραγματοποίησε πρωτογενή έρευνα με τη φωτογράφιση των γκράφιτι στις περιοχές ενώ διεξήχθησαν και συνεντεύξεις από γκραφιτάδες που δρουν εκεί. Για την ανάλυση των δεδομένων έγινε ένας συνδυασμός της θεματικής ανάλυσης με την εφαρμογή και σημειολογικής ανάλυσης. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα γκράφιτι που έχουν πολιτικό κοινωνικό περιεχόμενο έχουν κυρίως μηνύματα που καταλέγονται ως αντισυστημικά και έμφυλης βίας και ενάντια στην πατριαρχία, ακολουθούμενα από μηνύματα αντιφασιστικά, πολιτικές διακηρύξεις και υπαρξιακά. πάρχουν μηνύματα με οικολογικό περιεχόμενο, αλληλεγγύη σε ευάλωτες ομάδες και διαμαρτυρίας και διεκδίκησης. Φαίνεται να υπάρχουν διαφοροποιήσεις ανάμεσα στην Αγία Τριάδα και το Λάκκο, ως προς το πλήθος των μηνυμάτων, το περιεχόμενό τους και τις ομάδες που δρουν στις περιοχές αυτές. Τέλος, καλλιτέχνες/γκραφιτάδες που δρουν στο χώρο αναφέρουν ότι το πολιτικό κοινωνικό γκράφιτι είναι σημαντικό μέρος της τέχνης και τονίζουν την αλληλεπίδραση χώρου και συνθήματος. Τα παραπάνω επιβεβαιώνονται και από την παρατήρηση των συνοικιών αυτών και την άρρηκτη σύνδεση που υφίσταται ανάμεσα στο μήνυμα και τον περιβάλλοντα χώρο, αλλά και με την καθημερινή ζωή και επικαιρότητα.

Λέξεις Κλειδιά: Γκράφιτι, Τέχνη του δρόμου, Πολιτικό Γκράφιτι, εξευγενισμός, ετερογλωσσία

Abstract

Street art and political graffiti often become powerful expressions of identity, activism and social discourse within the complex skein of urban landscapes. In the area of Agia Triada and Lakkos in Heraklion Crete, these artistic interventions frequently serve as mirrors that reflect the collective consciousness of the community and as canvas of dissent against dominant socio-political constructs.

This work aims to investigate the political and social content of graffiti in these areas, following the methodology for the collection and analysis of the data. The researcher conducted primary research by photographing graffiti in the areas while interviews were also conducted with graffiti artists who operate in these areas. For the analysis of the data, thematic analysis was combined with analysis application and semiotic analysis. The results showed that graffiti with political and social content mainly have messages classified as anti-systemic, gender-based violence and against patriarchy, followed by antifascist, political proclamations and existential messages. There are messages with ecological content, solidarity with vulnerable groups and protest and assertion. It seems that there are differences between Agia Triada and Lakkos, in terms of the number of messages, their content and the groups active in these areas. Finally, graffiti artists active in the area state that political social graffiti is an important part of art and emphasize the interplay of territory and slogans. The above is also confirmed by the observation of these districts and the inextricable connection that exists between the message and the surrounding area, but also with daily life and current affairs.

Key Words: Graffiti, Street Art, Political Graffiti, gentrification, heteroglossia,

Πίνακας περιεχομένων

Εισαγωγή 9

Θ ε ω ρ η τ ι κ ό μ έ ρ ο ς 11

Κεφάλαιο 1ο 11

1. Εισαγωγή στο Γκράφιτι – Εννοιολογικές αποσαφηνίσεις 11

1.1 Ορίζοντας το Γκράφιτι 11

1.2. Γκράφιτι και Street Art 12

1.3. Ιστορία του γκράφιτι 15

1.4. Τα είδη του Γκράφιτι 18

Κεφάλαιο 2ο 23

2. Το πολιτικό γκράφιτι: τα χαρακτηριστικά του, ο χώρος, ο χρόνος και η σημασία του 23

2.1. Το πολιτικό γκράφιτι 23

2.2. Μορφές πολιτικού γκράφιτι 25

2.3. Η γλώσσα του πολιτικού γκράφιτι 29

2.4. Το πολιτικό γκράφιτι και η σημασία του για την πόλη 30

2.5. Το πολιτικό γκράφιτι σε περιόδους κρίσης 31

2.6. Η άνθιση του πολιτικού γκράφιτι στην Ελλάδα 33

2.7. Η αποστέρηση και η σύνδεση της με το γκράφιτι 36

Κεφάλαιο 3 38

3. Η περιοχή του Λάκκου και της Αγίας Τριάδας Ηρακλείου Κρήτης-ο «εξευγενισμός» και το γκράφιτι 38

3.1. Το gentrification-«εξευγενισμός» 38

3.1.1. Αντισταση στο gentrification 40

3.1.2. Το graffiti, η street art και το gentrification 41

3.2. Η περιοχή του Λάκκου και της Αγίας Τριάδας Ηρακλείου Κρήτης 44

3.2.1. Ο Λάκκος 45

3.2.2. Ο «εξευγενισμός» του Λάκκου του Ηρακλείου 47

3.2.3. Η Αγία Τριάδα 50

3.2.4. Ο Εξευγενισμός της Αγίας Τριάδας 52

Κεφάλαιο 4: Μεθοδολογικό πλαίσιο 54

4.1. Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα 54

4.2. Ερευνητικός σχεδιασμός και διαδικασία συλλογής δεδομένων 54

4.3. Διαδικασία ανάλυσης δεδομένων 56

4.4. Ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας στην έρευνα 58

Κεφάλαιο 5.....60
5.1 Το πολιτικό και κοινωνικό γκράφιτι στο Λάκκο και την Αγία Τριάδα.....60
5.1.1. Αντισυστημικά.....64
5.1.2. Έμφυλη βία/Πατριαρχία.....81
5.1.3. Διαμαρτυρίας και κοινωνικής διεκδίκησης (εργασία, υγεία, φτώχεια, στέγαση).....89
5.1.4. Αντιφασιστικά.....93
5.1.5. Εθνικιστικά/ακροδεξιά.....95
5.1.6. Αλληλεγγύη σε ευάλωτες ομάδες.....95
5.1.7. Περιβαλλοντικά και οικολογικά ζητήματα.....97
5.1.8. Υπαρξιακά.....100
5.1.9. Γενικά συμπεράσματα σε σχέση με το πολιτικό και κοινωνικό γκράφιτι στις περιοχές.....103
Κεφάλαιο 6:.....105
6. Αφηγήσεις ζωής δημιουργών γκραφίτι.....105
6.1 Το έναυσμα για την ενασχόληση με το γκράφιτι και οι πηγές έμπνευσης.....105
6.2. Η κοινωνική απήχηση και το πολιτικό περιεχόμενο του γκραφίτι.....107
6.3. Γκράφιτι στο Λάκκο και την Αγία Τριάδα.....109
Συμπεράσματα και συζήτηση.....112
Βιβλιογραφία.....117

Κατάλογος εικόνων

Εικόνα 1: Όπου ακούς πολλή πατρίδα, ετοιμάσου για ξεπούλημα (Λάκκος) 66
Εικόνα 2: Φόλα στους μπάτσους (και φασίστες) Αγ. Τριάδα 68
Εικόνα 3: Γκράφιτι σε πόρτα εγκαταλελειμμένου σπιτιού στην Αγία Τριάδα: Νικος Σαμπάνης A.C.A.B. 70
Εικόνα 4: Γκράφιτι σε τοίχο στον Λάκκο:Nikos Sampanis συνοδευόμενο από τις τρείς τελείες 70
Εικόνα 5: Οι ιδέες δεν εκκενώνονται (Αγ. Τριάδα)..... 72
6 Lockdown σε κράτος και κεφάλαιο. Αγία Τριάδα 74
7 "Δεν άρχομαι ούτε άρχω, συγκρούομαι άρα Υπάρχω" Slogan σε τοίχο στον Λάκκο Ηρακλείου 77
8 Γκράφιτι «Ολική Απελευθέρωση» που συνοδεύεται από το σήμα των Αναρχικών. Αγία Τριάδα 81
Εικόνα 9: So many rooms for tourists, so few for locals (Λάκκος)..... 90
Εικόνα 10: Οι νεκροί μας τα κέρδη τους (ΚΝΕ, Αγία Τράδα)..... 91
Εικόνα 11: Η Ζάκι ζει, τσακίστε τους Ναζί (Αγ. Τριάδα)..... 94
Εικόνα 12:Είμαστε τεμπέλες, δεν κάνουμε δουλειές, για εσάς δε θα δουλεύουμε βάρδιες διπλές (Λάκκος)..... 83
Εικόνα 13: Οργή και θλίψη, η Zackie θα μας λείψει (Αγ. Τριάδα)..... 85
Εικόνα 14: Πατριαρχία τέλος, ζωή μαγική (Αγ. Τριάδα)..... 86
Εικόνα 15: Σύνθημα "Όχι σημαίνει Όχι ΜΕΤΑΞΑΣ (Αγία Τριάδα) 88
Εικόνα 16: Άνθρωπον ζητώ (Αγ. Τριάδα)..... **Error! Bookmark not defined.**
Εικόνα 17: Φαντάσματα που ασφυκτιούν (Λάκκος)... **Error! Bookmark not defined.**
Εικόνα 18: κορίτσι στα σύρματα (Λάκκος)..... 97
Εικόνα 19: Γυναίκα και φύση (Λάκκος)..... 98
Εικόνα 20: Πράσινα είναι τα βουνά, όχι η ενέργεια (Αγ. Τριάδα)..... 99

Εισαγωγή

Το πολιτικό γκράφιτι και η τέχνη του δρόμου εμφανίζονται συχνά ως σημαντικές αναπαραστάσεις της ταυτότητας, του ακτιβισμού και του κοινωνικού διαλόγου μέσα στην περίπλοκη ταπετσαρία των αστικών περιβαλλόντων. Τα περίτεχνα στένσιλ και οι ζωντανές τοιχογραφίες που κοσμούν τους τοίχους των πόλεων παγκοσμίως αφηγούνται ιστορίες ανθεκτικότητας, αντίστασης και εξέγερσης. Στο Ηράκλειο Κρήτης, ιδιαίτερα στις περιοχές της Αγίας Τριάδας και του Λάκκου, αυτές οι καλλιτεχνικές εκφράσεις συχνά λειτουργούν ως αντανακλάσεις της συλλογικής συνείδησης της κοινότητας και χρησιμεύουν ως πλατφόρμες διαφωνίας ενάντια στις κυρίαρχες κοινωνικοπολιτικές δομές. Οι τοίχοι σε αυτές τις περιοχές υπερβαίνουν απλές επιφάνειες για καλλιτεχνική έκφραση, γίνονται ιστορικές αφηγήσεις και κοινωνικά σχόλια που, μέσω γκράφιτι, συμπυκνώνουν τις προκλήσεις και τις ανησυχίες που αντιμετωπίζουν οι τοπικές κοινωνίες.

Η παρούσα εργασία εξετάζει τις διάφορες μορφές γκράφιτι που κοσμούν τους τοίχους αυτών των περιοχών, αναλύοντας τις πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις τους. Θα διερευνηθούν οι τρόποι με τους οποίους οι καλλιτέχνες συνδέονται με τις τοπικές κοινότητες και πώς η τέχνη τους λειτουργεί ως στάση και σχόλιο απέναντι στις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η περιοχή, όπως η φτώχεια, η μετανάστευση και η κοινωνική ανισότητα. Μέσα από παραδείγματα συγκεκριμένων έργων και καλλιτεχνών, θα αναδειχθεί η σημασία του γκράφιτι ως μέσου πολιτικής διαμαρτυρίας και κοινωνικής αλλαγής, προσφέροντας μια βαθύτερη κατανόηση της σχέσης μεταξύ τέχνης, πολιτικής και κοινωνίας.

Η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη, το θεωρητικό και το ερευνητικό. Το θεωρητικό μέρος αποτελείται από τρία κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο περιλαμβάνει το θεωρητικό πλαίσιο του γκράφιτι, δίνοντας τον ορισμό του , τα είδη του και το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο αναπτύσσεται, ξεχωρίζοντάς το από την Τέχνη του δρόμου (Street Art).

Το δεύτερο κεφάλαιο ασχολείται με το πολιτικό γκράφιτι, αναλύοντας τα χαρακτηριστικά του, όπως οι μορφές, η γλώσσα, ο χρόνος και ο τόπος αλλά και η σημασία του για την πόλη. Το κεφάλαιο κλείνει με την σύνδεση της αποστέρησης με το γκράφιτι.

Το τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζει την έννοια του gentrification (εξευγενισμός), και την σχέση του με την τέχνη του δρόμου και το γκράφιτι, ενώ στην συνέχεια παρουσιάζονται οι περιοχές που εξετάζονται στο ερευνητικό κομμάτι, δηλαδή η Αγία Τριάδα και ο Λάκκος Ηρακλείου. Αφού παρουσιαστούν τα ιστορικά στοιχεία των περιοχών, δίδεται μια περίληψη των πολιτικών εξευγενισμού στις περιοχές αυτές, με σκοπό να τοποθετηθούν όσο γίνεται ακριβέστερα τα γκράφιτι τα οποία θα εξεταστούν στο ερευνητικό κομμάτι.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η μεθοδολογική στρατηγική της έρευνας η οποία βασίζεται σε ποιοτικές μεθόδους ανάλυσης γύρω από δύο αλληλένδετους ερευνητικούς άξονες, πρώτον, τη συλλογή και τη θεματική ανάλυση γκράφιτι πολιτικού και κοινωνικού περιεχομένου στις περιοχές Λάκκος και Αγία Τριάδα, και δεύτερον, την ανάλυση συνεντεύξεων από γκραφιτάδες που δραστηριοποιούνται στην πόλη του Ηρακλείου.

Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας και παρουσιάζονται τα μηνύματα, τα νοήματα και τα βασικά χαρακτηριστικά γκράφιτι με πολιτικό-κοινωνικό περιεχόμενο που καταπιάνονται με ζητήματα αντισυστημικής κριτικής, έμφυλης βίας, διαμαρτυρίας ενάντια στην πατριαρχία, αντιφασισμού πολιτικών διακηρύξεων, υπαρξιακών αναζητήσεων και αλληλεγγύης σε ευάλωτες ομάδες. Στο ίδιο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα ευρήματα της έρευνας με συνεντεύξεις γκραφιτάδων και αναδεικνύονται τα κίνητρα της παραγωγής γκράφιτι και η σημασία της επιλογής αποστερημένων χώρων για την επιτέλεση της πρακτικής του γκραφίτι. Η μελέτη ολοκληρώνεται με τα γενικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την εργασία.

Θεωρητικό μέρος

Κεφάλαιο 1ο

1. Εισαγωγή στο Γκράφιτι – Εννοιολογικές αποσαφηνίσεις

1.1 Ορίζοντας το Γκράφιτι

Τις τελευταίες δεκαετίες, η παρουσία του γκράφιτι έχει παγιωθεί στο αστικό οπτικό τοπίο. Η αυξανόμενη συχνότητά του, οι ποικίλες μορφές και η ευρεία γεωγραφική του κατανομή σε όλο τον κόσμο καθιστούν το γκράφιτι σημαντικό συστατικό του πολιτιστικού πλαισίου των αστικών τοπίων, τραβώντας την προσοχή των τοπικών αρχών, των μέσων ενημέρωσης, των κριτικών τέχνης, των επιστημόνων και των ερευνητών (Ζαϊμάκης, 2013, σελ. 532-533).

Με τον όρο Γκράφιτι εννοείται οποιαδήποτε μη εξουσιοδοτημένη επιγραφή, λέξη, εικόνα, πίνακας ή άλλη παραμόρφωση που είναι γραμμένη, μαρκαρισμένη, γρατσουνισμένη, ψεκασμένη, σχεδιασμένη, επικολλημένη, ζωγραφισμένη ή χαραγμένη σε οποιαδήποτε επιφάνεια δημόσιας ή ιδιωτικής ιδιοκτησίας από οποιοδήποτε εργαλείο γκράφιτι στο βαθμό που δεν ήταν εξουσιοδοτημένο εκ των προτέρων από τον ιδιοκτήτη ή τον ένοικο του ακινήτου (Craw και συν., 2006, σελ. 423). Αυτή η μορφή έκφρασης μπορεί να βρεθεί στις επιφάνειες δημόσιων κατασκευών, πάρκων, τουαλέτες, λεωφορείων ή τρένων, με συχνά πολιτικά ή σεξουαλικά θέματα, καθώς και δηλώσεις αγάπης, προτάσεις ή χυδαία γλώσσα (Al-Khawaldeh et al., 2017, σελ. 31). Για τη δημιουργία γκράφιτι χρησιμοποιούνται συνήθως απλά εργαλεία γραφής, συμπεριλαμβανομένων σπρέι και μαρκαδόρων (Campos Pavoni & Zaimakis, 2021, σελ. 7).

Η προέλευση του όρου μπορεί να αναχθεί στις ιταλικές λέξεις graffiti (στον ενικό graffito), graffiato και graffiare που σημαίνει «ξύνω». Στα ελληνικά, η λέξη γκράφιτι χρησιμοποιείται τόσο στον ενικό όσο και στον πληθυντικό, με τονισμό στην προπαραλήγουσα. Ωστόσο, ορισμένοι δημιουργοί γκράφιτι επιλέγουν να τονίζουν την τελευταία συλλαβή, τηρώντας την αγγλοσαξονική προφορά της και χρησιμοποιούν τη λέξη γκράφιτο στον ενικό (Ζαϊμάκης, 2015, σελ. 119).

Τα γκράφιτι συχνά τοποθετούνται στην ίδια κατηγορία με τον βανδαλισμό. Ουσιαστικά, ανεξάρτητα από την καλλιτεχνική ή πληροφοριακή του αξία, το γκράφιτι

συνιστά πράγματι πράξη βανδαλισμού, διότι βλάπτει πάντα την επιφάνεια πάνω στην οποία δημιουργείται, ανεξάρτητα από τις προθέσεις του καλλιτέχνη. Σε ορισμένες περιπτώσεις, αυτή η βλάβη προκαλείται σκόπιμα για πολιτικούς ή ιδεολογικούς λόγους. αυτή η σκόπιμη υποβάθμιση αναφέρεται ως «καταδίκη της μνήμης» (Μαντάς, 2012, σελ. 87). Μια ευρέως αποδεκτή προοπτική υποστηρίζει ότι το γκράφιτι συνήθως ή πάντα οδηγεί σε ζημιά τόσο σε δημόσιες όσο και σε ιδιωτικές ιδιοκτησίες λόγω των επιπτώσεών του στην επιφάνεια που καταλαμβάνει, της επιρροής του στο οπτικό τοπίο ή άλλων επιπτώσεων, που μπορεί να περιλαμβάνουν την καταστροφή κλειδαριών, πυλών, και πόρτες για πρόσβαση σε προτιμώμενες τοποθεσίες, όπως σιδηροδρομικούς σταθμούς, τουαλέτες, σχολεία, αθλητικούς χώρους και άλλα, συμπεριλαμβανομένων των τρένων και των σπασμένων παραθύρων. Κάθε χρόνο, πολυάριθμες περιπτώσεις γκράφιτι και βανδαλισμών χαρακτηρίζονται ως ποινικά αδικήματα. Κατά συνέπεια, το γκράφιτι μπορεί να εκληφθεί τόσο ως μορφή τέχνης όσο και ως έγκλημα (Halsey & Young, 2002, σελ. 165-167). Κάποιοι το βλέπουν ως απλές μουντζούρες και αλόγιστους βανδαλισμούς, ενώ άλλοι το θεωρούν καινοτόμο και εκπληκτική τέχνη. Τόσο τα ακαδημαϊκά όσο και τα δημοφιλή μέσα παρουσιάζουν αυτές τις διαφορετικές προοπτικές για το γκράφιτι (Shobe, 2020, σ. 3156).

1.2. Γκράφιτι και Street Art

Οι όροι «γκράφιτι» και «τέχνη του δρόμου» συνήθως υποδηλώνουν μια εικόνα, συγκεκριμένα μια ζωγραφισμένη επιφάνεια σε έναν δημόσιο χώρο. Ωστόσο, αυτές οι μορφές έκφρασης, λόγω του δημόσιου και συχνά παράνομου χαρακτήρα τους, περικλείουν επίσης μια μοναδική σειρά πρακτικών και εμπειριών. Η ενασχόληση με τη συγγραφή γκράφιτι ή τη δημιουργία τέχνης του δρόμου περιλαμβάνει την πλοήγηση σε τρωτά σημεία και κινδύνους που έρχονται σε πλήρη αντίθεση με αυτά που βρίσκονται σε παραδοσιακά στούντιο ή γκαλερί τέχνης, συχνά δίπλα σε άλλους καλλιτέχνες του δρόμου. Κατά συνέπεια, οι συγγραφείς γκράφιτι και οι καλλιτέχνες του δρόμου όχι μόνο δημιουργούν μοναδικές μορφές τέχνης που ορίζονται από τις δικές τους αισθητικές και στυλιστικές αρχές, αλλά καλλιεργούν επίσης διακριτές, αν και φευγαλέες, καλλιτεχνικές εμπειρίες και κοινότητες κατά τις στιγμές της δημιουργίας τους (Ross, 2016, σ. xxxiii) .

Πολλές φορές οι όροι Graffiti και Street Art παρομοιάζονται ως δύο όμοιες μορφές τέχνης, καθώς είναι οι δύο «μορφές δημιουργικής έκφρασης που συναντάμε σε

τοίχους και σε άλλα σημεία της πόλης». Η τέχνη του δρόμου περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα μορφών, όπως πίνακες ζωγραφικής σε εξωτερικούς χώρους, μουσική του δρόμου, αφίσες, πλακάτ, πανό, πίνακες ανακοινώσεων σε εξωτερικούς χώρους και γκράφιτι, μεταξύ άλλων. Κατά συνέπεια, το γκράφιτι κατατάσσεται ως είδος τέχνης του δρόμου (Ζαϊμάκης 2015, σελ. 122).

Δεν υπάρχει ωστόσο αυστηρή και συνεπής διαφοροποίηση μεταξύ του γκράφιτι και της τέχνης του δρόμου, αξίζει να σημειωθούν ορισμένα από τα κοινά χαρακτηριστικά τους. Το γκράφιτι συνήθως περιλαμβάνει μια ποικιλία πρακτικών, που κυμαίνονται από την προσθήκη ετικετών (tags) έως τα περίπλοκα «κομμάτια» (pieces) που επικεντρώνονται σε στυλιζαρισμένο κείμενο και λέξεις, συχνά με τα ονόματα των καλλιτεχνών ή των συγγραφέων «συνεργείου» τους. Τα περίπλοκα στυλ γραμμάτων, που συχνά καθιστούν το γκράφιτι δύσκολο να το διαβάσει ο μέσος άνθρωπος, ενισχύουν το επιχείρημα ότι το γκράφιτι χρησιμεύει ως μια εγωκεντρική μορφή ιδιωτικού διαλόγου μεταξύ των συγγραφέων - ουσιαστικά οικειοποίηση του δημόσιου χώρου. Από την άλλη πλευρά, η τέχνη του δρόμου αντιπροσωπεύει ένα ευρύτερο φάσμα καλλιτεχνικών πρακτικών και τείνει να συμμετέχει σε περισσότερο δημόσιο λόγο, όντας λιγότερο συνδεδεμένη με τα υποπολιτισμικά έθιμα και τους κανόνες που ορίζουν το γκράφιτι. Ενώ μπορεί να μην υπάρχει σαφής και συνεπής διάκριση μεταξύ γκράφιτι και τέχνης του δρόμου, είναι ωφέλιμο να τονιστούν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά.

Όπως το γκράφιτι, η τέχνη του δρόμου δημιουργείται συνήθως χωρίς άδεια (που σημαίνει ότι είναι παράνομη) και συνδέεται συνήθως με άτομα που είναι επί του παρόντος μέρος ή έχουν συμμετάσχει στο παρελθόν στην υποκουλτούρα του γκράφιτι (Mcauliffe, 2012, σ. 190). Ωστόσο, στις περισσότερες περιπτώσεις, το γκράφιτι θεωρείται παράνομο, ταξινομημένο ως βανδαλισμός τόσο από το ευρύ κοινό όσο και από τις επίσημες αρχές, ενώ η τέχνη του δρόμου μπορεί να θεωρηθεί νόμιμη.

Όσον αφορά την τεχνική, το γκράφιτι αναφέρεται κυρίως σε μικρά κομμάτια κειμένου γραμμένα με σπρέι και απλές πινακίδες που περιέχουν το ψευδώνυμο ενός μεμονωμένου συγγραφέα ή της ομάδας στην οποία ανήκουν (το «crew» τους). Στη σφαίρα του γκράφιτι, υπάρχει ένα ποικίλο φάσμα καλλιτεχνικής έκφρασης - από απλοϊκές μονοχρωματικές γρατζουνιές έως περίτεχνα σχεδιασμένες πολύχρωμες σημάνσεις που παρουσιάζουν περίπλοκες συνδέσεις γραμμάτων, γοητευτικά σχήματα

και σκίαση. Αντίθετα, η τέχνη του δρόμου περιλαμβάνει κάθε καλλιτεχνικό έργο που βρίσκεται σε δημόσιους χώρους και δεν προέρχεται από εμπορικές προσπάθειες. Για απλοποίηση, θα μπορούσε κανείς να πει ότι το γκράφιτι επικεντρώνεται στα γράμματα, ενώ η τέχνη του δρόμου δίνει έμφαση στις εικόνες και τις εγκαταστάσεις (Kotatko, 2022, σελ. 16, 19).

Σύμφωνα με τον Καραθανάση (2008, σ. 42), η τέχνη του δρόμου αντιπροσωπεύει μια πιο «ανοιχτή» μορφή καλλιτεχνικής παρέμβασης, που χαρακτηρίζεται από την ποικιλόμορφη φύση των δημιουργών της, τα μέσα που χρησιμοποιούνται —όπως αυτοκόλλητα, στένσιλ και ζωγραφική με πινέλο— και τα θέματα που αναδύονται στους αστικούς δρόμους. Με πιο ευθύ τρόπο, οι Αβραμίδης και Τσιλιμπουνίδη υποστηρίζουν ότι «η τέχνη του δρόμου θα μπορούσε να πει κανείς ότι περιλαμβάνει όλες τις δημόσιες πινακίδες που δεν είναι γκράφιτι» (Avramides, Tsilimpounidi, 2017, σελ. 42).

Όσον αφορά την σχέση τους με την πολιτική, η τέχνη του δρόμου χρησιμεύει ως συλλογικό μέσο έκφρασης που προκαλεί συναισθήματα και μεταφέρει πολιτικές απόψεις που συχνά απουσιάζουν από την κυρίαρχη ιδεολογία. Αυτή η μορφή επικοινωνίας προκύπτει από το επίπεδο της βάσης, που παράγεται από άτομα, συλλογικότητες και πολιτικές οργανώσεις που αντιμετωπίζουν συχνά κοινωνικό ή πολιτιστικό αποκλεισμό. Διατυπώνουν ιδέες και εισάγουν πολιτιστικές και αισθητικές καινοτομίες στους αστικούς δημόσιους χώρους, υποστηρίζοντας τον άμεσο και απεριόριστο διάλογο. Ένα βασικό παράδειγμα της τέχνης του δρόμου είναι το γκράφιτι, το οποίο συχνά εκδηλώνεται ως πολιτική διαμαρτυρία ενάντια στις δυσμενείς κοινωνικές αλλαγές σε περιόδους κρίσης. Το γκράφιτι λειτουργεί ως οπτικός δείκτης μέσα στο αστικό τοπίο, περιλαμβάνοντας εικονογραφικές εικόνες, μοτίβα, επιγραφές, συνθήματα ή συνδυασμό αυτών των στοιχείων σε επιφάνειες προσβάσιμες στο κοινό. Επιπλέον, αντιπροσωπεύει μια κοινωνική πρακτική, που συνδέει τις ενέργειες του δημιουργού που παράγει ένα κείμενο με σκοπό να εμπλακεί σε νοητικό διάλογο με το πιθανό κοινό του (Ζαϊμάκης 2015, σελ. 122).

Με λίγα λόγια το γκράφιτι και η τέχνη του δρόμου αντιπροσωπεύουν δύο ξεχωριστές αλλά αλληλένδετες μορφές δημόσιας έκφρασης. Παρόλο που το γκράφιτι και η τέχνη του δρόμου αλληλοεπικαλύπτονται και επηρεάζουν το ένα το άλλο σε κάποιο βαθμό, είναι επομένως σαφές ότι πρόκειται για δύο πολύ διαφορετικές

πρακτικές. Ενώ το γκράφιτι θεωρείται συχνά ως μια ωμή, επιθετική μορφή τέχνης που αναδύεται από περιθωριοποιημένες κοινότητες, η τέχνη του δρόμου θεωρείται ως το πιο εκλεπτυσμένο αντίστοιχό της, ελκυστικό σε ένα ευρύτερο κοινό. Η τέχνη του δρόμου συνδυάζει διάφορες τεχνικές , και χαρακτηρίζεται από την προσβασιμότητα και τη φιλική της εικόνα. Οι συγγραφείς γκράφιτι και οι καλλιτέχνες του δρόμου έχουν γενικά διαφορετικά προφίλ, διαφορετικά κίνητρα και, το πιο σημαντικό, έχουν πολύ διαφορετικό κοινό στο μυαλό τους: το γκράφιτι μιλά στη δική του υποκουλτούρα ενώ η τέχνη του δρόμου είναι ανοιχτή σε κάθε περαστικό. Σε αντίθεση με την ανταγωνιστική σκηνή του γκράφιτι, η τέχνη του δρόμου προωθεί τη συντροφικότητα μεταξύ καλλιτεχνών, πολλοί από τους οποίους είναι μορφωμένοι και ασχολούνται με το σχέδιο. Αυτή η μορφή τέχνης ευδοκιμεί σε εξευγενιστικές περιοχές, διευκολύνοντας συχνά την αστική ανανέωση ενώ ταυτόχρονα εμπλέκει το κοινό σε μια κοινή αισθητική εμπειρία (Abarca, 2015, σελ. 225-227).

1.3. Ιστορία του γκράφιτι

Η μακρά ιστορία του γκράφιτι αξίζει να τονιστεί αφού πολλοί υποθέτουν ότι είναι ένα αποκλειστικά σύγχρονο φαινόμενο (Halsey & Young, 2002, σελ. 170). Στην πραγματικότητα, το γκράφιτι υπήρχε από την αρχή του πολιτισμού (Ross, 2016, σελ. 1), εμφανές στις παλαιότερες κοινωνίες, από ονόματα Ρωμαίων στρατιωτών χαραγμένα σε αιγυπτιακές πυραμίδες μέχρι σημάδια που βρέθηκαν σε κατασκευές των Μάγια (Craw et al., σελ. 423). Στην Ιεράκονπολη, οι Αιγυπτιολόγοι ανακάλυψαν πρώιμα γκράφιτι με τον βασιλιά «Σκορπιό» και τη νίκη του επί του βασιλιά της Naqada, σηματοδοτώντας μια σημαντική ενοποίηση στην περιοχή (El-Nashar & Nayef, 2016, σελ. 227). Τα γκράφιτι έπαιξαν ζωτικό ρόλο στην αρχαία Μεσόγειο, εμφανίζονταν σε διάφορα περιβάλλοντα και προβάλλοντας διαφορετικές εκφράσεις μέσω χαρακτικής, ζωγραφικής και γρατσουνίσματος. Σε αντίθεση με τα σύγχρονα γκράφιτι, τα οποία συχνά συμβολίζουν την εξέγερση, τα αρχαία γκράφιτι αντανακλούσαν συνήθως απόψεις της ελίτ και μερικές φορές λάμβαναν πολιτική υποστήριξη (Baird & Taylor, 2016, σελ. 18-21).

Στην σύγχρονη Ελλάδα, τα πρώτα γκράφιτι που δημιουργήθηκαν είχαν πολιτικό περιεχόμενο εμφανίστηκαν σε μια περίοδο αυξημένης πολιτικής εμπλοκής μεταξύ της νεολαίας της μεταπολίτευσης μετά την κατάρρευση της χούντας των συνταγματαρχών. Αυτή η μορφή έκφρασης έγινε μέρος των συλλογικών στρατηγικών

που χρησιμοποιούσαν κοινωνικά κινήματα και πολιτικές ομάδες, κυρίως εκείνες της αριστεράς. Τις τελευταίες δεκαετίες, η αναρχική κοινότητα και διάφορες φατρίες της εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς έχουν δημιουργήσει μια σημαντική παρουσία στο πολιτικό τοπίο των γκράφιτι, υποστηρίζοντας αντικαπιταλιστικές και αντισυστημικές απόψεις.

Όσον αφορά το νεωτερικό γκράφιτι, αυτό λέγεται ότι αναδύθηκε μαζί με τη μουσική hip-hop και το breakdance, από την υπόγεια κουλτούρα των υποβαθμισμένων πόλεων της Ανατολικής Ακτής των ΗΠΑ (Campos, Pavoni & Zaimakis, 2021, σελ. 7). Μαζί με τη ραπ μουσική και το breakdance, το γκράφιτι αποτελεί ένα από τα τρία βασικά στοιχεία του χιπ χοπ. Τα τέλη της δεκαετίας του 1960 σηματοδότησε την έναρξη του σύγχρονου γκράφιτι στη Φιλαδέλφεια, το οποίο στη συνέχεια εξαπλώθηκε στη Νέα Υόρκη την επόμενη δεκαετία, φτάνοντας στο Λονδίνο και σε άλλες αστικές περιοχές του δυτικού κόσμου, ιδιαίτερα στις περιθωριοποιημένες νεανικές κοινότητες. Αυτή η μορφή τέχνης εξελίχθηκε από απλές εικόνες με στένσιλ σε περίπλοκες και εκλεπτυσμένες καλλιτεχνικές εκφράσεις. Συγκεκριμένα, από τη δεκαετία του 1970, τα γκράφιτι είχαν αρχίσει να εμφανίζονται σε πόλεις όπως η Νέα Υόρκη, το Τορόντο, η Βαρκελώνη, το Παρίσι, το Λονδίνο και άλλες παγκοσμίως (Miladi, 2018, σελ. 242).

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970, το μετρό της Νέας Υόρκης έγινε ένα ακμάζον έδαφος για γκράφιτι. Η εκτεταμένη γοητεία των μετρό σε προαστιακές περιοχές διευκόλυνε τις συνδέσεις μεταξύ των συγγραφέων γκράφιτι, επιτρέποντάς τους να διαδώσουν τη δουλειά τους πιο εύκολα. Αυτή η εποχή υπήρξε επίσης μάρτυρας της εμφάνισης του γκράφιτι ως συστατικού μιας υποκουλτούρας που χαρακτηρίζεται από εδαφική νοοτροπία και κουλτούρα συμμοριών. Η τέχνη του γκράφιτι προσελκύει καλλιτέχνες που επιδιώκουν να σφυρηλατήσουν φιλίες και να καλλιεργήσουν την αίσθηση της κοινότητας. Επιπλέον, χρησιμεύει ως μέσο αυτοέκφρασης για άτομα που έχουν περιθωριοποιηθεί από την ευρύτερη κοινωνία, προσφέροντας έναν καμβά απαλλαγμένο από διάφορες μορφές περιορισμών και επίβλεψης. Οι καλλιτέχνες απελευθερώνονται από πολυάριθμους περιορισμούς, συμπεριλαμβανομένης της κρατικής λογοκρισίας και του αστυνομικού ελέγχου (Miladi, 2018, σελ. 243).

Η εποχή χαρακτηρίστηκε από μια μετατόπιση της μεταπολεμικής βιομηχανικής ανάπτυξης, που συνοδεύτηκε από την αύξηση των κοινωνικών και

οικονομικών ανισοτήτων και την εμβάθυνση των πολιτισμικών διακρίσεων. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, διάφορες νεανικές κουλτούρες που συνδέονται με μουσικά είδη όπως το πανκ, το ροκ και η ντίσκο άρχισαν να επιδεικνύονται πιο έντονα στους δημόσιους χώρους. Συγκεκριμένα, κοινότητες όπως το hip-hop χρησιμοποίησαν το γκράφιτι ως εργαλείο για την προώθηση και την ενδυνάμωση μιας νεανικής ταυτότητας συνδεδεμένης με συγκεκριμένα πολιτισμικά στυλ (Ζαϊμάκης, 2018, σελ. 394-395).

Κατά τις δεκαετίες του 1980 και του 1990, μεταφέρθηκαν στην Ευρώπη και σε όλο τον κόσμο, σημειώνοντας αξιοσημείωτη επιτυχία. Σήμερα, αποτελεί έναν από τους πιο διαδεδομένους αστικούς πολιτισμούς παγκοσμίως. Αναδυόμενος από τους δρόμους, τα πεζοδρόμια, τις γέφυρες και τις υπόγειες στοές μεγάλων δυτικών πόλεων, το hip-hop αρχικά αντιπροσώπευε μια αστική νεανική κουλτούρα. Με την πάροδο του χρόνου, ωστόσο, το γκράφιτι, μαζί με τα άλλα στοιχεία του hip-hop (μουσική και χορός), εξελίχθηκε σε ανεξάρτητες πολιτιστικές πρακτικές, υιοθετώντας διάφορα κοινωνικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά με βάση τις πόλεις ή τις χώρες στις οποίες έφτασε. Παρά τις ρίζες του στις εργατικές και φτωχές γειτονιές των μεγάλων αστικών περιοχών, το γκράφιτι αντιμετώπισε έντονη αντίδραση από τις αρχές της πόλης λόγω της παράνομης παραμόρφωσης δημόσιων τοίχων και επιφανειών, με αποτέλεσμα διώξεις και πρόστιμα για τους δημιουργούς του, καθώς και προσπάθειες εξασφάλισης δημόσιους χώρους και να αναπτύξουν υλικά κατά του γκράφιτι. Αυτή η διάχυση τόσο στις μεσαίες όσο και στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις μπορεί επίσης να αποδοθεί στην άνοδο του Διαδικτύου, παράλληλα με την πολιτιστική παγκοσμιοποίηση, η οποία περιλαμβάνει την ενσωμάτωση στοιχείων γκράφιτι στην εμπορευματοποιημένη μαζική κουλτούρα.

Παρά την προέλευσή του στις ΗΠΑ, το γκράφιτι διατηρεί σημαντικά ανατρεπτικά χαρακτηριστικά που υπερασπίζονται σθεναρά πολυάριθμοι συγγραφείς και συνεργεία σε όλη την Ευρώπη και τον κόσμο. Σήμερα, υπάρχει ως μια ξεχωριστή αστική κουλτούρα με το δικό της σύνολο κανόνων, αξιών και μεθόδων για την απόκτηση κοινωνικού κύρους εντός της κοινότητας – έννοιες που περικλείονται στην έννοια του «σεβασμού». Επιπλέον, τα γκράφιτι διαθέτουν μοναδικούς κώδικες επικοινωνίας που είναι κατανοητοί μόνο από εκείνους που βυθίζονται στη συγκεκριμένη κουλτούρα. Πολλά από τα αρνητικά σχόλια από τους παρατηρητές προέρχονται από την ποικιλομορφία που είναι εγγενής στην κουλτούρα του γκράφιτι.

Η μοναδική αισθητική και τα συχνά περίπλοκα σχέδια και γράμματα θεωρούνται συχνά από το ευρύ κοινό ως απλές «μουτζούρες» και βρωμιές στο αστικό τοπίο (Καραθανάσης, 2014, σελ. 54-55).

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα, ένα ευρύτερο φάσμα κοινωνικών ομάδων άρχισε να υιοθετεί γκράφιτι, συμπεριλαμβανομένων νεαρών ακτιβιστών, πολιτικής νεολαίας, συλλογικοτήτων κοινωνικών κινημάτων και οπαδών αθλητικών συλλόγων. Αυτή η σύγκλιση κοινοτήτων νέων με πρακτικές γκράφιτι δεν είναι τυχαία. Για εκείνες τις κοινωνικές ομάδες που συχνά στερούνται θεσμικών οδών για να εκφράσουν τις βαθύτερες ανησυχίες και τα ενδιαφέροντά τους, το γκράφιτι χρησιμεύει ως ισχυρό εργαλείο για τη μετάδοση μηνυμάτων σε δημόσιους χώρους. Επιπλέον, η πράξη του γκράφιτι είναι παράνομη, ενέχει κίνδυνο και εμπλοκή κάτω από προκλητικές και αποκλίνουσες συνθήκες, γεγονός που ενισχύει τη γοητεία της για ορισμένα τμήματα της νεολαίας (Ζαϊμάκης, 2018, σελ. 394-395).

1.4. Τα είδη του Γκράφιτι

Τα γκράφιτι χωρίζονται σε διάφορα είδη όσον αφορά τις τεχνικές τους και το θεματικό τους περιεχόμενο.

Όσον αφορά την τεχνική τους, τα Γκράφιτι χωρίζονται επίσης σε κατηγορίες:

- Mural ή piece. Αυτού του είδους τα γκράφιτι αποτελούνται από περίπλοκα έργα που μοιάζουν με τεχνούργημα, που συνήθως χρησιμοποιούν τουλάχιστον τρία χρώματα και συχνά εκτείνονται σε εκτεταμένες περιοχές.
- Character Γκράφιτι. Εστιάζει στην απεικόνιση είτε ενός πραγματικού είτε ενός φανταστικού ατόμου. Αυτή η φιγούρα μπορεί να δημιουργηθεί από την αρχή ή να αντληθεί από τομείς όπως τα κόμικς, η πολιτική, η κουλτούρα των διασημοτήτων, η ιστορία και άλλα. Συνήθως, αυτές οι εικόνες συνδυάζονται με σύντομα κείμενα που ενισχύουν τον επικοινωνιακό σκοπό του γκράφιτι.
- Stencil. Είναι μια μέθοδος που χρησιμοποιεί μπογιά με σπρέι μαζί με ένα διάτρητο πρότυπο, συνήθως κατασκευασμένο από χαρτόνι, το οποίο διαμορφώνεται σύμφωνα με ένα σχέδιο που μπορεί να περιέχει φράσεις, σύμβολα ή διάφορα μοτίβα. Με ψεκασμό πάνω στο χαρτόνι, ο τοίχος βάφεται αποκλειστικά στα σημεία που έχει κοπεί το χαρτί. Αυτή η προσέγγιση επιτρέπει

την ολοκλήρωση του μεγαλύτερου μέρους της δημιουργικής εργασίας σε εργαστήριο ή στο σπίτι, επιτρέποντας μια γρήγορη εφαρμογή στον τοίχο μετά, ελαχιστοποιώντας έτσι τον κίνδυνο εκτέλεσης ενός παράνομου έργου τέχνης στο κοινό.

- Slogan, Πρόκειται για σύντομες φράσεις ή λέξεις που εγγράφονται σε επιφάνειες χρησιμοποιώντας στυλό, μαρκαδόρο ή σπρέι και το περιεχόμενό τους μπορεί να κυμαίνεται από ρομαντικά ή υπαρξιακά θέματα έως πολιτικές δηλώσεις.
- paste-up Αναφέρεται σε ένα μεγάλο κομμάτι χαρτόνι με διάφορες εικονογραφήσεις, όπως σχεδιαγράμματα, αναπαραστάσεις προσώπων, κολάζ αντικειμένων και άλλα, το οποίο έχει επικολληθεί σε τοίχο (Ζαϊμάκης, 2018, σελ. 393).
- Throw-ups. είναι μεγαλύτερες και απλοποιημένες μορφές γραφής που διαφέρουν από τις παραδοσιακές tags. Ένα Throw-up δημιουργείται με το περίγραμμα με ένα πιο ανοιχτό χρώμα και στη συνέχεια προσθέτοντας ένα πιο σκούρο περίγραμμα. Αυτές οι Throw-ups χρησιμοποιούν συχνά ένα τροποποιημένο στυλ γραμμάτων με φυσαλίδες, που χαρακτηρίζεται από χοντρά, απλοποιημένα γράμματα. Οι συγγραφείς δίνουν προτεραιότητα στην ποσότητα έναντι της ποιότητας, καθώς καταλαμβάνουν περισσότερο χώρο και μπορούν να εκτελεστούν γρήγορα. Αυτό τα κάνει πιο ορατά από απόσταση, επιτρέποντάς τους να γίνουν αντιληπτοί από όσους βρίσκονται εκτός της κοινότητας γκράφιτι (Shobe, 2020, σελ. 3163).
- Τα tagger/tags, στα ελληνικά «ταγκιά» (Ζαϊμάκης, 2013, σελ. 532). Ο όρος "tagger/tags" αναφέρεται σε γκράφιτι που ενσωματώνει το ψευδώνυμο ή το αναγνωριστικό σήμα του καλλιτέχνη. Αυτή η μορφή έκφρασης εκδηλώνεται μέσα από μια μοναδική και στυλιζαρισμένη τεχνική γραφής. Ιστορικά, οι tagger συχνά χρησιμοποιούσαν παραλλαγές των πραγματικών τους ονομάτων μαζί με τους πραγματικούς αριθμούς των οδών τους. Σήμερα, το διαδεδομένο στυλ προσθήκης tag είναι πιθανό να αποτελείται είτε από νεολογισμούς (όπως Futura, Spie ή Kaws) είτε από πραγματικές λέξεις και ονόματα που παρουσιάζονται με μια αισθητική "street" ή hip hop (όπως Kaos, Phake ή Mpire), που χαρακτηρίζονται από μια εξαιρετικά στυλιζαρισμένη

φόρμα που συχνά δεν είναι αναγνώσιμη σε όσους δεν την γνωρίζουν (Halsey & Young, 2002, σ. 169).

Όσον αφορά την θεματική του, το γκράφιτι μπορεί να περιλαμβάνει κοινωνικά αποδεκτά θέματα, συμπεριλαμβανομένης της νοσταλγίας, του να ανήκεις, του ρομαντισμού και του χιούμορ, καθώς και προσωπικές εκφράσεις όπως το όνομά του και τα doodles, μαζί με ανώνυμες λεζάντες που αφορούν θέματα όπως το σεξ, η πολιτική ή η θρησκεία (Al-Khawaldeh et al., 2017, σελ. 32). Οι κύριες κατηγορίες γκράφιτι σκιαγραφούνται από τον Manco (2002, σ. 92):

• Τα συμβατικά graffiti. Συχνά θεωρούνται ως μεμονωμένες ή αυθόρμητες εκφράσεις της «νεανικής έξαρσης», τα συμβατικά γκράφιτι μπορεί μερικές φορές να αποκτήσουν κακόβουλο ή εκδικητικό χαρακτήρα. Ιστορικά, αυτό το είδος γκράφιτι συμβολίζει μια νεανική «ιεροτελεστία του περάσματος», που αντιπροσωπεύει μια φάση πειραματισμού. Είναι τέτοια γκράφιτι τυπικά αυθόρμητα και στερούνται κακίας; Πράγματι, το αυθόρμητο γκράφιτι θεωρείται συχνά ως μια πράξη παιχνιδιού, περιπέτειας ή πληθωρικότητας. Μπορεί να ενσωματώνει τοπικά έθιμα και συχνά βρίσκεται σε «δίκαιους στόχους», όπως εγκαταλελειμμένα κτίρια ή σχολεία, με τις κοινότητες να δείχνουν γενικά ανοχή απέναντί του. Ωστόσο, τα κίνητρα πίσω από ορισμένες μορφές συμβατικών γκράφιτι μπορεί να προέρχονται από τον θυμό και την εχθρότητα προς την κοινωνία, που εξυπηρετούν την εκπλήρωση προσωπικών ψυχολογικών αναγκών. Το γκράφιτι μπορεί να προκύψει από συναισθήματα πλήξης, απόγνωσης, δυσαρέσκειας, αποτυχίας και απογοήτευσης (Weisel, 2016, σ. 9).

• Τα graffiti των συμμοριών. Το γκράφιτι των συμμοριών χρησιμεύει ως μέσο για τις συμμορίες να εκφράσουν απειλές βίας. Αντί να απευθύνεται στο ευρύ κοινό, αυτή η μορφή γκράφιτι χρησιμοποιείται εσωτερικά για να διευκολύνει την επικοινωνία μεταξύ των αντίπαλων συμμοριών (Shobe, 2020, σ. 3159). Στην Ελλάδα υπάρχουν ελάχιστα παραδείγματα γκράφιτι συμμοριών.

• Τα πολιτικά- ιδεολογικά graffiti. Το γκράφιτι που μεταφέρει ιδεολογικά μηνύματα συχνά περιλαμβάνει πολιτικές δηλώσεις ή προσβολές που σχετίζονται με τη φυλή, τη θρησκεία ή την εθνικότητα. Αυτός ο τύπος γκράφιτι μεταφέρει συναισθήματα παράπονου ή εχθρότητας — συχνά με πολύ άμεσο τρόπο. Το περιεχόμενό του αποκαλύπτει συνήθως μια προκατάληψη, είτε πολιτική, θρησκευτική, εθνική ή άλλη, καθιστώντας το εύκολα αναγνωρίσιμο. Οι παραβάτες μπορούν να επιλέξουν σκόπιμα

συγκεκριμένες τοποθεσίες για να ενισχύσουν το μήνυμά τους (Weisel, 2016, σελ. 9-10). Το πολιτικό γκράφιτι αναφέρεται σε μη εγκεκριμένη γραφή σε επιφάνειες που είναι προσβάσιμες στο κοινό, χρησιμεύοντας ως μέσο έκφρασης πολιτικών γνώσεων, κοινωνικών κριτικών, διαμαρτυριών ή υποστήριξης για κοινωνική αλλαγή. Αυτή η μορφή έκφρασης μπορεί να θεωρηθεί ως πολιτική πράξη, που επιτρέπει στους συγγραφείς να εισάγουν τα πολιτικά και κοινωνικά τους μηνύματα σε δημόσιες συζητήσεις, ενώ οριοθετούν ιδεολογικούς διαχωρισμούς και πολιτικοποιούν τα αστικά περιβάλλοντα. Η πράξη της δημιουργίας γκράφιτι είναι σημαντική, υπογραμμίζοντας τις συγκρούσεις γύρω από τον πολιτισμό και τους πολιτισμικούς πολέμους στους οποίους ακτιβιστές και πολιτικά εμπλεκόμενες ομάδες προσπαθούν να μετατρέψουν έναν χώρο που αντιτίθεται στις κυρίαρχες αφηγήσεις σε ένα μεταμορφωμένο τοπίο (Zaimakis 2015, σελ.375)[1].

• Υπαρξιακά-έκφρασης προσωπικών καταστάσεων. Τα υπαρξιακά γκράφιτι χρησιμεύουν ως οπτικές αναπαραστάσεις των αλληλεπιδράσεων των καλλιτεχνών με τους υπαρξιακούς αγώνες και τα συναισθήματα. Ο Gazi Islam σημειώνει ότι αυτή η μορφή γκράφιτι σχετίζεται με εκφραστικά σενάρια που αναδεικνύουν την αναζήτηση της πνευματικότητας και χρησιμοποιούν μια ποιητική γλώσσα πλούσια σε υπαινιγμούς, με παράδοξα και αμφισβήτηση των συμβατικών κανόνων γραφής (Islam 2010, σελ. 251, όπως αναφέρεται στο Zaimakis 2015, σελ. 127). Τα εκφραστικά γκράφιτι μπορούν να χωριστούν σε τρεις υποκατηγορίες: παιχνιδιάρικα γκράφιτι, τα οποία δίνουν προτεραιότητα στις γλωσσικές ή σημασιολογικές καινοτομίες σε σχέση με τα απλά μηνύματα. ενδοσκοπικά και στοχαστικά γκράφιτι, τα οποία εμβαθύνουν σε υπαρξιακές σκέψεις και συνείδηση. και πνευματικά, θρησκευτικά και μυστικιστικά γκράφιτι, τα οποία περιλαμβάνουν δηλώσεις και σύμβολα με βαθύτερη πνευματική σημασία.

• Οπαδικά. Τα γκράφιτι αυτά αφορούν τρόπο έκφρασης φανατισμού για αθλητικούς συλλόγους, και εμφανίστηκαν κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα (Ζαϊμάκης 2018, σελ. 395). Το γκράφιτι των οπαδών του ποδοσφαίρου και η τέχνη του δρόμου πολλές φορές είναι συνδεδεμένα και με άλλα πολιτικά ή κοινωνικά φαινόμενα και μιλούν για την κοινωνία στο σύνολό της, καθώς βρίσκονται σε με τον

[1] Για τα πολιτικά γκράφιτι βλ. ενότητα 2

ένα ή τον άλλο τρόπο συνδεδεμένο άμεσα ή έμμεσα με τις σχέσεις εξουσίας και τους κοινωνικούς αγώνες σε αυτό (Velikonja 2019, σελ. 142).

Τα γκράφιτι έχουν επίσης ταξινομηθεί ως λατρινάλια, χιουμοριστικά, δημόσια, tags, λαϊκά επιγραφικά ή ιστορικά. Το Latrinalia, ή γκράφιτι της τουαλέτας, ευδοκιμεί σε δημόσιες τουαλέτες όπου η ανωνυμία επιτρέπει την έκφραση ιδεών ταμπού. Αυτή η ανεμπόδιστη φύση του γκράφιτι αντανακλά γνήσια συναισθήματα. Τα δημόσια γκράφιτι, από την άλλη πλευρά, περιλαμβάνουν γκράφιτι γραμμένα σε δημόσιους χώρους και τοποθεσίες (δηλαδή τοίχους κτιρίων, τρένα ή λεωφορεία). Το χιουμοριστικό γκράφιτι στοχεύει στη διασκέδαση, ενώ τα δημόσια γκράφιτι εμφανίζονται σε κοινόχρηστους χώρους. Τα πολιτικά γκράφιτι αντιμετωπίζουν συχνά θέματα όπως τα πολιτικά δικαιώματα, την ελευθερία, την ανεργία, τις συνθήκες εργασίας, την πολιτική εξουσία και τη θρησκευτική σκέψη (Al-Khawaldeh και συν, 2017, σελ. 32).

Το γκράφιτι είναι δυναμικό παρά σταθερό. Είναι πλούσιο σε νόημα και πολυδιάστατο, επιτρέποντας ποικίλες ερμηνείες. Κατά συνέπεια, μπορεί να μεταφέρει ριζοσπαστικά, ανατρεπτικά και αντισυμβατικά μηνύματα, ενώ κατά καιρούς μπορεί επίσης να αντανακλά κοινωνικά στερεότυπα και να διαιωνίζει ρατσιστικές και σεξιστικές απόψεις (Ζαϊμάκης, 2013, σελ. 534).

Κεφάλαιο 2ο

2. Το πολιτικό γκράφιτι: τα χαρακτηριστικά του, ο χώρος, ο χρόνος και η σημασία του

2.1. Το πολιτικό γκράφιτι

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, το γκράφιτι χρησιμεύει για να μεταδώσει ένα μήνυμα ή να εμπλουτίσει τους δημόσιους χώρους με ξεχωριστό περιεχόμενο. Ένα κύριο παράδειγμα αυτού είναι το πολιτικό γκράφιτι, το οποίο δίνει έμφαση στην πολιτική συνείδηση, την κοινωνική κριτική, τη διαμαρτυρία, την αποδοχή ή τη διαφωνία σχετικά με τις κοινωνικές αλλαγές. Αυτή η μορφή έκφρασης δείχνει πώς τα άτομα που περιθωριοποιούνται από τις συμβατικές πολιτικές συζητήσεις μπορούν να διατυπώσουν τις πολιτικές τους απόψεις (Hána & Šel, 2022, σ. 682).

Το πολιτικό γκράφιτι αναφέρεται σε μη εξουσιοδοτημένη γραφή σε επιφάνειες προσβάσιμες στο κοινό που διατυπώνουν πολιτικές ιδέες, κοινωνική κριτική, διαμαρτυρίες ή υποστήριξη για κοινωνική αλλαγή. Αυτή η μορφή έκφρασης λειτουργεί ως πολιτική πράξη, επιτρέποντας στους συγγραφείς να εισάγουν τα μηνύματά τους στον δημόσιο λόγο, οριοθετώντας έτσι τις ιδεολογικές διαφορές και πολιτικοποιώντας τα αστικά περιβάλλοντα. Η ενασχόληση με τη δημιουργία γκράφιτι είναι μια σημαντική προσπάθεια που αναδεικνύει πολιτιστικές συγκρούσεις, γνωστές ως πολιτιστικοί πόλεμοι, όπου ακτιβιστές και πολιτικά φορτισμένες ομάδες επιδιώκουν να αναδιαμορφώσουν έναν αντι-ηγεμονικό χώρο σε ένα καθορισμένο τοπίο. Ενισχύοντας τις φωνές των κινημάτων βάσης και των περιθωριοποιημένων κοινοτήτων, τα πολιτικά γκράφιτι επιτρέπουν σε αυτές τις ομάδες να διατυπώνουν τους πολιτικούς τους στόχους σε αντίθεση με τις επικρατούσες αφηγήσεις, λειτουργώντας ως πολιτισμικές ετεροτοπίες - εναλλακτικοί ταξικοί χώροι που υπάρχουν ανεξάρτητα από τα κυρίαρχα κοινωνικά πλαίσια. Το πολιτικό γκράφιτι περιλαμβάνει μια σειρά δράσεων, από μεγάλης κλίμακας πολιτική, συμπεριλαμβανομένης της πολιτικής για το κόμμα και την καριέρα, έως υποπολιτικά ζητήματα μικρότερης κλίμακας που έχουν απήχηση στην καθημερινή ζωή των πολιτών. Αυτό το μέσο γκράφιτι χρησιμεύει ως ισχυρή διέξοδος για καταπιεσμένα άτομα και ομάδες για να μεταφέρουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους σχετικά με τη σκληρή πραγματικότητα της ανασφάλειας, της επισφάλειας και του υπαρξιακού τρόμου. Το πολιτικό γκράφιτι χρησιμεύει ως λόγος μικροεπιπέδου στην πολιτική αρένα, όπου τα άτομα διατυπώνουν τις απόψεις τους και

συμμετέχουν σε ανταγωνιστικά πολιτικά μηνύματα από διάφορες συζητήσεις. Σε αυτό το πλαίσιο, το γκράφιτι εξυπηρετεί τρεις κύριες λειτουργίες: επιτρέπει σε μηνύματα που θεωρούνται περιθωριακά από άλλες μορφές μέσων να διεισδύσουν στον δημόσιο λόγο. Παρέχει στα άτομα μια πλατφόρμα για να εκφράσουν ανοιχτά αμφιλεγόμενες ιδέες και δίνει στις περιθωριοποιημένες κοινότητες την ευκαιρία να εκφράσουν τις προοπτικές τους σε ένα δημόσιο φόρουμ (Zaimakis, 2015, σελ. 375-376).

Ανεξάρτητα από το νομικό τους καθεστώς, το «πολιτικό γκράφιτι» χρησιμοποιείται ως γενικός όρος (όρος ομπρέλα) που περιλαμβάνει διάφορα στυλ και μορφές οπτικής έκφρασης- όπως σχέδια, συνθήματα, στένσιλ, τοιχογραφίες και χρήση μαρκαδόρων ή μολυβιών- που συνδέουν τους καλλιτέχνες γκράφιτι με τους πολίτες σχετικά με σοβαρά κοινωνικοπολιτικά ζητήματα και την κοινωνική αλλαγή. Αυτή η έννοια είναι ιδιαίτερα εκτεταμένη, και περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα τεχνικών, γλωσσών και στυλ που προέρχονται από διαφορετικά κοινωνικά και γεωγραφικά πλαίσια. Πολυάριθμες παραδόσεις οπτικής επικοινωνίας στο δρόμο μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε αυτόν τον τομέα, που κυμαίνονται από τα γκράφιτι του «Μάη του 68» της Γαλλίας έως τον πολιτικό τοιχογραφισμό που βρέθηκε στη Βόρεια Ιρλανδία και την επανάσταση των Μπολσεβίκων στη Ρωσία. Περιλαμβάνει επίσης βραζιλιάνικο pixação, σύγχρονα στένσιλ όπως αυτά του Banksy και επαναστατικά γκράφιτι που εμφανίστηκαν κατά τη διάρκεια της Αραβικής Άνοιξης και μετά. Αυτό που ενώνει όλες αυτές τις περιπτώσεις είναι το χαρακτηριστικό τους χαρακτηριστικό: σε αντίθεση με άλλα είδη γκράφιτι και τέχνη του δρόμου, το πολιτικό γκράφιτι έχει εγγενώς ρητό πολιτικό περιεχόμενο και συμμετέχει σε έναν πιο αντισυμβατικό αλλά αποτελεσματικό πολιτικό αγώνα που στοχεύει στην αντίσταση σε συγκεκριμένες διαμορφώσεις νομικής, πολιτικής και θρησκευτικής εξουσίας που ενσωματώνονται σε κοινωνικούς θεσμούς και εκδηλώνονται στην κοινωνικο-χωρική δυναμική. Σε περιοχές διαμάχης όπως η περιοχή των Ισπανοβάσκων ή η Βόρεια Ιρλανδία, τα πολιτικά γκράφιτι συχνά χρησιμεύουν ως μια σημαντική εναλλακτική μέθοδος επικοινωνίας και κινητοποίησης μεταξύ των αντίπαλων πολιτικών φατριών που διαπραγματεύονται διαφορετικές πολιτικές ταυτότητες (Campos Pavoni & Zaimakis, 2021, σελ. 9-10).

Σε περιόδους κρίσης και ραγδαίου κοινωνικού μετασχηματισμού, το γκράφιτι έχει αναδειχθεί ως μέσο εκφραστικής πολιτικής διαμαρτυρίας. Σε αντίθεση με άλλες μορφές γκράφιτι που συνδέονται συχνά με ατομικιστικές υποκουλτούρες, το πολιτικό γκράφιτι συνδέεται στενότερα με τις πολιτικές συλλογικότητες. Σκοπός του είναι να

ενισχύσει την αίσθηση της ενότητας μέσα σε μια πολιτική κοινότητα και να μεταφέρει αυτό το μήνυμα σε ένα κοινό που μοιράζεται παρόμοιες πολιτικές εμπειρίες και αντιλήψεις. Η κοινωνική ποιητική που ενυπάρχει στο πολιτικό γκράφιτι περιστρέφεται γύρω από τη δημιουργία μηνυμάτων που αποστάζονται σε συνθήματα ή εικονικές αναπαραστάσεις, ερμηνεύοντας γεγονότα, ιδέες και πολιτικές στάσεις, συχνά σε αντίθεση με αυτό που θεωρείται πολιτικό κατεστημένο (Ζαϊμάκης 2015, σελ. 122-123).

Συνήθως, τα πολιτικά γκράφιτι προκύπτουν από συλλογικές προσπάθειες που ενώνουν συγγραφείς, καλλιτεχνικές ομάδες και ακτιβιστές. Συνεργαζόμενοι σε έργα γκράφιτι, οι αστικοί ακτιβιστές ενθαρρύνουν μια ζωντανή δημιουργική κοινότητα, ενισχύουν τις κοινωνικές συνδέσεις και ενισχύουν τα κοινά συναισθήματα αλληλεγγύης. Αυτή η μορφή έκφρασης μπορεί να λειτουργήσει ως κινητήριος δύναμη για τα κοινωνικά κινήματα, πυροδοτώντας τη φαντασία, εμβαθύνοντας σε καινοτόμες πολιτικο-αισθητικές πρακτικές και διατυπώνοντας δημιουργικά τις ταυτότητες και τους πολιτικούς ισχυρισμούς τους. Τα κοινωνικά κινήματα ενσωματώνουν το γκράφιτι στις στρατηγικές συλλογικής δράσης τους και τον πολιτικό ακτιβισμό της βάσης, διαμορφώνοντας μια εκφραστική μέθοδο αντίστασης ενάντια στις πολιτικές οντότητες με επιρροή. Τα πολιτικά γκράφιτι έχουν τη δυνατότητα να πλαισιώνουν κοινωνικοπολιτικά θέματα μέσω οπτικών αναπαραστάσεων που συχνά εμπλέκουν τους θεατές σε συναισθηματικό, συναισθηματικό και αισθητικό επίπεδο, χρησιμεύοντας ταυτόχρονα ως παιδαγωγικό όργανο και ως δυναμική πλατφόρμα για δημιουργική έκφραση και εμπλοκή στην κοινότητα και τον πολιτικό λόγο. Επιπλέον, μπορεί να διευκολύνει την ανατροπή και την τροποποίηση της εμπορικής διαφήμισης διαφημιστικών πινακίδων, όπως παραδειγματίζονται οι δραστηριότητες των ακτιβιστών της BUGA UP στο Σίδνεϊ και της Street Advertising Takeovers στη Νέα Υόρκη και τη Μαδρίτη (Campos Pavoni & Zaimakis, 2021, σελ. 9-10).

2.2. Μορφές πολιτικού γκράφιτι

Τα πολιτικά γκράφιτι εκδηλώνονται με πολλά οπτικά στυλ, που περιλαμβάνουν τα πάντα, από απλά ή εκλεπτυσμένα συνθήματα έως ζωντανά, καλλιτεχνικά αριστουργήματα. Οι περισσότερο διαδεδομένες μορφές πολιτικού γκράφιτι είναι τρεις: συνθήματα, στένσιλ και τοιχογραφίες.

Τα συνθήματα χρησιμεύουν ως δηλώσεις που μεταδίδουν μια γνώμη στο κοινό, που αποτελούνται από απλές φράσεις ή λέξεις που μεταδίδουν ένα πολιτικό μήνυμα. Είναι σχεδιασμένα για εύκολη απομνημόνευση, χρησιμοποιώντας συχνά ομοιοκαταληξίες, στοιχεία διαφήμισης, πιασάρικες φράσεις και γραμμές από δημοφιλή τραγούδια. Γενικά, τα θέματα που καλύπτουν επικεντρώνονται σε τρέχοντα πολιτικά ζητήματα, ασκώντας κριτική στα κυρίαρχα μέσα ενημέρωσης και πολιτικές συζητήσεις, προωθώντας ελπιδοφόρα οράματα για ένα βελτιωμένο μέλλον και προσφέροντας εναλλακτικές προοπτικές για πολιτικά ζητήματα.

Το στένσιλ χρησιμεύει ως οπτικός διάλογος που μεταμορφώνει την υφή των αστικών εμπειριών μέσω δημιουργικών αντιθέσεων μεταξύ τοπικών εικόνων και μέσων μαζικής ενημέρωσης. Ενσαρκώνει ένα σύγχρονο κίνημα στην τέχνη του δρόμου, που αναφέρεται από ορισμένους μελετητές ως μετα-γκράφιτι ή νεογκράφιτι, το οποίο συνδυάζει λεκτικά και αναπαραστατικά στοιχεία. Χαρακτηριζόμενο από τη μοναδική και εξαιρετικά στυλιζαρισμένη τεχνική του, το στένσιλ αποτελεί παράδειγμα ενός ξεκάθαρου εικονογραφικού στυλ που επιδιώκει να προσελκύσει άμεσα το αστικό κοινό. Χρησιμοποιώντας κριτικά, συναρπαστικά και συχνά χιουμοριστικά γραφικά, στοχεύει να αμφισβητήσει τις κυρίαρχες αντιλήψεις και εκτιμήσεις της πόλης. Κατά συνέπεια, το στένσιλ συχνά φέρει μια πολιτική φόρτιση, που χρησιμοποιείται από τους δημιουργούς του ως ισχυρό εργαλείο για τη διατύπωση πολιτικών προοπτικών σε διάφορες μορφές τέχνης διαμαρτυρίας.

Οι τοιχογραφίες, που συχνά αναφέρονται ως «pieces» γκράφιτι, συγχωνεύουν την πολιτιστική καινοτομία με την πολιτική διορατικότητα, αναδεικνύοντας την καλλιτεχνική διαδικασία που εμπλέκεται. Για να ολοκληρωθεί το έργο, συνήθως ενσωματώνουν τουλάχιστον τρία χρώματα και απαιτούν πολλαπλές επισκέψεις στον ιστότοπο. Η δημιουργία αυτών των έργων απαιτεί όλες τις δεξιότητες που σχετίζονται τόσο με την τέχνη με σπρέι όσο και με τη γραφή. Οι πολιτικές τοιχογραφίες αντιδρούν σε αισθητικές και κοινωνικοπολιτικές επιρροές, χρησιμοποιώντας οπτικά και κειμενικά στοιχεία για τη δημιουργία καλλιτεχνικών εκφράσεων που μεταφέρουν σύντομες αφηγήσεις εμποτισμένες είτε με ρητή είτε με λεπτή πολιτική σημασία (Zaimakis, 2015, σελ. 375-376).

Όσον αφορά την θεματική τους, τα πολιτικά γκράφιτι χωρίζονται σε τρεις βασικές κατηγορίες: τα γκράφιτι διαμαρτυρίας ή εξέγερσης που αντιτίθενται στις

πολιτικές, αυτά που συνδέονται με πολιτικές αντιθέσεις και συγκρούσεις, και στα εκφραστικά-υπαρξιακά γκράφιτι.

Τα γκράφιτι διαμαρτυρίας και εξέγερσης, είναι η πιο πολυσύχναστη κατηγορία γκράφιτι. Τα γκράφιτι αυτά κριτικάρουν τον αντίκτυπο των μέτρων λιτότητας στην καθημερινή ζωή διαφόρων κοινωνικών τομέων, συμπεριλαμβανομένης της εργασίας, της υγείας, της εκπαίδευσης και της οικονομίας. Σε ορισμένες περιπτώσεις, αυτή η μορφή γκράφιτι εμπνέει τους πολίτες να συμμετέχουν σε συλλογικές διαδηλώσεις. Εδώ, η πράξη της δημιουργίας γκράφιτι μεταμορφώνεται σε παραστατικό στοιχείο μιας ιεροτελεστίας, που εξελίσσεται από απλή υποστήριξη μιας πολιτικής στάσης σε ενεργό εμπλοκή και πολιτική ανάμειξη (Ζαϊμάκης, 2015, σελ. 126). Συγκεκριμένα τα γκράφιτι διαμαρτυρίας στοχεύουν να ανατρέψουν τις κυρίαρχες πολιτικές αφηγήσεις και να υποκινήσουν την αντίθεση του κοινού στις κατασταλτικές πολιτικές που επιβάλλει η κυβέρνηση (Zaimakis, 2015, σελ. 385). Το γκράφιτι εξέγερσης από την άλλη χαρακτηρίζεται από τα άκρως αντισυστημικά μηνύματά του που επιδιώκουν να κινητοποιήσουν τα άτομα προς πράξεις πολιτικής ανυπακοής και εξέγερσης. Αυτή η μορφή γκράφιτι χρησιμοποιεί συχνά επιθετική γλώσσα και εικόνες, καλώντας σε μαζικές εξεγέρσεις ενάντια στις νεοφιλελεύθερες πολιτικές και το ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα. Λειτουργεί ως κραυγή συγκέντρωσης για τους καταπιεσμένους, ενθαρρύνοντας τη συλλογική δράση και την αντίσταση ενάντια στις συστημικές αδικίες (Zaimakis, 2015, σελ. 388).

Τα γκράφιτι που συνδέονται με πολιτικές αντιθέσεις και συγκρούσεις ασχολούνται με τις κοινωνικές εντάσεις και συνδέονται με διάφορες οργανώσεις, ιδιαίτερα την ιδεολογική σύγκρουση μεταξύ αντιφασιστικών και ακροδεξιών ομάδων, που χαρακτηρίζεται από την αύξηση των ρατσιστικών γκράφιτι (Ζαϊμάκης, 2015, σελ. 126). Τα γκράφιτι των συγκρούσεων απεικονίζουν τους αγώνες των διαφορετικών πολιτικών φατριών. Χρησιμεύει ως μέσο διαλόγου και έκφρασης μεταξύ διαφόρων πολιτικών ομάδων, αναδεικνύοντας το ποικίλο και συχνά αμφιλεγόμενο πολιτικό τοπίο. Στο πλαίσιο των ακραίων πολιτικών γεγονότων, το συγκρουσιακό γκράφιτι δίνει την ευκαιρία στους δημιουργούς να επικοινωνήσουν άμεσα με το κοινό τους, μεταφέροντας τις οπτικές τους αφηγήσεις. Μέσω των γραφικών και των συνθημάτων τους, οι καλλιτέχνες επιδιώκουν να προκαλέσουν την προσοχή του κοινού και να ενθαρρύνουν τη συλλογική δράση κατά των κυρίαρχων αφηγήσεων και των πολιτικών που θεωρούνται καταστροφικές για τη ζωή των πολιτών (Zaimakis, 2015, σελ. 391).

Τα εκφραστικά-υπαρξιακά γκράφιτι, αναδεικνύουν προσωπικούς και ψυχολογικούς προβληματισμούς εκφράζοντας συναισθήματα θλίψης και υπαρξιακής αγωνίας (Ζαϊμάκης, 2015, σελ. 126). Ερχόμενα σε πλήρη αντίθεση με τα προηγούμενα είδη πολιτικού γκράφιτι, αυτή η κατηγορία αφορά μια ποικιλία έργων που φαίνεται να εμπλέκονται περισσότερο με προσωπικές εμπειρίες που διαμορφώνονται από το περιβάλλον κρίσης, αντανακλώντας συναισθήματα και υπαρξιακές αναζητήσεις. Αυτό το εκφραστικό-υπαρξιακό γκράφιτι διεισδύει στο οπτικό παλίμψηστο της πόλης με γλωσσικά σύμβολα που τεκμηριώνουν απωθημένα συναισθήματα, απομόνωση, θλίψη, απογοήτευση και υπαρξιακή αβεβαιότητα. Αυτές οι δημιουργίες προέρχονται κυρίως από μεμονωμένους καλλιτέχνες, με τις συλλογικότητες να είναι λιγότερο συχνές, καθώς επιλέγουν αστικές επιφάνειες για να εξερευνήσουν και να εκφραστούν, με στόχο τη δημόσια προβολή των εσωτερικών συναισθημάτων. Σε αυτό το πλαίσιο, το γκράφιτι φαίνεται να χρησιμεύει ως καθαρτική διέξοδος, επιτρέποντας την απελευθέρωση καταπιεσμένων σκέψεων και συναισθημάτων, διευκολύνοντας την έκφρασή τους σε δημόσιους χώρους (Ζαϊμάκης, 2018, σελ. 408).

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό ότι κατά την περίοδο της κρίσης, παράλληλα με την εμφάνιση πολιτικών γκράφιτι που αντιμετωπίζουν την παρακμή τόσο των υλικών όσο και των υπαρξιακών συνθηκών διαβίωσης για τους πολίτες, προέκυψε μια ποικιλία γκράφιτι από ακτιβιστές του κοινωνικού κινήματος, συμπεριλαμβανομένων εκείνων από φεμινιστικές και LGBTQI ομάδες, ομάδες αντισπισμού, αντιφασισμού και διεκδίκησης αυτόνομων χώρων στην πόλη γύρω από καταλήψεις δημόσιων κτιρίων. Μέσα από ειρωνικά συνθήματα και συγκλονιστικές εικόνες, αυτοί οι ακτιβιστές ασκούν κριτική στους κοινωνικούς κανόνες και τις πατριαρχικές δομές. Αξιοσημείωτα παραδείγματα περιλαμβάνουν επανασχεδιασμένα αποσπάσματα που αντικατοπτρίζουν ζοφερές πραγματικότητες και αναπαραστάσεις γυναικών που αψηφούν τους παραδοσιακούς ρόλους των φύλων. Τέτοια γκράφιτι όχι μόνο αναδεικνύουν τους αγώνες των περιθωριοποιημένων ομάδων, αλλά προωθούν επίσης ένα επαναστατικό πνεύμα ενάντια στις καταπιεστικές ιδεολογίες, καθιστώντας το ένα ζωτικό εργαλείο για κοινωνικό σχολιασμό και ακτιβισμό(Ζαϊμάκης 2018, σελ. 404-406).

Ιδιαίτερα όσο αφορά το φεμινιστικό κίνημα, το θεματικό ρεπερτόριο του γκράφιτι περιλαμβάνει επίσης τις γυναίκες που πλήττονται από τη μαζική ανεργία σε περιόδους κρίσης, μαζί με τις διάφορες μορφές διακρίσεων που αντιμετωπίζουν.

Συχνά, η γυναικεία παρουσία σε αυτά τα έργα τέχνης είναι ταυτόχρονα προκλητική και ανατρεπτική, επιδεικνύοντας μια ξεκάθαρη πρόθεση σατιρισμού των παραδοσιακών αξιών. Αυτό απεικονίζεται μέσα από αναπαραστάσεις ανέμελων κοριτσιών που ασπάζονται ρόλους και συμπεριφορές -όπως ακτιβιστές, επαναστάτες, λεσβίες, αντικοινωνικές και αντιφασιστικές- που αποκλίνουν από τα κοινωνικά στερεότυπα για το φύλο και αντιμετωπίζουν τα πρότυπα της κοινωνικής ευπρέπειας (Ζαϊμάκης, 2015, σελ. 137).

2.3. Η γλώσσα του πολιτικού γκράφιτι

Το πρωτογενές υλικό που χρησιμοποιούν οι καλλιτέχνες γκράφιτι έχει μια συναρπαστική κοινωνική και γλωσσική προέλευση. Συχνά, τα μηνύματα αντικατοπτρίζουν μια ποικιλία θεμάτων που προέρχονται από τη λαϊκή κουλτούρα, συμπεριλαμβανομένων των αφηγήσεων των μέσων ενημέρωσης, του πολιτικού λόγου, της επαναστατικής γλώσσας, της επαναστατικής ρητορικής, της λογοτεχνίας, της ποίησης και των υποκουλτούρων της νεολαίας. Επιπλέον, οι δημιουργοί γκράφιτι χρησιμοποιούν σχήματα λόγου -όπως παρομοιώσεις, ομοιοκαταληξίες, μεταφορές και αλληγορίες- καθώς και ρητορικές τεχνικές και στρατηγικές όπως η παρωδία, η ανατροπή και η αντιστροφή για να διαμορφώσουν νοήματα και να μεταδώσουν κοινωνικά μηνύματα στο δημόσιο λόγο. (Ζαϊμάκης, 2013, σελ.). Χρησιμοποιώντας δηλώσεις από τον παραδοσιακό πολιτισμό, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και τις σαπουνόπερες, τις διαφημίσεις και τις κρατικές διαφημιστικές εκστρατείες, οι συγγραφείς γκράφιτι χειρίζονται την αντιστροφή, τη μεταφορά και την αλληγορία για να μεταμορφώσουν και να ανατρέψουν κυρίαρχα νοήματα (Zaimakis, 2015, σελ. 380).

Στη σφαίρα του πολιτικού γκράφιτι, η γλώσσα που χρησιμοποιείται χρησιμεύει ως μια μορφή ετερογλωσσίας. Αυτή η αντιγλώσσα λειτουργεί όχι μόνο για να αρθρώσει μια υποκειμενική πραγματικότητα αλλά και να τη σφυρηλατήσει και να την υποστηρίξει ενεργά. Έτσι, μπορεί να θεωρηθεί ως μια άλλη μορφή γλώσσας. Ωστόσο, η πραγματικότητα που μεταφέρει έρχεται σε αντίθεση με τις συμβατικές πραγματικότητες, οδηγώντας σε μοναδικές επιπτώσεις. Προωθεί την κοινωνική δομή και ιεραρχία, αντανακλώντας μια ανησυχία για τον καθορισμό και την υπεράσπιση της ταυτότητας μέσω των τελετουργιών που σχετίζονται με την κοινωνική διαστρωμάτωση. Αυτό περιλαμβάνει μια ξεχωριστή ερμηνεία των πληροφοριών και της γνώσης. Ως αποτέλεσμα, το πολιτικό γκράφιτι δημιουργεί μια υποκειμενική μη

πραγματικότητα, ενώ ταυτόχρονα επιτρέπει στα άτομα να εδραιώσουν και να προστατεύσουν τη συλλογική τους ταυτότητα (το «εμείς») μέσα σε αυτό το κατασκευασμένο πλαίσιο. Φυσικά, αυτό έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τις επικρατούσες αξίες, προοπτικές και θεσμούς (οι «άλλοι») που τυπικά διαμορφώνονται μέσα από κοινοβουλευτικές συζητήσεις, αφηγήσεις στα μέσα ενημέρωσης, έγγραφα πολιτικής και παρόμοια κανάλια.

Η ετερογλωσσία, που αναδύεται από τα γκράφιτι, χρησιμεύει τόσο ως συστηματικός όσο και ως αντισυστημικός λόγος που αντιτίθεται σε καθιερωμένα νοήματα, κατασκευασμένα από διακριτά μέλη μιας αντικοινωνίας. Οι επιλογές που κάνουν αυτά τα άτομα στον λόγο τους τα ξεχωρίζουν ως συμμετέχοντες σε μια αντικοινωνία, που αναγνωρίζεται τόσο από τα ίδια όσο και από την ευρύτερη κοινότητα. Κατά συνέπεια, η ετερογλωσσία λειτουργεί ως μέσο για την αμφισβήτηση των κυρίαρχων αξιών και προοπτικών σε μακροοικονομική κλίμακα. Η ετερογλωσσία που βασίζεται σε γκράφιτι λειτουργεί ως μια αντίπαλη μορφή επικοινωνίας που σφυρηλατεί τη συλλογική ταυτότητα των διαδηλωτών, που βρίσκεται σε αντίθεση με τις ευρέως αποδεκτές αξίες και απόψεις, παράλληλα με τους κυρίαρχους θεσμούς τους. Αυτή η συνεχής απόρριψη τους επιτρέπει να διαμορφώσουν και να τελειοποιήσουν μια κοινή ταυτότητα (Serafis, Kitis & Archakis, 2018, σελ. 779-780).

Για παράδειγμα, οι φεμινιστικές οργανώσεις παρουσιάζουν εικονικές αναπαραστάσεις κοριτσιών που ασπάζονται μια αντικομφορμιστική αισθητική, συχνά σε συνδυασμό με προκλητικά συνθήματα με ειρωνεία και σαρκασμό, όπως «Λεσβίες, τρανς, ιέρειες της ντροπής, είμαστε περήφανα η ντροπή του έθνους». Αντίστροφα, οι εθνικιστικές φατρίες καταφεύγουν σε ωμές, ρατσιστικές και λαϊκιστικές εκφράσεις, που παραδειγματίζονται με φράσεις όπως «Οι πολιτικοί είναι αλήτες, τραμπούκοι, προδότες» και «Χρειαζόμαστε δουλειές, όχι μετανάστες». Αυτές οι ομάδες μερικές φορές προκαλούν ιστορικές αναφορές στον βίαιο ελληνικό εμφύλιο πόλεμο μέσω γκράφιτι που περιλαμβάνει εθνικιστικά και φασιστικά σύμβολα μαζί με πολιτικά φορτισμένες δηλώσεις (Zaimakis & Oikonomakis, 2021, σελ. 82).

2.4. Το πολιτικό γκράφιτι και η σημασία του για την πόλη

Το γκράφιτι χρησιμεύει ως σημαντικό θέμα για την κατανόηση του υποπολιτισμικού αστικού περιβάλλοντος και των «σκιών» της πόλης. Η έννοια του αστικού χώρου

υπήρξε εδώ και πολύ καιρό ένα κομβικό σημείο στην αστική γεωγραφία, ενσωματώνοντας μια ποικιλία από κοινωνικο-επιστημονικές προοπτικές που διερευνούν τα στοιχεία που επηρεάζουν την κοινωνική, οικονομική και αστική ανάπτυξή της. Ωστόσο, η κατανόηση της πολυπλοκότητας της πόλης, η ακριβής διάγνωση προβλημάτων και η ανάπτυξη κατάλληλων πολιτικών απαντήσεων βασίζεται σε πρόσθετες διαστάσεις. Η πολιτική είναι μια τέτοια διάσταση, που περιλαμβάνει πολιτικές εκφράσεις όπως το γκράφιτι. Ενώ η κυρίαρχη έμφαση έχει δοθεί στον τρόπο ζωής και στις κοινωνικές συμπεριφορές, είναι ευρέως αποδεκτό ότι το γκράφιτι μπορεί επίσης να μεταφέρει ένα ισχυρό και εύκολα ερμηνεύσιμο πολιτικό μήνυμα. Ως μορφή υποπολιτισμικής έκφρασης, το γκράφιτι δίνει τη δυνατότητα σε άτομα που συνήθως δεν συμμετέχουν σε δημοκρατικό λόγο να εκφράσουν τις ανησυχίες τους με αφιλτράριστο τρόπο. Κατά συνέπεια, τα πολιτικά γκράφιτι αντιπροσωπεύουν μια ξεχωριστή κατηγορία που μπορεί να φωτίσει τη δυναμική της δημοκρατίας και την ουσία της ίδιας της πόλης. Το αστικό περιβάλλον χρησιμεύει τόσο ως θεμέλιο όσο και ως όργανο πολιτικής έκφρασης, αντανακλώντας τις επιλογές που κάνουν οι πολιτικοί σε διάφορα επίπεδα, από τοπικό έως παγκόσμιο. Σε αυτό το πλαίσιο, η αναγνώριση των χωρικών παραλλαγών στην άρθρωση των πολιτικών εννοιών είναι κρίσιμη, όπως και η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο ο φυσικός χώρος της πόλης επηρεάζει αυτές τις εκφράσεις της πολιτικής (Hána & Šel, 2022, σ. 680).

2.5. Το πολιτικό γκράφιτι σε περιόδους κρίσης

Το γκράφιτι έχει μια εγγενή σύνδεση τόσο με τον χρόνο όσο και με τον χώρο, με μια βαθιά σχέση μεταξύ αυτών των στοιχείων. Εφαρμόζεται σε τοίχους, όπου μπορεί στη συνέχεια να καλυφθεί ή να αντικατασταθεί από νέα έργα τέχνης. Ως αποτέλεσμα, ο χώρος εξελίσσεται με την πάροδο του χρόνου, προβάλλοντας την παρουσία ή την απουσία γκράφιτι, μαζί με τα φρέσκα μηνύματα που μεταφέρει. Αυτή η δυναμική επηρεάζει τις αλληλεπιδράσεις των ατόμων με το περιβάλλον τους. Η παροδική ποιότητα του γκράφιτι μπορεί να αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται ένας χώρος σε διάφορες χρονικές στιγμές, αφού «η κοινωνία είναι θεμελιωδώς χωρική», που σημαίνει ότι «ό,τι υπάρχει στο διάστημα θα επηρεάσει τον τρόπο που παίζει η κοινωνία». Σε σχέση με το διάστημα, τα γκράφιτι μπορούν να προωθήσουν τόσο την αποκλειστικότητα όσο και την αποκλειστικότητα, που εκδηλώνονται σε περιόδους

τόσο ηρεμίας όσο και αναταραχής. Ως αντανάκλαση μιας συγκεκριμένης εποχής και της επικρατούσας στάσης απέναντι στο έργο τέχνης, το γκράφιτι είναι προσωρινό, με τις αντιλήψεις του να μετατοπίζονται τόσο σε θετικές όσο και σε αρνητικές κατευθύνσεις με την πάροδο του χρόνου (Vogel και συν., 2020, σελ. 2155)

Σε περιόδους κοινωνικής αναταραχής, πολιτικών συγκρούσεων και αυταρχικής διακυβέρνησης, η επικράτηση του πολιτικού γκράφιτι αυξάνεται σημαντικά. Το γκράφιτι με πολιτικά και κοινωνικά μηνύματα γίνεται ιδιαίτερα εμφανές σε περιόδους δύσκολων κοινωνικών συνθηκών ή όταν οι πολιτικές εντάσεις επηρεάζουν τη συλλογική εμπειρία των νέων. Σε αυτές τις καταστάσεις, το γκράφιτι χρησιμεύει ως μια μοναδική μορφή επικοινωνίας που εκφράζει συγκεκριμένες ταυτότητες ενώ αρθρώνει συναισθήματα αποξένωσης και απομόνωσης, παράλληλα με τις υπαρξιακές αναζητήσεις νεαρών ατόμων που προσπαθούν να πλοηγηθούν πολιτιστικά στις απρόβλεπτες και εξελισσόμενες συνθήκες γύρω από τη ζωή τους. Μέσα στις νεανικές κοινότητες, το γκράφιτι παίζει ρόλο είτε στην ενίσχυση είτε στην αμφισβήτηση της δυναμικής ισχύος που σχετίζεται με την τάξη, τη φυλή και την ταυτότητα. Για μια γενιά που αντιμετωπίζει ένα αβέβαιο μέλλον, περιορισμένες φιλοδοξίες και υπάρχει σε ένα περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από χαμηλούς μισθούς και σπάνιες ευκαιρίες εργασίας, το γκράφιτι αναδεικνύεται ως μια πολιτιστική διέξοδος μέσω της οποίας οι νέοι μπορούν να συσπειρωθούν και να ενισχύσουν τη φωνή τους σε ένα ευρύτερο νεανικό κοινό, υποστηρίζοντας δημοκρατία και κοινωνική δικαιοσύνη (Ζαϊμάκης, 2018, σελ. 395-396).

Τα πολιτικά γκράφιτι χρησιμεύουν ως μέσο επικοινωνίας και αυτοέκφρασης σε περιόδους αναταραχών. Ένα αξιοσημείωτο παράδειγμα είναι τα γαλλικά γκράφιτι που εμφανίστηκαν τον Μάιο του 1968, τα οποία είχαν μεγάλη απήχηση μεταξύ των φοιτητών διαδηλωτών (Zaimakis, 2015, σελ. 376-377). Καθ' όλη τη διάρκεια της εξέγερσης του Μαΐου του 1968 στη Γαλλία, το γκράφιτι εξελίχθηκε σε μια ισχυρή μέθοδο διαλόγου και διάδοσης συμβολικών μηνυμάτων από μαθητές, δημιουργώντας έναν ριζοσπαστικό επικοινωνιακό χώρο βασισμένο στις ανθρώπινες σχέσεις που δεν διαμεσολαβούνταν από τα κυρίαρχα ΜΜΕ και τα προσομοιωμένα πλαίσια αναδυόμενων τεχνολογικών συστημάτων. . Ομοίως, κατά τη διάρκεια του παλαιστινιακού αγώνα και της ιντιφάντα, τα γκράφιτι έγιναν μέσο για την αύξηση της πολιτικής συνείδησης και την παρέμβαση σε ζητήματα κυριαρχίας στην Παλαιστίνη.

Τα γκράφιτι που βρέθηκαν στους τοίχους του Abu Dis, που βρίσκεται στα σύνορα της Παλαιστίνης και του Ισραήλ, αντανακλούσαν τις διαφορετικές προοπτικές γύρω από την ισραηλινοπαλαιστινιακή σύγκρουση, τη συλλογική αυτοδιάθεση και την υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Μετά τη δολοφονία του Πρωθυπουργού Yizhak Rabin το 1995, τα αναμνηστικά γκράφιτι και τα πολιτικά σχόλια στο Ισραήλ εμφανίστηκαν ως μια ενστικτώδης έκφραση θλίψης από έναν νεαρό που παλεύει με βαθιά υπαρξιακά διλήμματα. Κατά τη διάρκεια των διαδηλώσεων κατά του καθεστώτος Μιλόσεβιτς στο Βελιγράδι τη δεκαετία του 1990, το γκράφιτι εμφανίστηκε ως μια σημαντική μορφή έκφρασης μεταξύ των φοιτητών, λειτουργώντας ως συλλογική απάντηση που μετέφερε πολιτικά μηνύματα και παρείχε μια καθαρτική διέξοδο. Η πράξη της προβολής προηγουμένως υπόγειων φωνών διαμαρτυρίας σε δημόσιους τοίχους δεν ήταν μόνο ένας τρόπος ευαισθητοποίησης αλλά διευκόλυνε και τη συναισθηματική απελευθέρωση και διέγερση. Ομοίως, στη Βόρεια Ιρλανδία, τα πολιτικά γκράφιτι είναι από καιρό ένα ουσιαστικό πολιτιστικό όργανο τόσο για τους Εθνικιστές όσο και για τους Ενωτικούς, περιλαμβάνοντας τις ιδεολογικές θέσεις κάθε πλευράς. Αυτή η μορφή έκφρασης αντικατόπτριζε συμβολικά τις κοινωνικές εντάσεις και αντιπαραθέσεις μεταξύ των δύο φατριών, μεταδίδοντας ουσιαστικά μια διάχυτη ατμόσφαιρα ανασφάλειας και αναταραχής στους περαστικούς. Στην Αργεντινή, τα πολιτικά γκράφιτι υπερηφανεύονται για μια πλούσια ιστορία ως συστατικό της λαϊκής κουλτούρας μεταξύ των περιθωριοποιημένων ομάδων, διατυπώνοντας την αντίστασή τους στις κυρίαρχες αφηγήσεις. Σήμερα, τα στένσιλ γκράφιτι στη σύγχρονη Αργεντινή διαδραματίζουν ζωτικό ρόλο στην πολιτιστική έκφραση της συλλογικής μνήμης και οδηγούν τις κοινωνικές αλλαγές (Ζαϊμάκης 2015, σελ. 123-124).

2.6. Η άνθιση του πολιτικού γκράφιτι στην Ελλάδα

Η ιστορία του πολιτικού γκράφιτι στην Ελλάδα χρονολογείται από τη γερμανική κατοχή από το 1941 έως το 1944 και τον βίαιο εμφύλιο πόλεμο που ακολούθησε από το 1944 έως το 1949. Σε αστικά περιβάλλοντα, επαναστατικά σύμβολα και συνθήματα εμφανίστηκαν ως εργαλεία για τις αντάρτικες οργανώσεις υπό την ηγεσία των κομμουνιστών, καλλιεργώντας μια αίσθηση αντίστασης και σοσιαλιστικό πνεύμα. Κατά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, οι αριστερές φατρίες χρησιμοποίησαν πολιτικά γραφικά για να προωθήσουν τις κομματικές ατζέντες και να υποστηρίξουν ζητήματα εργατικού κινήματος. Με τον καιρό, οι αναρχικές ομάδες άρχισαν να

συνεισφέρουν τα δικά τους γκράφιτι, προσφέροντας μια σκόπιμα παιχνιδιάρικη και προκλητική κριτική στον καπιταλισμό και τον αυταρχικό σοσιαλισμό μέσω σαρκαστικών και ειρωνικών μηνυμάτων. Ένα νέο κύμα ριζοσπαστικής αστικής έκφρασης εμφανίστηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1990, υποκινούμενο από τη νεοφιλελεύθερη αστική ανάπτυξη που συνδέεται με τις πολιτικές ιδιωτικοποίησης και εμπορευματοποίησης με γνώμονα την αγορά. Αυτή την περίοδο είδε επίσης μια εισροή εκατομμυρίων μεταναστών από πρώην κομμουνιστικά έθνη στα Βαλκάνια, κάτι που ώθησε ακροδεξιές ομάδες να υιοθετήσουν μια ξενοφοβική αφήγηση. Οι ακτιβιστές μέσα στα κοινωνικά κινήματα χρησιμοποιούν το γκράφιτι ως μέσο για να εκφράσουν την αντίθεσή τους στην ομοφοβία, τον σεξισμό, τον ρατσισμό και τη νεοφιλελεύθερη ιδιοποίηση των αστικών χώρων. Το 2008, ο έντονος ακτιβισμός μέσω γκράφιτι αναζωπυρώθηκε κατά τη διάρκεια εκτεταμένων διαδηλώσεων και ταραχών σε όλη τη χώρα μετά τον πυροβολισμό του 15χρονου μαθητή Αλέξη Γρηγορόπουλου από την αστυνομία στο κέντρο της Αθήνας. Τα γκράφιτι διαμαρτυρίας, λειτουργώντας ως ημερολόγιο δρόμου, πρόσφεραν μια αυθεντική ματιά στα συναισθήματα, τις απόψεις και τις απογοητεύσεις της νεολαίας (Zaimakis & Oikonomakis, 2021, σελ. 77-78). Αυτή η περίοδος σηματοδότησε μια σημαντική καμπή στην ανάπτυξη του πολιτικού γκράφιτι, που οδήγησε στη διάδοσή του σε όλη την Ελλάδα. Στον απόηχο αυτού του τραγικού περιστατικού, ο Γρηγορόπουλος αναδείχθηκε ως σύμβολο της ανυπακοής της νεολαίας, εμπνέοντας πολυάριθμα στένσιλ και τοιχογραφίες που αντανακλούσαν ένα αντικατεστημένο ήθος και την ωμή ουσία της νεανικής αγωνίας μέσα στο αστικό τοπίο. Καθώς η ελληνική ύφεση ξεδιπλώθηκε, το γκράφιτι έγινε αναπόσπαστο μέρος των στρατηγικών του κινήματος βάσης που αντιτίθεται στη νεοφιλελεύθερη διαχείριση κρίσεων και την κρατική καταπίεση (Zaimakis, 2015, σελ. 378).

Η άνοδος της τέχνης του γκράφιτι διαμαρτυρίας έχει τις ρίζες της στο φόντο των πολιτικών αγώνων και της κοινωνικής αναταραχής κατά τη διάρκεια της συνεχιζόμενης, άνευ προηγουμένου οικονομικής κρίσης και ύφεσης στην Ελλάδα. Η αξιοπιστία της χώρας διακυβεύτηκε σοβαρά λόγω της συρρίκνωσης του δημόσιου χρέους σε συνδυασμό με ένα υπερβολικά υψηλό δημόσιο έλλειμμα που προέκυψε το 2009, το οποίο οδήγησε σε ραγδαία αύξηση του κόστους δανεισμού και έφερε την οικονομία στο χείλος της χρεοκοπίας. Το πολιτικό γκράφιτι στην Ελλάδα έφτασε στο ζενίθ του εν μέσω της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης που ξεκίνησε το 2008. Η επιδείνωση του βιοτικού επιπέδου για τους περισσότερους ανθρώπους και η

κατάρρευση του παραδοσιακού πολιτικού συστήματος, διέλυσαν τις παραδοσιακές πεποιθήσεις και δημιούργησαν διαταξική και διαγενεακή συμμαχία διαδηλωτών (Zaimakis & Oikonomakis, 2021, σελ. 77-78).

Τα μέτρα λιτότητας προκάλεσαν μια σημαντική εγχώρια αντίδραση, που οδήγησε σε πλήθος γενικών απεργιών, τοπικές συγκρούσεις, εκτεταμένες κοινωνικές αναταραχές, ένθερμες διαμαρτυρίες, κινήματα πολιτικής ανυπακοής και μεγάλης κλίμακας δημόσιες διαδηλώσεις, πολλές από τις οποίες αντιμετώπισαν βίαιη καταστολή από την αστυνομία χρησιμοποιώντας δακρυγόνα. και χειροβομβίδες κρότου-λάμψης. Σε αυτό το περιβάλλον, άρχισαν να διαμορφώνονται νέες πολιτικές συλλογικότητες, συμπεριλαμβανομένων των δικτύων κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας της βάσης, η πρωτοβουλία πολιτικής ανυπακοής «Δεν θα πληρώσω», που παρότρυνε τους πολίτες να μην πληρώνουν διόδια και άδικους φόρους, καθώς και τους Έλληνες Αγανακτισμένους. Κίνημα που συγκεντρώθηκε σε κεντρικές πλατείες πανελλαδικά. Αποτελώντας χιλιάδες άτομα με διαφορετικές πολιτικές προοπτικές, οι Έλληνες Αγανακτισμένοι συνήλθαν σε αυτές τις πλατείες, ιδιαίτερα στην πλατεία Συντάγματος στην Αθήνα, όπου προέκυψαν δύο ξεχωριστές πολιτικές αφηγήσεις, η καθεμία με τις δικές της αποχρώσεις. Στη μία πλευρά ήταν η συντηρητική παράταξη, που περιελάμβανε διάφορα κύτταρα εθνικιστικών ομάδων, που άρθρωναν μια «πατριωτική» ρητορική γεμάτη παράπονα σχετικά με την εισροή μεταναστών και τη θεωρούμενη ξένη «κατοχή» της Ελλάδας, χρησιμοποιώντας συχνά εθνικιστικά σύμβολα και πανό στολισμένα με λαϊκιστικά συνθήματα. Αυτή η ομάδα εξέφρασε την απογοήτευσή της για μια απαξιωμένη τάξη κομματικών πολιτικών που οδηγεί το έθνος προς τη χρεοκοπία. Αντίθετα, έχει σχηματιστεί μια ποικιλία ομάδων που προέρχονται από αυτό που θα μπορούσε να περιγραφεί ως το προοδευτικό πολιτικό φάσμα, επιδεικνύοντας μεγαλύτερη κλίση προς εναλλακτικές πολιτικές μεθόδους και χρησιμοποιώντας εξαιρετικά ρητορική αντικαπιταλιστική ρητορική που ζητά μια μετατόπιση της πολιτικής μακριά από τους καταστροφικούς κύκλους λιτότητας. Αυτή η ταπετσαρία μοναδικών πολιτικών φωνών έχει δημιουργήσει μια ποικιλία από συλλογικές δράσεις, όπως γκράφιτι, αφίσες, αυτοκόλλητα, πανό, καθιστικές διαβουλεύσεις και πολιτικά φορτισμένες μουσικές συναυλίες. Καθώς η ελληνική ύφεση ξεδιπλώθηκε, τα γκράφιτι έγιναν αναπόσπαστο μέρος της στρατηγικής του κινήματος βάσης ενάντια στη νεοφιλελεύθερη διαχείριση κρίσεων και την κρατική καταπίεση (Zaimakis, 2015, σελ. 377-379).

Γενικότερα, το πολιτικό γκράφιτι στην Ελλάδα έχει αναδειχθεί σε ένα σημαντικό μέσο έκφρασης και αντίστασης κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης που πλήττει τη χώρα. Καθώς οι συνθήκες ζωής επιδεινώνονταν λόγω των σκληρών μέτρων λιτότητας και της κοινωνικής ανισότητας, οι καλλιτέχνες και οι ακτιβιστές χρησιμοποίησαν το γκράφιτι ως εργαλείο πολιτικής διαμαρτυρίας και κοινωνικής κριτικής.

Όσον αφορά την γλώσσα των πολιτικών γκράφιτι στην Ελλάδα, αυτά συνήθως εκφράζονται στα ελληνικά, αν και άλλες γλώσσες όπως τα αγγλικά, τα γαλλικά και τα ιταλικά εμφανίζονται σε Γκράφιτι που βρίσκονται σε μεγάλα αστικά κέντρα, ιδιαίτερα γύρω από βασικές περιοχές που κατοικούνται από μετανάστες, ξένους και πολυάριθμους τουρίστες. Οι καλλιτέχνες αξιοποιούν τη γοητεία των παγκόσμιων μέσων ενημέρωσης με τα επιδραστικά πολιτικά γκράφιτι που σχετίζονται με την ελληνική κρίση για να προωθήσουν τις πολιτικές τους ατζέντες, προβάλλοντας την πολιτικοποιημένη τέχνη του δρόμου σε ένα διεθνές κοινό (Zaimakis, 2015, σελ. 379).

2.7. Η αποστέρηση και η σύνδεση της με το γκράφιτι

Η έννοια της αποστέρησης αφορά την απουσία ή την απώλεια βασικών αγαθών και ιδιοτήτων που κρίνονται απαραίτητα για την αξιοπρεπή διαβίωση ατόμων και οικογενειών. Η κοινωνική αποστέρηση (deprivation) σημαίνει μια μετρήσιμη και τεκμηριωμένη κατάσταση μειονεκτικής θέσης που ορίζει μια τοπική κοινότητα ή μια ευρύτερη κοινωνία ή έθνος στο οποίο ανήκει ένα άτομο, μια οικογένεια ή μια ομάδα. Μια περιοχή χαρακτηρίζεται ως αποστερημένη όταν οι κάτοικοί της δεν έχουν πρόσβαση σε αγαθά, είδη ανάγκης και υπηρεσίες που θεωρούνται θεμελιώδη μέσα σε μια κοινωνία, τα οποία είναι ζωτικής σημασίας για την κοινωνική συμμετοχή και ένταξη, την ανατροφή και ανάπτυξη των παιδιών και τη συνολική ποιότητα ζωής. Κατά συνέπεια, η αποστέρηση, επηρεάζεται από την ικανότητα ενός ατόμου να ανταποκρίνεται σε συγκεκριμένες ανάγκες. Η κάλυψη αυτών των αναγκών εξαρτάται από το διαθέσιμο εισόδημα του νοικοκυριού μετά την εκπλήρωση άλλων θεμελιωδών απαιτήσεων όπως η εκπαίδευση, η στέγαση, η φροντίδα, κ.α. Σε χώρες με καθιερωμένα συστήματα πρόνοιας, η παροχή βασικών αναγκών μέσω κρατικών υπηρεσιών και προγραμμάτων ενισχύει το πραγματικό εισόδημα των νοικοκυριών και προάγει την ευημερία των πολιτών. Αντίθετα, σε χώρες με ανεπαρκή πλαίσια κοινωνικής προστασίας, όπως η Ελλάδα, αυξάνεται η πιθανότητα να βιώσουν τη στέρηση. Οι

επιπτώσεις της παρατεταμένης στέρησης είναι βαθιά επιζήμιες (Ζαϊμάκης και συν., 2022, σελ., 14-15).

Υπάρχουν πολυάριθμες μορφές στέρησης, ιδιαίτερα σε μη προνομιούχες κοινότητες. Οι ανεπαρκείς ευκαιρίες εργασίας οδηγούν σε αυξανόμενο αριθμό ατόμων που βασίζονται σε παροχές. Οι βασικές υπηρεσίες όπως η υγειονομική περίθαλψη, τα νηπιαγωγεία και οι βιβλιοθήκες είναι συχνά αναποτελεσματικές ή ελλιπείς. Οι επιλογές δημόσιας συγκοινωνίας είναι ανεπαρκείς για την περιοχή. Πολλά σχολεία είναι μη λειτουργικά, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα μειωμένες ακαδημαϊκές ευκαιρίες και επιδόσεις για τα παιδιά που παρακολουθούν. Οι κάτοικοι αντιμετωπίζουν προκλήσεις όσον αφορά την πρόσβαση σε ποιοτική διατροφή, που επιδεινώνονται από την απουσία υπηρεσιών υγείας, που συμβάλλουν στη μείωση του προσδόκιμου ζωής. Υπάρχει αυξημένη συχνότητα σοβαρών ασθενειών και αυξημένος κίνδυνος πρόωρου θανάτου. Επιπλέον, η αυξανόμενη παραβατικότητα καλλιεργεί ένα αίσθημα ανασφάλειας μεταξύ των μελών της κοινότητας. Η συνδυασμένη επίδραση αυτών των τομέων απορρίψεων έχει αρνητικές συνέπειες στην καθημερινή ζωή των κατοίκων, περιορίζοντας τις δυνατότητές τους για προσωπική ανάπτυξη και κοινωνικοποίηση(Ζαϊμάκης και συν., 2022, σελ.15).

Κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, σημαντικό μέρος του πληθυσμού αντιμετώπισε αυξημένες στερήσεις, με αποτέλεσμα την αύξηση των γκράφιτι, τα οποία, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ευδοκιμούν σε περιόδους αναταραχής. Οι ακτιβιστές χρησιμοποίησαν γκράφιτι για να ενσαρκώσουν το αίσθημα κατά της λιτότητας που παρατηρείται στις εργατικές και βιομηχανικές γειτονιές, καθώς και μεταξύ των παράνομων καταληψιών σε όλη τη χώρα, με συνθήματα διαμαρτυρίας. Ταυτόχρονα, εμφανίστηκε μια πιο υπαρξιακή μορφή γκράφιτι, εμποτισμένη με μια αίσθηση μελαγχολίας, που αντανακλούσε τις καθημερινές εμπειρίες των απλών ατόμων. Αυτή η τέχνη απεικόνιζε επισφαλείς υποκειμενικότητες, αιχμαλωτίζοντας συναισθήματα ευαλωτότητας, απόγνωσης και φόβου, τα οποία ήταν βαθιά ριζωμένα στις εμπειρίες του να ζεις μέσα σε κίνδυνο και αβεβαιότητα (Zaimakis & Oikonomakis, 2021, σελ. 78).

Κεφάλαιο 3

3. Η περιοχή του Λάκκου και της Αγίας Τριάδας Ηρακλείου Κρήτης-ο «εξευγενισμός» και το γκράφιτι

3.1. Το gentrification-«εξευγενισμός»

Το gentrification, ένας όρος που μεταφράζεται σε «εξευγενισμός» στα ελληνικά, αντιπροσωπεύει ένα πολύπλευρο αστικό φαινόμενο που περιλαμβάνει υλικούς και κοινωνικούς μετασχηματισμούς μέσα στις μεγαλουπόλεις (Καραθανάσης, 2018, σελ. 93). Αυτή η διαδικασία δείχνει πώς οι γειτονιές της εργατικής τάξης μπορούν να αλλάξουν δραματικά καθώς πλουσιότερα άτομα αρχίζουν να τις κατοικούν, με αποτέλεσμα την αύξηση της αξίας των ακινήτων και τον εκτοπισμό μακροχρόνιων κατοίκων, συχνά με χαμηλότερο εισόδημα. Επινοήθηκε από τη Βρετανίδα κοινωνιολόγο Ruth Glass τη δεκαετία του 1960, ο όρος εμφανίστηκε όταν παρατήρησε μια εισροή «ευγενών» -άτομα που ήταν πιο εύπορα και μορφωμένα από τους ομολόγους τους της εργατικής τάξης, που πιστεύεται ότι ήταν απόγονοι γαιοκτημόνων - που αγόραζαν και ανακαινίζονταν παλιά mews και εξοχικές κατοικίες σε ορισμένες περιοχές του εσωτερικού του Λονδίνου. Σημείωσε, *«Μόλις αυτή η διαδικασία «gentrification» ξεκινήσει σε μια περιοχή, συνεχίζεται γρήγορα έως ότου εκτοπιστούν όλοι ή οι περισσότεροι από τους αρχικούς ενοίκους της εργατικής τάξης και αλλάξει ο κοινωνικός χαρακτήρας της περιοχής»* (Glass 1964, xix, όπως αναφέρεται στο Shaw, 2008, σελ. 1697).

Το αρχικό κύμα εμφανίστηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1960, δημιουργώντας ένα θεμέλιο για μεταγενέστερες εξελίξεις με επίκεντρο την αστική αναζωογόνηση, που συχνά ενισχύεται από κρατική χρηματοδότηση. Η αποεπένδυση κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960, μαζί με την αποβιομηχάνιση στη δεκαετία του 1970, επηρέασαν όλους αυτούς τους τομείς, με αποτέλεσμα παγκόσμιες επιπτώσεις. Με την πάροδο του χρόνου, οι επανεπενδύσεις άρχισαν να γίνονται σε ορισμένες εσωτερικές γειτονιές των περισσότερων μεγάλων πόλεων. Αυτή η διαδικασία ακολούθησε ένα αναγνωρίσιμο μοτίβο, που συνήθως περιελάμβανε την αποκατάσταση ερειπωμένων κατοικιών από τον 18ο και τον 19ο αιώνα, που κατέστησε αναγκαία την έξωση κατοίκων χαμηλού εισοδήματος. Η μετατόπιση από το χαμηλότερο σε υψηλότερο κοινωνικοοικονομικό καθεστώς μεταξύ των κατοίκων χαρακτηρίστηκε από μια μετάβαση στην ιδιοκτησία

κατοικίας, η μετάβαση από τις συμφωνίες ενοικίασης στην ιδιοκτησία. Επιπλέον, τα εργοστάσια και οι αποθήκες μετατράπηκαν σε σοφίτες ή διαμερίσματα, ενώ τα τοπία των δρόμων αναβαθμίστηκαν με δέντρα, έπιπλα δρόμου και δημόσια τέχνη. Αυτό ενσωματώνει το κλασικό μοτίβο του gentrification (Shaw, 2008, σελ. 1697-1698).

Αρκετοί εναλλακτικοί όροι χρησιμοποιούνται συχνά για να περιγράψουν το gentrification, καθένας από τους οποίους αντικατοπτρίζει μια συγκεκριμένη προοπτική της διαδικασίας. Λέξεις όπως «αναζωογόνηση» και «αναγέννηση» υπονοούν ότι οι εν λόγω γειτονιές ήταν κατά κάποιο τρόπο άψυχες ή στάσιμες πολιτιστικά. Αν και μερικές φορές αυτό μπορεί να είναι ακριβές, συμβαίνει συχνά οι ζωντανές κοινότητες της εργατικής τάξης να σβήνουν με το gentrification. Η ζωντανή ατμόσφαιρα των ανοιχτών θυρών, των παιχνιδιών του δρόμου και της συγκέντρωσης σε πλατείες δίνει τη θέση της σε σιδερένια κάγκελα, σκύλους φύλακες, ψηλούς ξύλινους φράχτες και περιφρόνηση για τους δρόμους. Συνηθέστερα, όμως, το φαινόμενο αυτό πλαισιώνεται ως «επανανακάλυψη» του παραμελημένου αστικού πυρήνα. Το gentrification απεικονίζεται ως μια προσπάθεια «ανάκτησης της αξίας του τόπου» (Shaw, 2008, σελ. 1698-1699).

Επιπλέον, η διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς μπορεί να χρησιμεύσει ως υπολογισμένη τακτική στο πλαίσιο του gentrification, όπου οι «πολιτιστικές ευαισθησίες» της μεσαίας τάξης δημιουργούν μια σαφή διάκριση μεταξύ των περασμένων και των μελλοντικών κατοίκων(Shaw, 2008, σελ. 1699).

Αν και ορισμένες μελέτες υποδεικνύουν οικονομικά πλεονεκτήματα όπως οι αυξημένοι φόροι ιδιοκτησίας που μπορούν να ενισχύσουν τις τοπικές υπηρεσίες, αυτά τα κέρδη μπορεί να οδηγήσουν σε κοινωνικές ανισότητες και πολιτιστική ομοιομορφία. Οι μακροχρόνιοι κάτοικοι αντιμετωπίζουν συχνά έξωση ή σημαντικές αυξήσεις ενοικίων (Shaw, 2008, σελ. 1699).

Τις τελευταίες δεκαετίες, το «gentrification», έχει αναδειχθεί ως μια εξέχουσα νεοφιλελεύθερη στρατηγική. Οι πρώτες έρευνες από τις δεκαετίες του 1960 και του 1970 έδειξαν ότι ο πρωταρχικός στόχος του gentrification είναι η μετατόπιση συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, αντί να είναι απλώς μια δευτερεύουσα συνέπεια. Πιο συγκεκριμένα, το gentrification εννοείται ότι πηγάζει από αυτό που ονομάζεται «ρεβανσισμός», δηλαδή ως ένα μείγμα εκδίκησης και αντίδρασης, που εκδηλώνεται ως «βεντέτα εναντίον εργατών… μεταναστών και γκέι, έγχρωμων ανθρώπων. ..

άστεγοι, καταληψίες» (Smith, 1999, σελ. 98, όπως αναφέρεται στο Tsavdaroglou, 2020, σελ. 231). Αυτές οι ομάδες συχνά κατηγορούνται ότι «έκλεψαν» την πόλη, ιδιαίτερα το κέντρο της πόλης, από μια λευκή μεσαία τάξη που αντιλαμβάνεται την πόλη ως το εκ γενετής δικαίωμα της. Κατά συνέπεια, μια συντονισμένη πρωτοβουλία για την ανάκτηση αστικών κέντρων μέσω εκτεταμένων προσπαθειών εξευγενισμού και αστικής ανανέωσης, ενσωματώνοντας τόσο οικονομικά όσο και πολιτιστικά κίνητρα, ξεκίνησε αρχικά στις ΗΠΑ, ακολουθούμενη από τη Δυτική Ευρώπη και σταδιακά επεκτάθηκε σε ευρύτερη περιοχή (Tsavdaroglou, 2020, σελ. 231).

3.1.1. Αντισταση στο gentrification

Το gentrification έχει εξελιχθεί σε ένα παγκόσμιο φαινόμενο, που χαρακτηρίζεται από συγκρούσεις σε επίπεδο γειτονιάς καθώς οι κάτοικοι παλεύουν με τις επιπτώσεις της αστικής αλλαγής. Η έννοια του Henri Lefebvre για το «δικαίωμα στην πόλη» τονίζει την ανάγκη για τους κατοίκους των πόλεων να ανακτήσουν τον έλεγχο των κοινοτήτων τους από ισχυρά οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα. Αυτός ο αγώνας συχνά φέρνει αντιμέτωπους τους μακροχρόνιους κατοίκους με νεότερους, πλουσιότερους ευγενείς, οδηγώντας σε διαφορετικές αντιλήψεις για τις ανάγκες και τα δικαιώματα της κοινότητας (Balzarini & Shlay, 2016, σελ. 503-504).

Η έννοια του «δικαιώματος στην πόλη», όπως διατυπώθηκε από τον Henri Lefebvre, αμφισβητεί τη δυναμική του gentrification υποστηρίζοντας ισότιμη πρόσβαση σε αστικούς χώρους και πόρους για όλους τους κατοίκους, όχι μόνο για τους ιδιοκτήτες ακινήτων. Η αντίληψη του Λεφέβρ τονίζει τη σημασία του κέντρου της πόλης και το δικαίωμα των περιθωριοποιημένων ομάδων να κατοικούν και να συμμετέχουν στην αστική ζωή χωρίς να υποβιβάζονται στις περιφέρειες ή στα «γκέτο» (Tsavdaroglou, 2020, σελ. 232).

Η έννοια του Henri Lefebvre για το «δικαίωμα στην πόλη» αναγνωρίζεται όλο και περισσότερο ως στρατηγική για την καταπολέμηση των ανισοτήτων που καλλιεργούνται από τον παγκόσμιο νεοφιλελευθερισμό. Αυτή η έννοια δίνει έμφαση στον κοινοτικό έλεγχο, την οικονομική ανακατανομή και την ενδυνάμωση των κατοίκων των πόλεων, υποστηρίζοντας τη συμμετοχή τους στη λήψη αποφάσεων και την οικειοποίηση του αστικού χώρου. Ωστόσο, η έλλειψη συγκεκριμένου πολιτικού περιεχομένου στο δικαίωμα στο πλαίσιο της πόλης μπορεί να οδηγήσει σε

ανταγωνιστικές διεκδικήσεις μεταξύ των κατοίκων, ιδιαίτερα σε «εξευγενισμένες» γειτονιές, όπου οι διαφορετικές απόψεις για τις ανάγκες και τις αξίες της κοινότητας μπορεί να δημιουργήσουν συγκρούσεις. Ενώ το δικαίωμα στην πόλη στοχεύει να ενώσει τις κοινότητες ενάντια στις νεοφιλελεύθερες ατζέντες, μπορεί ακούσια να ευθυγραμμίσει τους κατοίκους με τέτοιες ατζέντες, περιπλέκοντας την επιδίωξη γνήσιας δημοκρατικής συμμετοχής και κοινωνικής δικαιοσύνης (Balzarini & Shlay, 2016, σελ. 504-505).

Επομένως, στο πλαίσιο του gentrification, το δικαίωμα στην πόλη γίνεται εργαλείο αντίστασης ενάντια στις δυνάμεις του εκτοπισμού. Τα αστικά κοινωνικά κινήματα και οι κοινές πρακτικές - συλλογικές προσπάθειες για την ανάκτηση και τη διαχείριση κοινών πόρων - αναδεικνύονται ως ζωτικής σημασίας απαντήσεις στο gentrification. Αυτές οι πρακτικές αμφισβητούν την εμπορευματοποίηση του αστικού χώρου και διεκδικούν την οργάνωση περιθωριοποιημένων ομάδων, συμπεριλαμβανομένων των προσφύγων, που επιδιώκουν ενεργά να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους στην πόλη και τις κεντρικές περιοχές της. Η χωρική δικαιοσύνη, στενά συνδεδεμένη με το δικαίωμα στην πόλη, εμπλουτίζει περαιτέρω αυτόν τον λόγο δίνοντας έμφαση στη δίκαιη κατανομή των πόρων και των ευκαιριών εντός των αστικών περιβαλλόντων (Tsavdaroglou, 2020, σελ. 232).

3.1.2. Το graffiti, η street art και το gentrification

Συνήθως σε εξευγενισμένες κοινότητες έργα της τέχνης του δρόμου που συμβάλουν στον εξωραϊσμό της είναι ευπρόσδεκτα ενώ τα απρόσκλητο γκράφιτι που εκφράζουν διαμαρτυρία και κριτική σε ζητήματα που απασχολούν το δημόσιο διάλογο είναι απορριπτέα. Οι στρατηγικές για τη διαχείριση γκράφιτι κυμαίνονται από την ταχεία αφαίρεση έως τις πρωτοβουλίες συμμετοχής της κοινότητας, όπως προγράμματα τέχνης. Ωστόσο, ορισμένες μελέτες δείχνουν ότι ορισμένα γκράφιτι μπορούν να ενισχύσουν τον χαρακτήρα της γειτονιάς, περιπλέκοντας την αποτελεσματικότητα των στρατηγικών αφαίρεσης (Haworth Bruce & Iveson, 2013, σελ. 53-54).

Οι τοπικές κοινότητες αντιλαμβάνονται τα γκράφιτι μέσω της χωρικής γνώσης, η οποία διαμορφώνει την κατανόησή τους για το φυσικό περιβάλλον. Η τοποθεσία και το πλαίσιο του γκράφιτι επηρεάζουν σημαντικά την αντίληψη της κοινότητας, με τα γκράφιτι σε δημόσια κτίρια να αντιμετωπίζονται διαφορετικά από ό,τι σε

εγκαταλελειμμένες περιοχές. Το γκράφιτι μπορεί να χρησιμεύσει ως ορόσημο, βοηθώντας την πλοήγηση και την εύρεση δρόμου, ενώ επίσης προκαλεί συναισθηματικές και πολιτισμικές αντιδράσεις που συνδέονται με προσωπικές εμπειρίες και αξίες της κοινότητας. Επιπλέον, το γκράφιτι ενισχύει την κοινωνική αλληλεπίδραση και τη συμμετοχή της κοινότητας, πυροδοτώντας συζητήσεις και συμβάλλοντας στην ταυτότητα της κοινότητας (Albaik, 2023, σελ. 70). Το φαινόμενο του gentrification επηρεάζει σημαντικά αυτήν την ταυτότητα στις αστικές γειτονιές, διαγράφοντας πολιτιστικές ταυτότητες και αλλοιώνοντας το τοπίο των κοινοτήτων, εξαφανίζοντας τα γκράφιτι. Ο εξευγενισμός εξαφανίζει τα γκράφιτι, μόνο και μόνο για να αυξήσει το κέρδος και την αξία της ιδιοκτησίας (Borgia, 2021, σελ. 1).

Ο εξευγενισμός έχει δημιουργήσει επίσης ένα διπλό πρότυπο γκράφιτι σε gentrified περιοχές. Συχνά ποινικοποιείται όταν δημιουργείται από περιθωριοποιημένες ομάδες, αλλά φημίζεται ως τέχνη του δρόμου όταν παράγεται από άτομα με πλουσιότερο υπόβαθρο. Καθώς οι γειτονιές υφίστανται αυτές τις αλλαγές, οι αυθεντικές πολιτιστικές εκφράσεις αντικαθίστανται από «απολυμασμένες» εκδοχές, οδηγώντας σε απώλεια ιστορίας και ταυτότητας(Borgia, 2021, σελ. 4-5). Αυτός ο μετασχηματισμός αντικατοπτρίζει μια ευρύτερη πολιτιστική διαγραφή, καθώς οι αρχικοί κάτοικοι εκτοπίζονται, παίρνοντας μαζί τους τη μοναδική πολιτιστική συνεισφορά τους, μειώνοντας τελικά τον πλούτο του καλλιτεχνικού τοπίου της κοινότητας (Borgia, 2021, σελ. 6-7).

Αντίθετα από το γκράφιτι, το οποίο υποδηλώνει σημάδια «παρακμής» και συχνά λειτουργεί ως αφορμή για εξευγενισμό, η τέχνη του δρόμου μπορεί να λειτουργήσει ως καταλύτης για gentrification, ελκυστική στα αρχικά κύματα ατόμων της μεσαίας τάξης που μετακινούνται σε γνώριμες γειτονιές (Abarca, 2015, σελ. 227).

Ένα πλαίσιο που επικρατεί περιγράφει αυτή την εξέλιξη: αρχικά, μια παραμελημένη περιοχή προσελκύει καλλιτέχνες που εισάγουν νέες χρήσεις που ενισχύουν την πολιτιστική αξία. Ως αποτέλεσμα, η οικονομική αξία της περιοχής αυξάνεται, με αποκορύφωμα τις δημογραφικές αλλαγές (Καραθανάσης, 2018, σελ. 93). Οι καλλιτέχνες του δρόμου πολύ συχνά υπήρξαν και οι πρώτοι αποικιστές υποβαθμισμένων περιοχών, όπου τα φτηνά ενοίκια τους επιτρέπουν να δημιουργήσουν στούντιο και εναλλακτικούς πολιτιστικούς χώρους. Στα μάτια της μεσαίας τάξης, η παρουσία τους καθαρίζει συμβολικά την εχθρική εικόνα της περιοχής, και της

προσδίδει μια πολιτιστική και μποέμ ταυτότητα. Αυτό, μαζί με την αυθεντικότητα που γίνεται αντιληπτή στη φυλετική και πολιτιστική ποικιλομορφία, την ιστορική αρχιτεκτονική και τον τρόπο ζωής των πεζών, προσελκύει τους πρώτους εποίκους της μεσαίας τάξης, κυρίως φοιτητές και μέλη της λεγόμενης δημιουργικής τάξης. Η άφιξη αυτού του πληθυσμού, συχνά διευκολύνεται με σχέδια αστικής ανάπλασης που αναβαθμίζουν τόσο τις δημόσιες υποδομές όσο και τα ιδιωτικά ακίνητα, σηματοδοτεί την έναρξη της αύξησης της αξίας των ακινήτων της περιοχής. Αυτή η διαδικασία θα διώξει τελικά τον αρχικό φτωχό πληθυσμό, μαζί με τους καλλιτέχνες, καθώς εύπορες οικογένειες φτάνουν να καταλάβουν πρόσφατα ανακαινισμένα κτίρια(Abarca, 2015, σελ. 228).

Επομένως, η τέχνη του δρόμου λειτουργεί ως μια πιο εύγευστη, ersatz εκδοχή του γκράφιτι, που μπορεί να δώσει στους δρόμους μια αίσθηση αυθεντικής, σκληρής ζωής στην πόλη, ενώ παραμένει φιλική και χωρίς αποκλεισμούς. Από αυτή την άποψη, η τέχνη του δρόμου θα γίνε η τελευταία ενσάρκωση της φυλετικής λογοκλοπής: Οι προνομιούχες τάξεις επιλέγουν μια μορφή τέχνης που αναπτύχθηκε από τους φτωχούς μαύρους της πόλης, τη «βελτιώνουν» εξαφανίζοντας τον κίνδυνο και την ασέβεια και μετά την εισάγουν στη λευκή κουλτούρα, όπου ξαφνικά γίνεται προσοδοφόρα. Είναι τα πλούσια παιδιά να έρχονται σε επαφή από τη φτώχεια. Κατά την άποψη του κυνικού, η τέχνη του δρόμου έχει περιορίσει το γκράφιτι -την κάποτε απαγορευμένη γλώσσα των απωθημένων- σε ένα σύστημα δευτερεύουσας κατηγορίας για γκαλερί και μουσεία Με λίγα λόγια, υποσκάπτει την πολιτιστική αξιοπιστία του δρόμου (εξέγερση, αυθεντικότητα, ελευθερία) χωρίς να πληρώσει κανένα από το οικονομικό τίμημα (φτώχεια, φυλακή, καταστολή)—και κρύβει επιδέξια το γεγονός ότι το κάνει (Abarca, 2015, σελ. 227-228).

Η σύγκρουση μεταξύ αυτής της τέχνης του δρόμου και του γκράφιτι απεικονίζει την πολυπλοκότητα του gentrification. Το γκράφιτι χρησιμεύει αρχικά ως μια ισχυρή μορφή αντίστασης στο gentrification, ιδιαίτερα σε αστικά περιβάλλοντα όπου παίζουν οικονομική και φυλετική δυναμική. Για παράδειγμα, στο gentrized κέντρο του Ντιτρόιτ, όπου η τέχνη του δρόμου και τα γκράφιτι προαναγγέλλονται ότι βοηθούν στη «σωτηρία» της πόλης κάνοντας την ελκυστική στους εύπορους, άλλοι αντιστέκονται στο gentrification με αιχμηρές επιδρομές γκράφιτι σε στυλ ανταρτών σε κτίρια (Lennon, 2022, σελ. 18). Το Ντιτρόιτ που χρησιμοποιεί συνειδητά την τέχνη του

δρόμου για να βοηθήσει στον εξευγενισμό των γειτονιών της εργατικής τάξης, συχνά μειονοτικών, μετατρέποντάς τες σε κάτι «περισσότερο» (Lennon, 2022, σελ. 171).

Επίσης, έπειτα από τον τυφώνα Κατρίνα της Νέας Ορλεάνης, το γκράφιτι αφηγείται αυτή την ιστορία εκείνων που εκτοπίστηκαν από την καταιγίδα και αντικαταστάθηκαν από το gentrification. Όπως τα γκράφιτι σε ζώνες συγκρούσεων, αυτά τα σημάδια στους τοίχους είναι πιο περίπλοκα από ό,τι αρχικά φανταζόμασταν, αποκαλύπτοντας μια κατεστραμμένη πόλη που ανακάμπτει με ανομοιόμορφους τρόπους (Lennon, 2022, σελ. 137).

Στις αστικές περιοχές, το γκράφιτι κάνει ορατή τη ζωή όσων έχουν γίνει αόρατες. Η τέχνη του δρόμου χρησιμοποιείται για να ενισχύσει την αξία των ακινήτων που καλύπτουν τους δρόμους της πόλης. Τα γκράφιτι αποκαλύπτουν την οικονομική ανισότητα μιας πόλης, ενώ η τέχνη του δρόμου τυλίγει τα κτίρια με εικόνες που κρύβουν αυτές τις εκποιημένες ζωές. Το γκράφιτι γεννιέται από συγκρούσεις, ενώ οι προγραμματιστές χρησιμοποιούν την τέχνη του δρόμου για να μετατρέψουν μια γειτονιά σε κάτι «περισσότερο». Ανεξάρτητα από το περιεχόμενο, η τέχνη του δρόμου γίνεται ασφαλής μέσω της ένταξής της στα σχέδια οικονομικής αναζωογόνησης της πόλης. Υπάρχει μια διαλογική σχέση μεταξύ των δύο. Η «ασφαλής» τέχνη κάνει κάποιον να νιώθει ότι οι δρόμοι είναι «ασφαλείς» και το αντίστροφο (Lennon, 2022, σελ. 174). Με λίγα λόγια η τέχνη του δρόμου ευνοεί τον εξευγενισμό, ενώ το γκράφιτι εξαφανίζει ή έστω τον μειώνει (Lennon, 2022, σελ. 203).

3.2. Η περιοχή του Λάκκου και της Αγίας Τριάδας Ηρακλείου Κρήτης

Η περιοχή του Λάκκου και της Αγίας Τριάδας αποτελούν ιστορικές αλλά αποστερημένες συνοικίες της κεντρικής ζώνης της πόλης του Ηρακλείου. Όλες αυτές οι ιστορικές συνοικίες ήταν κατοικίες κυρίως φτωχών πληθυσμών που ζούσαν σε στενά, δαιδαλώδη σοκάκια χωρίς πεζοδρόμια και επαρκείς δημόσιους χώρους. Ορισμένα ιστορικά σπίτια έχουν γκρεμιστεί λόγω της κατάταξής τους ως επισφαλών και υποβαθμισμένων, συχνά αντικαθίστανται από μικρά συγκροτήματα διαμερισμάτων που έρχονται σε σύγκρουση με την παραδοσιακή οικιστική ατμόσφαιρα της παλιάς πόλης. Τα όρια που χωρίζουν αυτές τις γειτονιές από τη νεότερη πόλη σηματοδοτούνται από τα Ενετικά Τείχη, πέρα από τα οποία επεκτείνεται το αστικό τοπίο του Ηρακλείου. Ενώ τα Ενετικά Τείχη χρησιμεύουν ως καταπράσινο καταφύγιο

και ανοιχτός χώρος, παρουσιάζουν επίσης σημάδια παραμέλησης, παρά την έναρξη των προσπαθειών αναβάθμισής τους.

Οι συνοικίες αυτές φιλοξενούσαν δραστηριότητες πορνείας τόσο κατά την περίοδο της Κρητικής πολιτείας όσο και μετά την ένωση του νησιού με την Ελλάδα. Κατά την εποχή της Κρητικής Πολιτείας και στα μεταπολεμικά χρόνια, περιορισμένες εμπορικές σεξουαλικές δραστηριότητες εμφανίστηκαν επίσης στη σημερινή Αγία Τριάδα (κοντά στον κόλπο του Δερματά), καθώς οι πολιτικές απονομιμοποίησης του ελληνικού κράτους σχετικά με την πορνεία είχαν ως αποτέλεσμα τη μετεγκατάσταση διάφορων οίκων ανοχής. στην περιοχή αυτή (Ζαϊμάκης και συν., 2022, σελ.31-32).

3.2.1. Ο Λάκκος

Μέχρι το 1905, οι περισσότεροι νόμιμοι οίκοι ανοχής των Χριστιανών ιερόδουλων του Ηρακλείου βρίσκονταν στον «Λάκκο», μια τοποθεσία που επιλέχθηκε λόγω της γειτνίασής του με τις βρετανικές στρατιωτικές βάσεις και της απόστασης από δημόσια κτίρια και πολυσύχναστες περιοχές. Αυτή η διάταξη σχεδιάστηκε για να αντιμετωπίσει ζητήματα δημόσιας υγείας εν μέσω αυξανόμενων επιδημικών ασθενειών, επιδεικνύοντας μια στρατηγική τοποθέτηση «μολυσμένων» ατόμων σε μια ιστορικά περιθωριοποιημένη περιοχή, ιδιαίτερα αφού το Νοσοκομείο Λοιμωδών Νοσημάτων ήταν κοντά (Ζαϊμάκης, 1994, σελ. 187-188; Ζαϊμάκης, 1999, σελ. 102-103). Παρόλο που υπήρξε αυτή η ρύθμιση μέσω του Διατάγματος περί χαμοτυπείων, ωστόσο υπήρξε επικοινωνιακό δίκτυο, το οποίο προσέλκυε τόσο ντόπιους όσο και διαβατάρηδες που περνούσαν από την συνοικία αυτή με σκοπό την απόλαυση όχι μοναχά των οίκων ανοχής, αλλά και των ταβερνείων, των καφενέδων και των οινοπωλείων (Ζαϊμάκης, 1994, σελ 190 Ο Λάκκος φιλοξενούσε τρεις τύπους ατόμων: τους μόνιμους κατοίκους των Λακκουδιωτών, τους τακτικούς πελάτες από την πόλη και τους περιστασιακούς επισκέπτες που περνούσαν από εκεί. Οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ αυτών των ομάδων έπαιξαν ζωτικό ρόλο στον καθορισμό του χαρακτήρα της περιοχής. Ο Λάκκος αναδείχθηκε ως ένα ζωντανό χωνευτήρι διαφόρων ανθρώπων, κοινοτήτων και πολιτιστικών παραδόσεων, με αποτέλεσμα μια μοναδική πολιτιστική μορφή που εξελίσσεται συνεχώς (Ζαϊμάκης, 1999, σελ. 175).

Στα χρόνια της Κρητικής πολιτείας δραστηριοποιούνταν στην περιοχή τόσο Έλληνες Χριστιανοί, όσο και Τούρκοι Μουσουλμάνοι, Άγγλοι στρατιώτες αλλά και

άλλοι ταξιδιώτες από διάφορες χώρες(Ζαϊμάκης, 1999, σελ. 179). Ο χαρακτήρας του Λάκκου διαμορφώθηκε από την ίδρυση οίκων ανοχής το 1900 και την παρουσία αγγλικών στρατευμάτων, σηματοδοτώντας μια κοσμοπολίτικη φάση για την περιοχή. Οι προφορικές ιστορίες θυμίζουν αυτή την περιοχή με ευρείες αναφορές στα διαφορετικά άτομα που την διέσχισαν, τα τραγούδια και τους χορούς που γέμισαν τον αέρα, τα παθήματα που αντιμετώπισαν οι Άγγλοι και τις ηρωικές μορφές εκείνης της περιόδου (Ζαϊμάκης, 1999, σελ. 104-105).

Μέχρι την δεκαετία του 1920, ο Λάκκος χαρακτηριζόταν από εκμετάλλευση των γυναικών, χασισοποτεία, χαρτοπαίγνια και ανεξέλεγκτη δράση των νταήδων. Ωστόσο φαίνεται να υπήρχαν σχέσεις μεταξύ των πορνείων και των κρατικών φορέων, ενώ υπήρχε και ανοχή της αστυνομίας (Ζαϊμάκης, 1999, σελ. 107-108).

Έπειτα, κατά την άφιξη των προσφύγων υπήρξε μετασχηματισμός σε ολόκληρη την πόλη του Ηρακλείου, ενώ οι ομάδες προσφύγων παρουσίαζαν σημαντικές διαφορές όσον αφορά την κοινωνικοοικονομική τους κατάσταση, τον τρόπο διαβίωσης, τα πολιτιστικά τους γνωρίσματα και τον ιδιαίτερο τόπο καταγωγής (Ζαϊμάκης, 1999, σελ. 111, 113). Ενώ η εγχώρια αγορά επεκτάθηκε και εμφανίστηκαν νέες ευκαιρίες απασχόλησης, οι επιλογές κοινωνικής ένταξης για τους πρόσφυγες παρέμειναν περιορισμένες, με αποτέλεσμα την περιθωριοποίηση των πιο φτωχών τμημάτων του προσφυγικού πληθυσμού. Κατά συνέπεια, ο Λάκκος και οι συναφείς δραστηριότητές του έγιναν μέσο επιβίωσης για αυτές τις κοινότητες (Ζαϊμάκης, 1999, σελ. 114-115). Επιπλέον, η παρουσία ευκαιριακών θέσεων εργασίας που δεν απαιτούσαν εξειδικευμένες δεξιότητες τράβηξε την προσοχή πολλών προσφύγων που αναζητούσαν προσωρινή εργασία για να συντηρήσουν τους εαυτούς τους και τις οικογένειές τους. Επιπλέον, ο Λάκκος φημιζόταν για τη μεγαλύτερη αίσθηση ελευθερίας, μια ιδιότητα που αντηχούσε στο πολιτισμικό υπόβαθρο πολλών προσφύγων (Ζαϊμάκης, 1999, σελ. 179-180)

Ο χαρακτήρας της περιοχής επηρεάστηκε σημαντικά από τους πρόσφυγες, οι οποίοι ενθάρρυναν τις κοινωνικές σχέσεις και τις πολιτιστικές ανταλλαγές μεταξύ των τοπικών πληθυσμών. Στο πλαίσιο αυτό, τα μάγκικα τραγούδια των Λακκουβιανών έσμιξαν με τους «αμανέδες» που έφεραν οι πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, οδηγώντας τα προσφυγικά τραγούδια να αποκτήσουν αναγνώριση στους μάγκικους κύκλους του Λάκκου. Αντίστροφα, οι πρόσφυγες γιόρτασαν τον τρόπο ζωής των Λακκουβιωτών.

Δυστυχώς, αυτός ο πολιτιστικός «γάμος» έπαιξε επίσης ρόλο στην ενίσχυση των αρνητικών αντιλήψεων για όλους τους πρόσφυγες. Τελικά, αυτή η δυναμική ενίσχυσε την αλληλεγγύη μεταξύ των δύο ομάδων στο Λάκκο ενώ ενθάρρυνε την εχθρότητα προς αυτούς από τον «έξω» κόσμο (Ζαϊμάκης, 1999, σελ. 180-182).

Στο πλαίσιο αυτό, η οικονομία του δρόμου και η κουλτούρα του ρεμπέτικου άνθισαν στον Λάκκο για πάνω από πενήντα χρόνια, διαμορφώνοντας τους ηθικούς κώδικες και τις τοπικές αρχές της εποχής. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η περιοχή υπήρξε μάρτυρας σημαντικών αλλαγών. Η ανάπτυξη της εμπορευματοποιημένης μουσικής και η εισαγωγή νέων τεχνολογιών διάδοσης της μουσικής (όπως το ραδιόφωνο και η δισκογραφία) οδήγησε στη σταδιακή παρακμή των παραδοσιακών χωρών ψυχαγωγίας. Παράλληλα, οι νόμοι περί ηθών που ψηφίστηκαν μεταξύ 1955-1960 συνέβαλαν στην απογετοποίηση των χωρών πορνείας, οδηγώντας σε αλλαγές στη δομή της κοινωνίας του Λάκκου. Η μνήμη του Λάκκου ανασυντάχθηκε μέσα σε ένα πλαίσιο που καθορίζουν οι νικητές του εμφυλίου, με ορισμένες εκδοχές του παρελθόντος να επιλέγονται και άλλες να εξοβελίζονται στη λήθη. Ο Λάκκος πέρασε στην λήθη και αποτέλεσε μια παραμελημένη συνοικία όπου εξυπηρετούσε λειτουργίες κατοικίας για φτωχά νοικοκυριά στα οποία σταδιακά εγκαταστάθηκαν μετανάστες και Ρομά ιδιαίτερα από την δεκαετία του 1990 (Ζαϊμάκης 2020, σελ. 48).

3.2.2. Ο «εξευγενισμός» του Λάκκου του Ηρακλείου

Οι μνήμες του Λάκκου, που έγιναν αντικείμενο περιθωριοποίησης, επανήλθαν στο προσκήνιο στις δεκαετίες του 1990 και 2000 μέσω εθνογραφικών και ιστορικών ερευνών, αναδεικνύοντας την παράδοση του ρεμπέτικου, κυρίως μέσω της έκδοσης των βιβλίων και των άρθρων που αναδεικνύουν την πολιτισμική του κληρονομιά, όπως το βιβλίο του Γιάννη Ζαϊμάκη «Καταγώγια Ακμάζοντα». (Ζαϊμάκης 2020, σελ. 48). Το γεγονός αυτό αύξησε την νοσταλγία και το ενδιαφέρον της περιοχής του Λάκκου. Η ανάμνηση του ρεμπέτικου λειτούργησε ως καταλύτης για μια πολιτική εξευγενισμού των πόλεων που άντλησε επιλεκτικά την ιστορία της περιοχής. Στο διάστημα αυτό εντάθηκε μια διαδικασία παρέμβασης, η οποία είχε ξεκινήσει στα μέσα της δεκαετίας του 1990 με την κατεδάφιση κτιρίων και κρίσιμων στοιχείων του υλικού πολιτισμού της συνοικίας, συμπεριλαμβανομένου του Νοσοκομείου Λοιμωδών Νοσημάτων. Χρησιμοποιώντας αδύναμες δικαιολογίες σχετικά με την ηλικία, τον αντιληπτό κίνδυνο και τη «χαμηλή αισθητική» των κατασκευών, σημαντικά τμήματα και λιθόστρωτα της περιοχής, μαζί με κοντινές γειτονιές όπως η Πηγάιδα (που βρίσκεται

μεταξύ Λάκκου και Προμαχώνα του Μαρτινέγκο), ισοπεδώθηκαν για να ανοίξουν χώρο για στέγαση μεσαίας τάξης. Στην αυγή της νέας χιλιετίας, η ίδρυση ενός ογκώδους Πολιτιστικού Κέντρου για τον Δήμο Ηρακλείου, που βρίσκεται δίπλα στα ιστορικά τυπογραφεία και τους τεκέδες της ζωντανής γειτονιάς, έπαιξε σημαντικό ρόλο στη μεταμόρφωση της ιστορικής ταυτότητας της περιοχής. Αυτό οδήγησε στην εμφάνιση ενός μεταμοντέρνου τοπίου όπου η κουλτούρα των περιθωριοποιημένων τάξεων συνέκλινε ευφάνταστα με τις αισθητικές και πολιτιστικές προτιμήσεις της τοπικής πνευματικής και πολιτικής ελίτ. Με την πάροδο του χρόνου, οι πολιτικές gentrification αντικατοπτρίστηκαν και στην ανάπτυξη ενός κόμβου διασκέδασης στη μικρή πλατεία Λάκκου, που επιλεκτικά ξύπνησε την κοινωνική μνήμη της παλιάς συνοικίας, που χαρακτηριζόταν από τα ρεμπέτικα και τη ελευθεριακή της ατμόσφαιρα (Ζαϊμάκης 2020, σελ. 49).

Στο Λάκκο, οι συγκεντρώσεις της πολιτικής ελίτ της πόλης με μποέμ προσωπικότητες και όψιμες ρεμπέτικες γνωριμίες πραγματοποιούνται με φόντο στυλιζαρισμένα custom γκράφιτι, στο πλαίσιο πρωτοβουλιών που προωθούνται από τις δημοτικές αρχές. Αυτή η ανάμειξη της ποικιλόμορφης και απείθαρχης ιστορίας της συνοικίας χρησιμεύει ως πρόσοψη για την ανάπτυξη περιοχών που στοχεύουν στην τουριστική αναψυχή και την ελεγχόμενη εμπορευματοποίηση (Ζαϊμάκης 2020, σελ. 49).

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, η εναλλακτική δημοσιότητα άρχισε να εμφανίζεται στο Λάκκο, με γκράφιτι που ξύπνησαν μνήμες του παρελθόντος στα στενά σοκάκια της συνοικίας, όπως το «Ήταν ο Μπάτης και η Άρτεμη». Αυτές οι παρεμβάσεις από ανεξάρτητους καλλιτέχνες του δρόμου συνεχίστηκαν σποραδικά μέχρι σήμερα. Το Σεπτέμβριο του 2013 η συλλογικότητα Αθέατη Πόλη επέλεξε τον Λάκκο ως χώρο για ένα τριήμερο φεστιβάλ αφιερωμένο "σε ένα τοπίο εντός των τειχών αλλά εκτός του πλαισίου. Οι διοργανωτές είχαν ως στόχο να εξοικειώσουν τους κατοίκους με την εν πολλοίς άγνωστη ιστορία της γειτονιάς του Λάκκου, ενθαρρύνοντας τον προβληματισμό για την τρέχουσα κατάσταση και τις μελλοντικές προοπτικές του. Αυτό επιτεύχθηκε μέσω ποικίλων εικαστικών δραστηριοτήτων, ξεναγήσεων που πραγματοποιήθηκαν από τον σύλλογο Εκτάκτων Αρχαιολόγων, μουσικές εκδηλώσεις, εκθέσεις, εισηγήσεις με ιστορικό και κοινωνιολογικό ενδιαφέρον κ.α. (Ζαϊμάκης 2020, σελ. 50).

Η Πρωτοβουλία Ηρακλείου για Πρόσφυγες/Μετανάστες και το Δίκτυο Κοινωνικής Αλληλεγγύης Ηρακλείου (Κοινωνικό Ιατρείο-Φαρμακείο) ανέλαβαν αργότερα την ευθύνη, σε συνεργασία με άλλες τοπικές συλλογικότητες για τη διοργάνωση των δύο εναρκτήριων αντιρατσιστικών φεστιβάλ της πόλης το 2017 και το 2018. Αυτά τα φεστιβάλ περιελάμβαναν διαδραστικές συζητήσεις εργαστήρια που καλύπτουν θέματα όπως το ρεμπέτικο, η αντιψυχιατρική, η πολυπολιτισμικότητα, η ξενοφοβία, η κρίση και η προσφυγική εμπειρία. Ταυτόχρονα, οργανώθηκαν διάφορες καλλιτεχνικές και αθλητικές εκδηλώσεις από ομάδες εργασίας που περιλάμβαναν ντόπιους, μετατρέποντας τους δρόμους του Λάκκου σε ζωντανά θεατρικά τοπία γεμάτα με ατελείωτη δημιουργικότητα: ρεμπέτικη μουσική, θέατρο σκιών, κοινωνικές κουζίνες, κουκλοθέατρο, ποδόσφαιρο και άλλα (Ζαϊμάκης 2020, σελ. 50).

Επί του παρόντος, ο Λάκκος λειτουργεί ως μοναδικός χώρος αποθήκευσης σπουδαιότητας. Στέκεται ως μνημονική τοποθεσία των «επικίνδυνων κοινωνικών τάξεων», παραπέμποντας σε ένα περίπλοκο κοινωνικό τοπίο από το παρελθόν. Σε αυτόν τον κόσμο, ο αγώνας για την επιβίωση είναι συνυφασμένος με την έμφυλη και ταξική καταπίεση, όλα αυτά δίνοντας έμφαση στις άμεσες εμπειρίες τις μικροαπολαύσεις της καθημερινής ζωής (Ζαϊμάκης 2020, σελ. 51).

Ο Λάκκος έχει αναδειχθεί ως δευτερεύων τουριστικός προορισμός που χαρακτηρίζεται από καλλιτεχνικές προσπάθειες, που έχει αναγνωριστεί ως μια υπαίθρια γκαλερί τέχνης που προσελκύει τουρίστες με πολιτιστικά κίνητρα. Οι καλλιτέχνες που συμμετέχουν στα έργα διακρίνονται από τους mainstream τουρίστες, κυρίως λόγω της έμφασης που δίνουν στην ενασχόληση με την τοπική πολιτιστική κληρονομιά και όχι στη συμμετοχή σε τουριστικές δραστηριότητες αποκλειστικά για ψυχαγωγία. Αυτή η γειτονιά προσφέρει ένα πλούσιο πλαίσιο για δημιουργική εξερεύνηση και αναζωογόνηση της κοινότητας μέσω της τέχνης του δρόμου, η οποία διαδραματίζει ζωτικό ρόλο στην προσέλκυση επισκεπτών που ενδιαφέρονται για γνήσιες πολιτιστικές εμπειρίες (Andriotis, 2022, σελ. 308).

Ο Andriotis (2022), ο οποίος διεξήγαγε μελέτη σχετικά με την τέχνη του δρόμου στο Λάκκο, κατηγοριοποιεί τους καλλιτέχνες με βάση τη σύνδεσή τους με τον τόπο και τα κοινωνικοπολιτικά μηνύματα που μεταδίδονται μέσω της τέχνης τους, τοποθετώντας τις τοιχογραφίες ως ζωτικής σημασίας πολιτισμικές εκφράσεις.

Πολλοί καλλιτέχνες θεώρησαν τη συμμετοχή τους σε έργα τοιχογραφίας ως μια διαδικασία αμοιβαίας δέσμευσης προς όφελος τόσο αυτών όσο και της τοπικής κοινωνίας. Η διάκριση μεταξύ εθελοντικής εργασίας και επαγγελματικών υποχρεώσεων ήταν ασαφής, με πολλούς καλλιτέχνες να εκφράζουν μια συναισθηματική σχέση με τη συνεισφορά τους, τονίζοντας την επίδραση της τέχνης στην ανάπτυξη της κοινότητας. Ωστόσο, ενώ αυτά τα έργα τέχνης συμβάλλουν στην αναζωογόνηση της γειτονιάς και προσελκύουν τουρισμό, εγείρουν επίσης ανησυχίες για το gentrification και τις επιπτώσεις του στις τοπικές κοινότητες (Andriotis, 2022, σελ. 315).

Ωστόσο, δίπλα στα έργα τέχνης του δρόμου παραμένει και η φωνή του πολιτικού γκράφιτι, υπενθυμίζοντας την παρουσία των προβλημάτων της συνοικίας. Σε πολλά σημεία των νοτιοδυτικών συνοικιών εντός των τειχών υπάρχουν κινηματικά γκράφιτι από μεμονωμένους γκραφιτάδες ή από συλλογικότητες της πόλης (Ζαϊμάκης και συν., 2022, σελ. 49)

3.2.3. Η Αγία Τριάδα

Όπως τα πορνεία των Χριστιανών ιερόδουλων εγκαταστάθηκαν κατά την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας στον Λάκκο, έτσι και τα Οθωμανικά χαμαιτυπεία εγκαταστάθηκαν στην Κιζιλ Ταμπιάς (Αγία Τριάδα)[2]. Στην περιοχή σύχναζαν Μουσουλμάνοι αγαπητικοί και μεμέτηδες , με αποτέλεσμα η συνοικία να είναι χρόνια στιγματισμένη (Ζαϊμάκης, 1994, σελ. 189). Την περίοδο της Αυτονομίας της Κρήτης (1898-1913) στην περιοχή που αργότερα κατασκευάστηκε η σημερινή εκκλησία της Αγίας Τριάδας, (από όπου πήρε το όνομά της η περιοχή) βρισκόταν η εφορία καπνού, γνωστή και ως καπνοκοπτήριο. Πολλά βυρσοδεψεία, που προηγουμένως ανήκαν σε μουσουλμάνους, μετατράπηκαν στην ελληνική ιδιοκτησία καθώς εύποροι μουσουλμάνοι εγκατέλειψαν το νησί μετά την αλλαγή του καθεστώτος. Αν και ορισμένα βυρσοδεψεία συνέχισαν τη λειτουργία τους, μεταφέρθηκαν στην περιοχή Στόμιο, κοντά στο Παγκρήτιο Στάδιο, το 1936 για λόγους υγιεινής. Επιπλέον, σημαντικά εργοστάσια και αποθήκες σταφίδας βρίσκονταν στον σημερινό Αρχιεπίσκοπο Μακάριο και στη βορειοδυτική παρυφή της συνοικίας. Από το 1914 και μετά, το ηλεκτρικό εργοστάσιο, που αναφέρεται ως

[2] (ερυθρό πρόχωμα) -από το ομώνυμο οθωμανικό τέμενος που βρισκόταν πίσω από τους στρατώνες του Αγίου Ανδρέα- και κατοικούνταν από Κρήτες Μουσουλμάνους (Ζαϊμάκης και συν., 2022, σελ. 70).

«Ηλεκτρικά», λειτουργούσε και δυτικά του κόλπου Δερματά. Το 1923, μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και κατά τη διάρκεια της ανταλλαγής πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία μετακόμισαν στην περιοχή, καταλαμβάνοντας τα άδεια σπίτια Μουσουλμάνων Κρητικών. Η εισροή προσφύγων κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου έπαιξε ζωτικό ρόλο στην ενίσχυση της βιομηχανικής δραστηριότητας στην περιοχή. Ορισμένοι αστικοί πρόσφυγες συνεισέφεραν πολύτιμες δεξιότητες από τις πατρίδες τους, ενώ ένας σημαντικός αριθμός προσφύγων δημιούργησε μια ζωτικής σημασίας δεξαμενή εργασίας για τις τοπικές επιχειρήσεις και τις βιοτεχνίες. Επιπλέον, η περιοχή χρησίμευσε ως κρίσιμος κόμβος συγκέντρωσης και επικοινωνίας μεταξύ της προσφυγικής κοινότητας. Στην Αγία Τριάδα, άρχισε να διαμορφώνεται ένας ζωντανός θύλακας ψυχαγωγίας, που περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων αξιοθέατων, παραστάσεις θεάτρου σκιών από πλανόδιους καραγκιοζοπαίκτες. Η περιοχή γνώρισε επίσης την άνθηση της μικρασιατικής μουσικής, η οποία έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην πολιτιστική ταυτότητα των προσφύγων, ιδιαίτερα κατά τις δεκαετίες του 1920 και του 1930 (Ζαϊμάκης και συν., 2022, σελ. 70-71).

Τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες η ευρύτερη περιοχή της Αγίας Τριάδας γνώρισε βιομηχανική ανάπτυξη, ιδιαίτερα γύρω από τα εργοστάσια παραγωγής σταφίδας και σαπουνοποιίας. Σύμφωνα με το χωροταξικό από το 1958, η παραλιακή περιοχή χαρακτηρίστηκε ως βιομηχανική. Οι ιστορικές δομές σταφιδοποιίας παραμελήθηκαν, ενώ οι χώροι διασκέδασης κατά μήκος της παραλίας της συνοικίας, που είχαν εμφανιστεί στη μεταπολεμική εποχή, έκλεισαν (Ζαϊμάκης και συν., 2022, σελ.71).

Επί του παρόντος, η Αγία Τριάδα λειτουργεί κυρίως ως οικιστική περιοχή. Μαζί με τους μακροχρόνιους κατοίκους της, πολλοί από τους οποίους είναι μικρασιατικής καταγωγής, η περιοχή προσελκύει πολλά νέα νοικοκυριά σε μεγάλο βαθμό λόγω των σχετικά προσιτών ενοικίων της. Αυτή η οικονομική προσιτότητα έχει προσελκύσει επίσης σημαντικό αριθμό οικονομικών μεταναστών, φοιτητών και Ρομά στην περιοχή. Ένα αξιοσημείωτο τμήμα του πληθυσμού αποτελείται από ηλικιωμένους και συνταξιούχους, ενώ η ανειδίκευτη εργασία και οι εποχιακές θέσεις εργασίας τόσο στον πρωτογενή όσο και στον τριτογενή τομέα κυριαρχούν στο δημογραφικό σύνολο των εργαζομένων. Οι κοινωνικές υπηρεσίες στην περιοχή αναφέρουν σημαντικό

ποσοστό αδήλωτης απασχόλησης, ιδιαίτερα μεταξύ μεταναστριών που ασχολούνται με άτυπη εργασία που σχετίζεται με την καθαριότητα και τη φροντίδα ηλικιωμένων. Η εγγύτητα της περιοχής στο ιστορικό κέντρο της πόλης ενθαρρύνει ένα μέτριο επίπεδο μικρών επιχειρήσεων και εμπορικών δραστηριοτήτων κατά μήκος των κεντρικών λεωφόρων της. Ωστόσο, η περιοχή χαρακτηρίζεται από εγκαταλελειμμένα σπίτια, καθώς οι κάτοικοι είχαν εγκαταλείψει τις εστίες τους εν όψει ενός σχεδίου εξευγενισμού της περιοχής το 1936, το οποίο ωστόσο δεν υλοποιήθηκε (Ζαϊμάκης και συν., 2022, σελ.73).

3.2.4. Ο Εξευγενισμός της Αγίας Τριάδας

Παρά τα πολλαπλά προβλήματα που συγκεντρώνονται στη συνοικία, η Αγία Τριάδα αποτελεί μια περιοχή με σημαντική δυναμική. Η Αγία Τριάδα, παρά τις πολυάριθμες προκλήσεις, υπόσχεται πολλά. Η περιοχή μπορεί να υπερηφανεύεται για μια πλούσια κληρονομιά που συνδέεται με διάφορες θρησκευτικές και εθνοτικές κοινότητες που ιστορικά κατοίκησαν την περιοχή. Σε στρατηγική τοποθεσία κοντά στο κέντρο της πόλης, προσφέρει εύκολη πρόσβαση στη θάλασσα και την παραλία. Το 2018, μετά από εκτεταμένες προσπάθειες τοπικών φορέων και ιδιαίτερα του Περιβαλλοντικού Συλλόγου Αγίας Τριάδας, και σε συνεργασία με τις Δημοτικές Αρχές, αποκαλύφθηκε ένα σχέδιο χωροταξίας της συνοικίας στο πλαίσιο της αναζωογόνησής της. Το σχέδιο εστιάζει στην αστική ανάπλαση μέσω στοχευμένων επενδύσεων και παρεμβάσεων σε δημόσιους χώρους, αξιοποιώντας καινοτόμες συνεργασίες δημόσιου και ιδιωτικού τομέα. Αυτή η προσέγγιση στοχεύει στη διατήρηση του οικιστικού χαρακτήρα της Αγίας Τριάδας, ενθαρρύνοντας παράλληλα τις μικρές επιχειρήσεις χαμηλού αντίκτυπου, ιδιαίτερα εκείνες στον πολιτιστικό και δημιουργικό τομέα. Αναμένεται ότι η ανάπλαση της Αγίας Τριάδας, που εκτελείται με ευαισθησία στην ιστορική και πολιτιστική της ταυτότητα, θα βελτιώσει την ποιότητα ζωής των κατοίκων, θα μεταμορφώσει το περιβάλλον και θα αλλάξει τη δημογραφική σύνθεση της περιοχής. Επιπλέον, αναμένεται ότι αυτή η ενδεχόμενη αναβάθμιση θα τονώσει τις προσπάθειες αποκατάστασης των κατοίκων και θα προσελκύσει νέους κατοίκους στην περιοχή (Ζαϊμάκης και συν., 2022, σελ.76-77).

Από την ίδρυσή του το 2010, ο Περιβαλλοντικός Σύλλογος Αγίας Τριάδας έχει αφοσιωθεί στη βελτίωση της τοπικής ποιότητας ζωής μέσω εκπαιδευτικών εκδηλώσεων και συμμετοχής της κοινότητας. Τα οικονομικά ευάλωτα νοικοκυριά

λαμβάνουν στήριξη από τον Ι.Ν. Ενορία Αγίας Τριάδας με τη μορφή γευμάτων και επείγουσας βοήθειας, μαζί με δωρεάν μαθήματα και αιμοδοσίες. Η συνοικία έχει γίνει κόμβος εναλλακτικών συλλογικοτήτων, συμπεριλαμβανομένου του συνεταιριστικού παντοπωλείου «Χοχλιός» και του πολιτιστικού χώρου «Ισόγειο», που προωθούν κοινωνικές και αλληλέγγυες οικονομίες. Πρόσθετες πρωτοβουλίες όπως ο αυτοδιαχειριζόμενος κοινωνικός χώρος «DA» και ο αντιφασιστικός αθλητικός σύλλογος «Τηγανίτης» συνηγορούν υπέρ των κοινωνικών δικαιωμάτων και ενθαρρύνουν τη συμμετοχή της κοινότητας. Αυτά τα έργα εμπνέουν καινοτόμες ιδέες και προσελκύουν επισκέπτες που ενδιαφέρονται για έναν συνεργατικό τρόπο ζωής.

Ενώ αυτές οι συλλογικότητες είναι μεν χωρικά συγκεντρωμένες, αλλά δεν φαίνεται να ενθαρρύνουν ισχυρές αλληλεπιδράσεις με τους ντόπιους κατοίκους. Παρόλα αυτά, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ταυτότητας του τόπου, δημιουργώντας ένα εναλλακτικό δίκτυο επικοινωνίας που επηρεάζει σε κάποιο βαθμό την περιοχή. Τα πολυάριθμα κινηματικά γκράφιτι με κοινωνικό και πολιτικό περιεχόμενο συνδηλώνουν τη διάθεση συμβολικής παρέμβασης και εδαφοκυριαρχίας των νέων κατά βάση πολιτών της περιοχής. Αυτά τα έργα διευκολύνουν την ανταλλαγή νέων ιδεών και πρακτικών εντός της κοινότητας, προσελκύοντας ταυτόχρονα νέους επισκέπτες και κατοίκους που αναζητούν έναν διαφορετικό, πιο φιλόξενο και λιγότερο απρόσωπο τρόπο ζωής που χαρακτηρίζεται από συνεργασία και αλληλεγγύη (Ζαϊμάκης και συν. 2023, σελ. 80-81).

Κεφάλαιο 4: Μεθοδολογικό πλαίσιο

4.1. Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η ανάλυση του θεματικού περιεχόμενου και των μηνυμάτων του πολιτικού-κοινωνικού γκράφιτι καθώς επίσης και η σημασία του κοινωνικού χώρου στη δημιουργία γκράφιτι σε δύο αποστερημένες συνοικίες στην πόλη του Ηρακλείου: το Λάκκο και την Αγία Τριάδα.

Τα επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν για την εργασία αυτή είναι τα εξής:

1) Ποια είναι τα βασικά στυλιστικά χαρακτηριστικά και τα θέματα με τα οποία καταπιάνονται τα πολιτικά γκράφιτι σε αυτές τις περιοχές;
2) Ποια είναι το νοηματικό περιεχόμενο και τα μηνύματα των γκράφιτι σε σχέση με τρέχοντα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα;
3) Ποιες είναι οι προσλήψεις των δημιουργών για το γκράφιτι και για τη σημασία της ανάπτυξης της πρακτικής του γκράφιτι στις υπό μελέτη γειτονιές;
4) Ποιες είναι οι ομοιότητες και οι διαφορές των γκράφιτι στην Αγία Τριάδα και στο Λάκκο;

4.2. Ερευνητικός σχεδιασμός και διαδικασία συλλογής δεδομένων

Η συγκεκριμένη έρευνα βασίζεται στις ποιοτικές μεθόδους ανάλυσης του γκράφιτι μέσα από τη χρήση μεικτών μεθοδολογιών. Η αξιοποίηση μεικτής μεθοδολογίας είναι συχνή στην ποιοτική έρευνα και στην ανάλυση των γκράφιτι. Με τον τρόπο αυτό διασταυρώνονται διαφορετικοί τύποι δεδομένων και διαφορετικές ερμηνευτικές στρατηγικές και έτσι είναι δυνατή μια ολιστική προσέγγιση στο ζήτημα που μελετάται. Δε δίνεται, δηλαδή εστίαση στο να συσσωρευτούν πολλά δεδομένα, αλλά να ενοποιηθούν και να εξεταστούν με τέτοιο τρόπο που να επιτευχθεί μια σφαιρική κατανόηση των φαινομένων που μελετώνται. Στις Κοινωνικές Επιστήμες, η χρήση μεικτών μεθόδων είναι ιδιαίτερα σημαντική για την εις βάθος διερεύνηση του θέματος και στην ανάλυση των γκράφιτι αυτό είναι ιδιαίτερα προσοδοφόρο. Το γκράφιτι σαν τέχνη και έκφραση χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερότητες που αφορούν στη φύση, την πολυσημία και τη ρευστότητα του είδους έκφρασης, κάτι που το καθιστά και δύσκολο

στη μελέτη του. Λόγω των παραπάνω, στην ανάλυση των γκράφιτι, για τη συλλογή των δεδομένων αξιοποιούνται ποικίλα εργαλεία, όπως οι συνεντεύξεις, η φωτογράφιση, η ανάλυση πεδίου, η χρήση ερωτηματολογίων κλπ. Το ίδιο συμβαίνει και στην ανάλυση των δεδομένων, όπου μπορεί να εφαρμοστεί η θεματική ανάλυση, η σημειολογία, η ανάλυση λόγου, η ανάλυση περιεχομένου κλπ (Ζαϊμάκης, 2013, σελ. 538-539).

Η παρούσα έρευνα ακολούθησε μεικτή μεθοδολογία τόσο για τη συλλογή των δεδομένων όσο και για την ανάλυση αυτών. Για την συγκέντρωση του φωτογραφικού υλικού της έρευνας ακολουθήσαμε τη μέθοδο της επιτόπιας παρουσίασης (Κυριαζή, 1999). Η ερευνήτρια πραγματοποίησε διαδοχικές επισκέψεις στις δύο συνοικίες σε κεντρικά σημεία και στα στενά σοκάκια τους και φωτογράφισε συνολικά 119 γκράφιτι με πολιτικό και κοινωνικό περιεχόμενο, από τα οποία τα 29 ήταν στον Λάκκο και τα 90 στην Αγία Τριάδα. Η ερευνήτρια προσπάθησε να τραβήξει ευδιάκριτες φωτογραφίες από τα γκράφιτι και ταυτόχρονα να διαφαίνεται η περιοχή και η οδός όπου βρίσκονται και τα στοιχεία αυτά μεταγράφηκαν στα ψηφιακά αρχεία των φωτογραφιών. Η επίσκεψη της ερευνήτριας στις περιοχές πραγματοποιήθηκε για πρώτη φορά τον Οκτώβριο του 2023, ξεκίνησε τη συλλογή των φωτογραφιών το Νεόμβριο του ίδιου έτους και από τότε επισκέφθηκε τις εν λόγω περιοχές άλλες 6 φορές, όπου η τελευταία ήταν τον Ιούλιο του 2024. Τις πρώτες φορές η επίσκεψη έλαβε χώρα χωρίς την συνοδεία άλλου ατόμου, ενώ στις επόμενες περιλαμβανόταν κι ακόμη ένα άτομο.

Η ερευνήτρια παρατήρησε πως η παρουσία της στους δρόμους δεν πέρασε απαρατήρητη από τους κατοίκους, οι οποίοι την παρατηρούσαν με έντονο και απορημένο βλέμμα, δείχνοντας ενδεχομένως κάποια δυσαρέσκεια για την παρουσία της εκεί. Η αίσθηση της παραβίασης μιας άτυπης κοινωνικής συνθήκης ήταν έντονη, καθώς αρκετοί από τους παρευρισκόμενους απέφευγαν την προσέγγιση, είτε από διακριτικότητα είτε από αίσθημα προστασίας της ιδιωτικότητας τους. Επίσης, η ερευνήτρια είχε την ευκαιρία να συνομιλήσει με κάποιους κατοίκους, με έναν εκ των οποίων να της εκφράζει την αγανάκτησή του για την έλλειψη κρατικής μέριμνας. Ένας ηλικιωμένος κάτοικος την προσέγγισε για να της μιλήσει σχετικά με το ζήτημα στέγασης που αντιμετωπίζει. Ο κάτοικος αυτός διαμένει στο ίδιο ενοικιαζόμενο σπίτι εδώ και τριάντα χρόνια, ωστόσο, αντιμετωπίζει την απειλή έξωσης, καθώς ο ιδιοκτήτης

επιθυμεί να ανακαινίσει το ακίνητο και να το διαθέσει για βραχυχρόνια μίσθωση μέσω πλατφορμών όπως το AirBnB. Η μαρτυρία αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς συνδέεται άμεσα με το κοινωνικό μήνυμα που αποτυπώνεται στους τοίχους της περιοχής, δημιουργώντας έναν συμβολικό σύνδεσμο μεταξύ της προσωπικής αφήγησης και του γραπτού σχολίου που εκφράζει την αντίδραση των κατοίκων σε τέτοια φαινόμενα εξαναγκαστικής μετακίνησης.

Η άλλη μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε είναι αυτή των ατομικών συνεντεύξεων με τη χρήση ημιδομημένης συνέντευξης. Σε σχέση με την βιογραφική έρευνα δημιουργών γκραφίτι (Ζαϊμάκης, 2013), οι καλλιτέχνες προσεγγίστηκαν από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και ερωτήθηκαν άτομα που θα μπορούσαν να συμμετέχουν στη συνέντευξη με βάση το θέμα της εργασίας. Προκειμένου να υπάρξει ενήμερη συναίνεση, δόθηκε στους ερωτώμενους ένα έντυπο συγκατάθεσης που στόχευε στην ενημέρωση των συμμετεχόντων για το σκοπό και τη διαδικασία της έρευνας. Συμμετείχαν συνολικά έξι συνεντευξιαζόμενοι οι οποίοι έλαβαν το ερωτηματολόγιο και απάντησαν στις ερωτήσεις με βάση τις απόψεις και τις εμπειρίες τους. Οι συνεντεύξεις αυτές ηχογραφήθηκαν με τη συναίνεση των συμμετεχόντων και στη συνέχεια το υλικό της έρευνας μεταγράφηκε σε αρχεία word για να ακολουθήσει η διαδικασία της θεματικής ανάλυσης του λόγου των υποκειμένων.

4.3. Διαδικασία ανάλυσης δεδομένων

Η ανάλυση των δεδομένων, τόσο της συνέντευξης όσο και του φωτογραφικού υλικού πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο της θεματικής ανάλυσης. Με βάση τη θεματική ανάλυση, το πρωτογενές βιογραφικό υλικό οργανώνεται με συστηματικό τρόπο και επιχειρείται η ανάδειξη των βασικών θεμάτων με τα οποία καταπιάνονται οι αφηγητές και των κύριων ερμηνευτικών σχημάτων και νοημάτων που προβάλλουν στις μαρτυρίες του για την κοινωνική πρακτική του γκράφιτι (Braun & Clarke, 2012).

Σε σχέση με το φωτογραφικό υλικό των γκραφίτι η ανάλυση οργανώθηκε γύρω από θεματικές κατηγορίες και υπο-κατηγορίες:

- Αντισυστημικά
- Έμφυλη βία/πατριαρχία
- Αντιφασιστικά
- Αλληλεγγύη στις ευάλωτες ομάδες

- Διαμαρτυρίας και κοινωνικής διεκδίκησης (εργασία, υγεία, φτώχεια, στέγαση)
- Υπαρξιακά
- Πολιτικές διακηρύξεις και σχολιασμοί
- Οικολογικά ζητήματα/Δικαιώματα των ζώων
- Εθνικιστικά/ακροδεξιά

Στη συνέχεια το φωτογραφικό υλικό της έρευνας ταξινομήθηκε με βάση αυτές τις κατηγορίες, διερευνήθηκε η συχνότητα της εμφάνισης γκράφιτι ανά θεματική κατηγορία ή υπο-κατηγορία και παρουσιάστηκαν σχετικά παραδείγματα σε κάθε κατηγορία. Αυτά τα ερευνητικά ευρήματα απεικονίζονται στον Πίνακα 1 του επόμενου κεφαλαίου.

Για την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας συλλογής γκράφιτι, αξιοποιήθηκε η θεματική ανάλυση και η ταξινόμηση του υλικού μας σε επιμέρους θεματικές κατηγορίες. Για την ανάλυση των δειγμάτων του πραγματολογικούς μας υλικού, αξιοποιήθηκε ένα συνδυασμός της θεματικής ανάλυσης με την σημειολογική προσέγγιση των γκράφιτι χρησιμοποιήθηκαν συμπληρωματική η σημειολογική ανάλυση, η μελέτη των σημείων, των συμβόλων και των νοημάτων τους (Carrington 2022). Ορισμένα σημεία που πρέπει να λάβει υπόψη του ο μελετητής των γκράφιτι σε μια σημειολογική προσέγγιση είναι τα εξής (Ζαϊμάκης, 2013):

- Σύνθεση Μορφής και Περιεχομένου: Αυτή η ανάλυση επικεντρώνεται στην εσωτερική οργάνωση του γκράφιτι, δίνοντας έμφαση στην παρουσία είτε ενότητας είτε διάσπασης μεταξύ της μορφής και του περιεχομένου του. Συγκεκριμένα, διερευνά τη σχέση μεταξύ του «σημαινόμενου» (πχ σχέδια και τα γράμματα) και του «σημαινόμενου» (το μήνυμα ή το νόημα που επικοινωνούν).
- Η σχέση μεταξύ κειμένου και εικόνας: Στο πεδίο της σημειωτικής ανάλυσης, τόσο οι λέξεις όσο και οι εικόνες που βρίσκονται στα γκράφιτι θεωρούνται ως συμπληρωματικά στοιχεία που έχουν την ίδια επιστημονική σημασία. Ούτε το κείμενο ούτε η εικόνα έχουν προτεραιότητα. Αντίθετα, και τα δύο αντιμετωπίζονται με την ίδια σημασία.
- Περίπλοκη αλληλεπίδραση οπτικών και λεκτικών πληροφοριών: Αυτή η μεθοδολογία υπερβαίνει την απλή μετάφραση του μηνύματος μιας εικόνας σε

κείμενο, εμβαθύνοντας στη δυναμική του τρόπου με τον οποίο τα οπτικά και λεκτικά στοιχεία αλληλεπιδρούν μεταξύ τους.

Στην ανάλυση των γκράφιτι, η σημειολογία δεν εξετάζει απλώς τις λέξεις ή την εικόνα μεμονωμένα, αλλά πώς αυτά τα στοιχεία αλληλεπιδρούν για να δημιουργήσουν ένα συνολικό μήνυμα. Η ανάλυση μπορεί να περιλαμβάνει τη διερεύνηση της σχέσης του γκράφιτι με το κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο στο οποίο βρίσκεται: γιατί επιλέχθηκε μια συγκεκριμένη περιοχή για να δημιουργηθεί το γκράφιτι; Ποιοι μπορεί να είναι οι αποδέκτες του; Πώς οι κοινωνικές συνθήκες επηρεάζουν το μήνυμα;

Εν κατακλείδι, η σημειολογία των γκράφιτι προσπαθεί να αποκωδικοποιήσει τον συμβολικό τρόπο με τον οποίο οι καλλιτέχνες εκφράζουν απόψεις, συναισθήματα ή διαμαρτυρίες στο δημόσιο χώρο, βλέποντάς τα ως «κείμενα» που αλληλεπιδρούν με το κοινωνικό τους περιβάλλον. Στην παρούσα εργασία, η ανάλυση εστίασε κυρίως στα νοήματα (σημαινόμενα) που προκύπτουν από την ανάλυση των γκράφιτι σε συνδυασμό με την επικαιρότητα και τον περιβάλλοντα χώρο στον οποίο έχουν δημιουργηθεί.

Αναφορικά με τις συνεντεύξεις και την ανάλυση των δεδομένων που προέκυψαν, οι κύριες θεματικές που διαμορφώθηκαν έπειτα από την κωδικοποίηση και ανάλυση του υλικού επικεντρώνονται στα εξής θέματα: Η ενασχόληση με την πρακτική του γκράφιτι και πηγές έμπνευσης, η κοινωνική κοινωνική απήχηση και το πολιτικό/κοινωνικό περιεχόμενο του γκράφιτι, η χωρική διάσταση του γκραφίτι στις περιοχές του Λάκκου και της Αγίας Τριάδας.

4.4. Ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας στην έρευνα

Σε σχέση με τα ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας που προκύπτουν στην παρούσα έρευνα, αυτά αφορούν κυρίως στο σκέλος της συνέντευξης. Αποτελεί μια ουσιαστική πτυχή τόσο του σχεδιασμού της έρευνας όσο και της ερευνητικής διαδικασίας, η οποία δικαιολογεί την προσοχή κάθε ερευνητή. Στον τομέα των κοινωνικών επιστημών, αυτή η έννοια περιλαμβάνει ένα πλαίσιο κατευθυντήριων γραμμών που διέπουν τη σχέση των ερευνητών με όλους όσους εμπλέκονται στην έρευνα και δίνει έμφαση στη μεταχείριση των ατόμων που συμμετέχουν στην ερευνητική προσπάθεια. Οι βασικές ανησυχίες που αντιμετωπίζονται σε αυτό το πλαίσιο περιλαμβάνουν τη διασφάλιση ότι οι συμμετέχοντες συμμετέχουν ελεύθερα και συναινετικά αφού ενημερωθούν επαρκώς, προστατεύοντάς τους από οποιαδήποτε πιθανή βλάβη —είτε σωματική είτε

ψυχολογική—, τη διατήρηση της ανωνυμίας τους και αντιμετώπιση της δημοσίευσης και χρήσης των ευρημάτων της έρευνας (Ίσαρη & Πουρκός, 2015, σελ. 83).

Στην έρευνα που πραγματοποιείται εδώ, τα ηθικά και δεοντολογικά ζητήματα αφορούν κυρίως στο μέρος της συνέντευξης. Για τη διασφάλιση της ανωνυμίας των συμμετεχόντων, δε δημοσιεύεται κανένα προσωπικό στοιχείο και στοιχείο επικοινωνίας, ούτως ώστε να μην είναι δυνατή η ταυτοποίηση των ατόμων. Επιπλέον, η ερευνήτρια ήταν η μόνη που ήρθε σε επαφή με τα άτομα που συμμετείχαν στη συνέντευξη και τα στοιχεία τους κωδικοποιήθηκαν με τέτοιο τρόπο (Σ1-Σ6) που να μην τηρούνται ονόματα και άλλα προσωπικά στοιχεία.

Επιπλέον, οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν πλήρως για το σκοπό και τη διαδικασία της έρευνας. Αρχικά, η επικοινωνία πραγματοποιήθηκε κυρίως μέσω των μέσω κοινωνικής δικτύωσης και μέσω γνωστών της ερευνήτριας. Στους συμμετέχοντες που προθυμοποιήθηκαν να ενημερωθούν περαιτέρω, έγινε μια ενημέρωση και διανεμήθηκε ο οδηγός συνέντευξης ούτως ώστε να έχουν μια καλύτερη εικόνα της διαδικασίας και του περιεχομένου της έρευνας, ενώ διανεμήθηκε και έντυπο πληροφόρησης και συναίνεσης που εξηγεί πιο αναλυτικά τα ζητήματα που αφορούν στην έρευνα, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο τα δεδομένα θα δημοσιευτούν.

Κεφάλαιο 5

5.1 Το πολιτικό και κοινωνικό γκράφιτι στο Λάκκο και την Αγία Τριάδα

Τα πολιτικά γκράφιτι αντικατοπτρίζουν τις κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές ανησυχίες μιας κοινότητας ή ενός συγκεκριμένου χώρου. Στις περιοχές της Αγίας Τριάδας και του Λάκκου, τα γκράφιτι τα οποία φωτογραφήθηκαν ποικίλουν ως προς την θεματική τους, αλλά ωστόσο μεταδίδουν τις συνθήκες που επικρατούν στις περιοχές αυτές. Η θέση τους, όπως σε τοίχους, πόρτες, σκάλες και στενά, υποδηλώνει ότι οι δημιουργοί τους θέλουν να μεταφέρουν το μήνυμά τους σε όποιον περνάει από εκεί. Επιθυμούν τα συνθήματά τους να γίνουν ορατά. Τοποθετούν τα δημιουργήματά τους ακόμα και σε πόρτες εγκαταλελειμμένων σπιτιών, τονίζοντας με αυτό τον τρόπο ακόμη περισσότερο την αίσθηση της εγκατάλειψης (από το κράτος) που αισθάνονται οι κάτοικοι της περιοχής.

Στον παρακάτω πίνακα (Πίνακας 1) εμφανίζονται τα αποτελέσματα της θεματικής ανάλυσης των πολιτικών και κοινωνικών γκράφιτι στις επιλεγμένες περιοχές. Όπως φαίνεται από τα αποτελέσματα, τα περισσότερα γκράφιτι και στις 2 περιοχές ανήκουν σε αυτά που ονομάζονται ως έμφυλη βία/πατριαρχία (26,1%) και αμέσως μετά με ελάχιστη διαφορά ακολουθούν τα αντισυστημικά (25,2%). Αμέσως μετά, με 10,1% η κάθε κατηγορία ακολουθούν τα αντιφασιστικά συνθήματα, αυτά που θίγουν υπαρξιακά θέματα και αυτά με πολιτικές διακηρύξεις και σχολιασμοί. Παρακάτω, σε χαμηλότερα ποσοστά βρίσκονται αυτά που ανήκουν στην κατηγορία Διαμαρτυρίας και κοινωνικής διεκδίκησης (εργασία, υγεία, φτώχεια, στέγαση) (6,7%), η κατηγορία αλληλεγγύης στις ευάλωτες ομάδες (5,9%) και τελευταία είναι η κατηγορία οικολογικών ζητημάτων και δικαιωμάτων των ζώων (5%).

Σημειώνεται ότι μέσα στον πίνακα όσα συνθήματα έχουν σημειωθεί με μωβ χρώμα είναι αυτά που έχουν βρεθεί στο Λάκκο, ενώ αυτά με μαύρα είναι από την Αγία Τριάδα.

Πίνακας 1: θεματικές γκράφιτι

ΘΕΜΑΤΙΚΕΣ	ΥΠΟΘΕΜΑΤΙΚΕΣ	ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ	ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ				ΣΥΝΟΛΟ
			ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΔΑ		ΛΑΚΚΟΣ		
Αντισυστημικά	*Ενάντια σε έθνος και κράτος*	Στο διάολο οικογένεια θρησκεία και πατρίς Όπου ακούς πολύ πατρίδα ετοιμάσου για ξεπούλημα Οι εθνικές ιδέες γεννούν νεκροταφεία	5	**26 (28,9%)**	3	**4 (13,8%)**	**30 (25,2%)**
	Ενάντια σε αστυνομία	Φόλα στους μπάτσους Όποιος μπάτσους χαιρετά, δε χωρά τη γειτονιά	5		0		
	Ενάντια σε κεφάλαιο	Lockdown σε κράτος & κεφάλαιο (2) Σκατά στη μισθωτή σκλαβιά	5		0		
	Αλληλεγγύη στις καταλήψεις	Οι ιδέες δεν εκκενώνονται Κάτω τα ξερά σας από τις καταλήψεις	5		0		
	Εξέγερσης και κινητοποίησης	Γίνε αντίσωμα ενάντια στον ιό του καπιταλισμού Δεν άρχομαι ούτε Άρχω/συγκρούομαι Άρα υπάρχω! Βία στη βία	6		1		
Αντιφασιστικά		Ξύλο στους φασίστες Φασίστες πίσω στις τρύπες σας (5) ΔΕΝ ΕΊΝΑΙ ΑΘΩΟΙ	10	**10 (11,1%)**	2	**2 (6,9%)**	**12 (10,1%)**
Έμφυλη βία/πατριαρχία	*Φεμινισμός και έμφυλη βία*	Καμία μόνη καμία λιγότερη είμαστε τεμπέλες δεν κάνουμε δουλειές για εσάς δεν θα δουλεύουμε βάρδιες διπλές Τι φορούσε ο βιαστής; Ακόμα και αν φορέσω τη φούστα μου καπέλο όταν λέω όχι σημαίνει ΔΕ ΘΕΛΩ!	9	**27 (30%)**	2	**4 (13,8%)**	**31 (26,1%)**
	LGBTQI+	Η Ζάκι ζει τσακίστε τους ναζί (2+1) Είμαστε περήφανα η ντροπή του έθνους	8		1		
	Ενάντια στην πατριαρχία	Πατριαρχία τέλος, ζωή μαγική Δεν είμαι φεμινιστής εσύ είσαι φαλλοκράτης	4		0		

		Ωραία η Κρήτη, αλλά έχει πολλούς κρητικούς λεβέντες					
	Αντίσταση και δράση	Against gender opression Queer αντίσταση σε κάθε γειτονιά Ψόφο στους βιαστές	6		1		
Αλληλεγγύη στις ευάλωτες ομάδες		Αλληλεγγύη στους κυνηγημένους Οι μετανάστες είναι της Γης οι κολασμένοι Να μην πληρώσουν πάλι οι φτωχοί	3	**3 (3,3%)**	4	**4 (13,8%)**	**7 (5,9%)**
Διαμαρτυρίας και κοινωνικής διεκδίκησης (εργασία, υγεία, φτώχεια, στέγαση)		Άμεσες προσλήψεις στην υγεία ασφάλεια δεν νιώθουμε με την αστυνομία Οι νεκροί μας τα κέρδη τους (3) So many rooms for tourists/ so few for locals	6	**6 (6,7%)**	2	**2 (6,9%)**	**8 (6,7%)**
Πολιτικές διακηρύξεις και σχολιασμοί		Αγώνας για ζωή και ελευθερία Σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα Το μυαλό είναι ο στόχος	7	**7 (7,8%)**	5	**5 (17,2%)**	**12 (10,1%)**
Οικολογικά ζητήματα/Δικαιώματα των ζώων		Ελεύθερα βουνά χωρίς αιολικά Πράσινα είναι τα βουνά όχι η ενέργεια Μπουρλότο κ' φωτιά σε κάθε φυλακή κανένα ζώο μέσα σε κλουβί	4	**4 (4,4%)**	2	**2 (6,9%)**	**6 (5%)**
Υπαρξιακά		Μα τι ωραία ζωή Στο άυλο απόβαρο της ύλης Περνουν οι άνθρωποι βαθιά τους σκοτωμένοι κ ούτε κουβέντα δεν ακούς για φονικό	6	**6 (6,7%)**	6	**6 (20,7%)**	**12 (10,1%)**
Εθνικιστικά/ακροδεξιά	*ΕΝΕΚ*	Χρυσαυγίτες στις γειτονιές ξύλο σε μετανάστες υποστηρικτές	1	**1 (1,1%)**			**1**
ΣΥΝΟΛΟ			**90**		**29**		

Από τον Πίνακα 1 μπορούν να διακριθούν κάποιες διαφορές ανάμεσα στις δύο περιοχές. Πρώτον, στην Αγία Τριάδα κυριαρχούν τα μηνύματα που ορίζονται ως αντισυστημικά, καθώς και αυτά που ανήκουν στην κατηγορία της έμφυλης βίας και πατριαρχίας. Από την, άλλη στο Λάκκο κυριαρχούν τα υπαρξιακά συνθήματα και αυτά που χαρακτηρίζονται ως πολιτικές διακηρύξεις και σχολιασμοί.

Στον Πίνακα 2 κατατάσσονται τα διάφορα γκράφιτι ανάλογα με το είδος τους. Όπως φαίνεται από τα αποτελέσματα, η πλειοψηφία των συνθημάτων είναι σλόγκαν (82,4%), ακολουθούμενα από τα στένσιλ (10,9%) και ελάχιστα εδώ είναι mural (6,7%). Εδώ τα mural που συμπεριελήφθησαν από μια ευρύτερη γκάμα γκραφίτι που υπάρχουν στο Λάκκο με καλλιτεχνικό περιεχόμενο και είναι αυτά που θεωρούνται ότι έχουν ένα πολιτικό και κοινωνικό μήνυμα.

Πίνακας 2: Είδος γκράφιτι

Είδος γκράφιτι	Συχνότητα εμφάνισης		
	ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΔΑ	ΛΑΚΚΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ
Slogan	79 (87,8%)	19 (65,6%)	98 (82,4%)
Stencil	10 (11,1%)	3 (10,3%)	13 (10,9%)
Mural	1 (1,1%)	7 (24%)	8 (6,7%)
ΣΥΝΟΛΟ	90	29	119

Στον Πίνακα 3 παρουσιάζονται οι διάφοροι δημιουργοί των γκράφιτι. Όπως φαίνεται και στον Πίνακα, η πλειοψηφία των γκράφιτι δεν έχουν υπογραφή ή κάποιο άλλο σύμβολο (70,6%). Από αυτά που έχουν κάποιο σύμβολο, τα περισσότερα είναι από αναρχικές ομάδες με τη χρήση του συμβόλου Α σε κύκλο (Αλφάδι) (17,6%), ενώ ελάχιστα (4,2%) είναι από την ΚΝΕ ή το ΚΚΕ. Όλα τα υπόλοιπα είναι μεμονωμένα από δημιουργούς και ένα επίσης είναι από την εθνικιστική ακροδεξιά οργάνωση ΕΝΕΚ που δραστηριοποιείται στο Ηράκλειο. Ένας από τους δημιουργούς είναι και η Arbelle Shtainer, γνωστή ως Holy Era, μια αυτοδίδακτη καλλιτέχνης από τη Χάιφα του Ισραήλ[3].

Πίνακας 3: Δημιουργοί γκράφιτι

Δημιουργός γκράφιτι/Υπογραφές	Συχνότητα εμφάνισης		
	ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΔΑ	ΛΑΚΚΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ
Ανώνυμα	62 (68,9%)	22 (75,8%)	84 (70,6%)
Αναρχικές ομάδες (Αλφάδι)	21 (23,3%)	0	21 (17,6%)
ΚΝΕ/ΚΚΕ	4 (4,4%)	1 (3,4%)	5 (4,2%)

[3] https://holy-era.com/about

Ζερμιναλ	1 (1,1%)	0	1 (0,8%)
ΕΝΕΚ (Ένωση Εθνικιστών Κρήτης)	1 (1,1%)	0	1 (0,8%)
Shishhash	0	1 (3,4%)	1 (0,8%)
MUS	0	1 (3,4%)	1 (0,8%)
@slava_arts	0	1 (3,4%)	1 (0,8%)
HOLY ERA	0	1 (3,4%)	1 (0,8%)
freedom	0	1 (3,4%)	1 (0,8%)
Lass' attack	0	1 (3,4%)	1 (0,8%)
ΦΟΛ★CREW	1 (1,1%)	0	1 (0,8%)
ΣΥΝΟΛΟ	90	29	119

Παρακάτω αναλύονται οι κατηγορίες των γκράφιτι όπως φαίνονται στον Πίνακα 1 και επιχειρείται μια ανάλυση με βάση το νοηματικό περιεχόμενο των μηνυμάτων και τη σύνδεσή τους με την επικαιρότητα.

5.1.1. Αντισυστημικά

Τα αντισυστημικά συνθήματα αποτελούν την δεύτερη κατηγορία με τη μεγαλύτερη συχνότητα γκράφιτι και στις δύο περιοχές (25,2% του συνόλου). Τα αντισυστημικά μηνύματά περιλαμβάνουν συνθήματα που επικρίνουν την εξουσία, την καπιταλιστική οικονομία, και κυρίαρχους κοινωνικούς θεσμούς, όπως το κράτος, η εκκλησία και η αστυνομία, και πολλές φορές ενθαρρύνουν την εξέγερση και κινητοποίηση των πολιτών. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει ότι οι δημιουργοί είναι δυσαρεστημένοι από το σύστημα και επιθυμούν να αντισταθούν προβάλλοντας έντονα την αντίθεσή τους σε κράτος και έθνος, στην αστυνομία και στο κεφάλαιο, ενώ ταυτόχρονα προσπαθούν να υποκινήσουν τους καταπιεσμένους σε εξέγερση μέσω των δημιουργιών τους.

- **Ενάντια σε έθνος και κράτος**

Τα αντισυστημικά graffiti, αντιτίθενται στους θεσμούς του κράτους και του έθνους. Οι καλλιτέχνες των γκράφιτι αυτών στοχεύουν να στρέψουν το δημόσιο ενδιαφέρον σε κρατικές ανεπάρκειες, να δείξουν την αντίθεση τους σε ένα κυρίαρχο σύστημα που οργανώνεται γύρω από κρατικούς θεσμούς και μηχανισμούς και να εμπνεύσει τη συλλογική δράση ενάντια σε κυρίαρχες αφηγήσεις και πολιτικές του κράτους που θεωρούνται επιβλαβείς για τη ζωή των πολιτών (Zaimakis, 2015, σελ. 391).

Ένα χαρακτηριστικό σύνθημα αυτής της κατηγορίας είναι το εξής: «Το κράτος είναι οι μόνοι τρομοκράτες». Το συγκεκριμένο γκράφιτι είναι παραλλαγή ενός εξαιρετικά δημοφιλούς συνθήματος σε όλη την Ελλάδα («το κράτος είναι ο μόνος τρομοκράτης»), το οποίο χρησιμοποιείται από αρκετές αντισυστημικές ομάδες, ιδιαίτερα στον αναρχικό χώρο[4]. Σύμφωνα με αυτό, το κράτος είναι υπεύθυνο για καταπιεστικές και βίαιες ασκήσεις κατά πολιτών και κοινωνικών ομάδων. Σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη το κράτος πρωταγωνιστεί στην τρομοκρατία χρησιμοποιώντας μέσα όπως η αστυνομία, ο στρατός, οι νόμοι και τα δικαστικά συστήματα για την επιβολή της τάξης και τη διατήρηση του ελέγχου, συχνά πνίγοντας κοινωνικές ομάδες ή πολιτικά κινήματα που αμφισβητούν το καθεστώς. Το συγκεκριμένο σύνθημα έχει και ένα ειρωνικό περιεχόμενο: ενώ το κράτος θα όφειλε να αγωνίζεται εναντίον της τρομοκρατίας, στην πραγματικότητα το ίδιο το κράτος μπορεί να είναι «τρομοκρατικό». Χρησιμοποιώντας πολλές φορές τον φόβο για την τρομοκρατία η κρατική εξουσία εκμεταλλεύεται τους πολίτες, ενώ «βαφτίζει» πολλούς καταπιεσμένους πολίτες που επιθυμούν να αντισταθούν ως τρομοκράτες (Αγώνας της Κρήτης, 2014).

Ένα ακόμη σύνθημα που αντιτίθεται ανοιχτά στο κράτος είναι το «Όλοι θέλουμε να κλέψουμε, αλλά κανείς δεν φτάνει το κράτος», το οποίο αναφέρεται στην διεφθαρμένη κρατική εξουσία. Το κράτος είναι ελεύθερο να κλέψει πέρα από οτιδήποτε θα μπορούσαν οι πολίτες, στους οποίους ισχύουν οι νόμοι. Και αυτό το γκράφιτι που φαίνεται να εμπνέεται από το γνωστό απόφθεγμα του Τολστόι[5] υπάρχει το ειρωνικό ύφος και μας δείχνει πως οι δημιουργοί του γκράφιτι διαμορφώνουν στους τοίχους προκλητικά μηνύματα εμπνευσμένα από τη λογοτεχνία, την ποίηση ή το τραγούδι για να ενδυναμώσουν το μήνυμα του έργο τους.

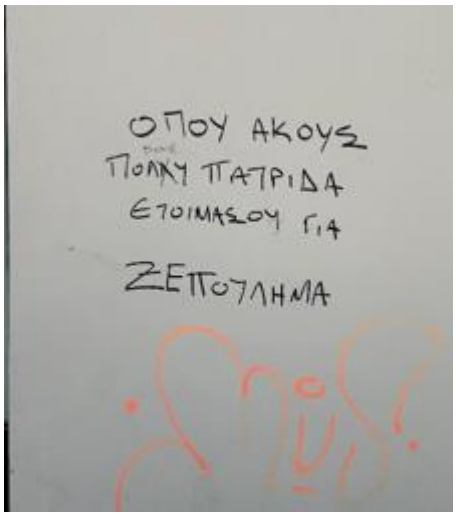
Στην κατηγορία αυτή υπάγονται και αρκετά συνθήματα τα οποία αφορούν τη δήλωση εναντίωσης στον εθνικισμό και τις ρητορικές του, τις οποίες ευνοεί το κράτος. Ένα παράδειγμα που αφορά στις αξίες που σχετίζονται με τις αξίες που αποτελούν τη ρίζα του: «Στο διάολο οικογένεια, θρησκεία και πατρίς». Το σύνθημα αφορά στις παραδοσιακές αξίες της κοινωνίας στις οποίες βασίζονται οι εθνικιστικές ιδεολογίες

[4] https://anarxiko-steki-nadir.org/?p=1393

[5] «Όλοι θέλουν να αλλάξουν τον κόσμο αλλά κανένας δεν θέλει να αλλάξει τον εαυτό του»: Η φράση προέρχεται από το βιβλίο The Power Of Darkness: “Everyone thinks of changing the world, but no one thinks of changing himself”

και μπορεί να συνδεθεί και με την πατριαρχία. Το ίδιο ισχύει και για το δεσμό που στηρίζει το δεσμό των ανθρώπων που τους ενώνει το έθνος και η ιδεολογία πίσω από αυτό, αλλά και η θρησκεία που βρίσκεται στον πυρήνα των παραδοσιακών αξιών. Μαζί με το «Σκατά σε έθνος και Οικογένεια», θεωρούν την πατρίδα, την οικογένεια και την θρησκεία ως στοιχεία του κράτους, τα οποία δημιουργούν ανισότητες και ευνοούν τον διαχωρισμό των πολιτών. Με την άρνηση αυτών των θεσμών θα μπορέσει να υπάρξει κράτος δικαίου.

Παρομοίως, η ειρωνεία και ο σαρκασμός, βασικό στοιχείο της ρητορικής που χρησιμοποιούν οι γκραφιτάδες πολιτικών μηνυμάτων, διαφαίνεται και από το σύνθημα «Όπου ακούς πολλή πατρίδα ετοιμάσου για ξεπούλημα», που σημαίνει ότι η εστίαση στην πατρίδα και το έθνος αποτελεί μια πλάνη που επιτρέπει τον περισπασμό από τα πραγματικά προβλήματα, όπως την ιδιωτικοποίηση και η εμπορευματοποίηση των κοινωνικών αγαθών και πτυχών της καθημερινής ζωής.

Εικόνα 1: «Όπου ακούς πολύ πατρίδα ετοιμάσου για ξεπούλημα», Γκράφιτι σε τοίχο στην Περιοχή Λάκκος, επί της οδού Αρχανών.

Το παραπάνω σύνθημα συνδέεται με το φαινόμενο της ανόδου του εθνικισμού στην Ελλάδα, το οποίο δεν είναι διόλου τυχαίο αν ληφθεί υπόψιν το γεγονός ότι σε περιόδους κρίσης, ο εθνικισμός δείχνει άνοδο.

Τέλος, υπάρχει και ένα σύνθημα σε τοίχο της Αγίας Τριάδας, το οποίο κάνει αναφορά στις φυλακές, ασκώντας κριτική στην αναβάθμιση του σωφρονιστικού

συστήματος σε φυλακές υψίστης ασφαλείας, και τονίζοντας την προτεραιότητα που δίνει το κράτος στις τιμωρητικές πρακτικές και όχι την επανένταξη των φυλακισμένων στην κοινωνία. Οι δημιουργοί τέτοιων συνθημάτων κάνουν συνήθως αναφορά σε αυτές τις φυλακές στις οποίες συχνά κρατούνται άτομα που οι κοινωνικοί ακτιβιστές των γκραφιτι θεωρούν ως συντρόφους τους («Όλες οι αξίες αυτής της κοινωνίας είναι φυλακές υψίστης ασφαλείας»).

- **Ενάντια σε αστυνομία**

Σε σχέση με την αστυνομική βία, τα γκράφιτι που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία φαίνεται να είναι πιο βίαια. Τα συνθήματα αυτά δείχνουν τη διάθεση των ακτιβιστών που χρησιμοποιούν το γκράφιτι για να εναντιωθούν στο κράτος και στο θεμελιώδη θεσμό της αστυνομίας, ο οποίος αντί να προστατεύει τα δικαιώματα των πολιτών, τους καταπιέζει, δρώντας υπέρ των συμφερόντων της εξουσίας. Επομένως για τους δημιουργούς, το κράτος βρίσκεται πίσω από κάθε αστυνομική βία. Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές από το σύνθημα «Το κράτος οπλίζει οι μπάτσοι δολοφονούν».

Τα συνθήματα ενάντια στην αστυνομική βία έχουν χαρακτήρα πιο επιθετικό και υποδηλώνοντας μια απέχθεια και μια αίσθηση εναντίωσης στις πρακτικές των αστυνομικών απέναντι στους πολίτες. Μέσα από τα μηνύματα, διαφαίνεται μια αντιπαράθεση ανάμεσα στους πολίτες και τους αστυνομικούς, που οφείλεται στη κατάχρηση της αστυνομικής βίας. Μάλιστα, οι δημιουργοί γκράφιτι ξεχωρίζουν δείχνουν την απέχθεια τους όχι στους ίδιους τους αστυνομικούς, αλλά και σε όσους τους υπερασπίζονται θεωρώντας πως τέτοιοι πολίτες δεν μπορούν να έχουν θέση σε μια ιδιαίτερη αποστερημένη γειτονιά όπως είναι η Αγία Τριάδα («Όποιος μπάτσους χαιρετά, δε χωρά τη γειτονιά»).

Ένα ακόμη γκράφιτι, το οποίο δείχνει την απόρριψη της αστυνομίας ως θεσμός του κράτους είναι το «ACAB». Το συγκεκριμένο γκράφιτι χρησιμοποιείται σε όλο τον κόσμο, και είναι εξαιρετικά δημοφιλές, όχι μονάχα σε αντισυστημικές και αντιεξουσιαστικές συλλογικότητας, αλλά και από ευρύτερες ομάδες όπως είναι οι οπαδοί. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε αρχικά από εργατικές και αναρχικές ομάδες στις δυτικές χώρες στα μέσα του εικοστού αιώνα για να εκφράσουν το μίσος τους ενάντια στους φορείς της εξουσίας, ιδιαίτερα στο θεσμό της αστυνομίας που προσλήφθηκε θεωρείται ως μια καταπιεστική και αυταρχική οργάνωση (Constantinou, 2021, σελ. 5).

Οι ομάδες γκραφιτάδων θεωρούν την αστυνομία ως μια οργάνωση που συσχετίζεται με φασιστικές (ακροδεξιές) οργανώσεις ή συλλογικότητες. Τέτοια συνθήματα έχουν επιθετικό περιεχόμενο και δημιουργούν μια συνειρμική σύνδεση ανάμεσα σε «μπάτσους» και «φασίστες» που θεωρούνται ως ένας κοινός εχθρός που πρέπει να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά (Εικ. 2).

Εικόνα 2: «Φόλα στους μπάτσους και φασίστες», τοίχος στο Ηράκλειο Περιοχή Αγίας Τριάδας.

Η έχθρα μεταξύ αστυνομικών και αναρχικών ομάδων είναι γνωστή εδώ και δεκαετίες. Για παράδειγμα, το σύνθημα «Μπάτσοι, γουρούνια, δολοφόνοι» προήλθε μέσα από τις ομάδες αναρχικών και τα παραπάνω συνθήματα αποτελούν προεκτάσεις της ίδια λογικής. Αυτή είναι μια απάντηση τέτοιων ομάδων στα αυξημένα περιστατικά αστυνομικής βία στην Ελλάδα (αλλά και σε άλλες χώρες του κόσμου) είναι ένα σύνηθες φαινόμενο το οποίο σύμφωνα με τις αναρχικές ομάδες παραβλέπεται από τις εκάστοτε κυβερνήσεις, ή επιβάλλεται από αυτές. Το παραπάνω σύνθημα μάλιστα φαίνεται ότι δημιουργήθηκε πρώτη φορά έπειτα από τρείς δολοφονίες που έλαβαν χώρα το 1976, του Σιδέρη Σιδηρόπουλου (μαθητής 16 χρονών), του Ισίδωρου Σιδηρόπουλου και του Αλέξανδρου Παναγούλη. Στην μνήμη τους είναι και οι τρεις τελείες που συνοδεύουν αυτό το σύνθημα (Καμπύλης, 2019), ένα σύμβολο το οποίο επίσης εμφανίζεται συχνά τόσο στον Λάκκο όσο και την Αγία Τριάδα, και συνοδεύοντας συνήθως κάποιο γκράφιτι ενάντια στην αστυνομία.

Αρκετές είναι οι ενώσεις οι οποίες ασχολούνται με το θέμα της βίας των αστυνομικών. Η Ελληνική Ένωση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα παρακολουθεί συστηματικά και συμμετέχει σε δημόσιες συζητήσεις για το μακροχρόνιο ζήτημα της αστυνομικής βίας και της αυθαίρετης συμπεριφοράς. Ωστόσο, έχει εντοπίσει κλιμάκωση του προαναφερόμενου φαινομένου τα τελευταία χρόνια (Ελληνική Ένωση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, 2023).

Η Διεθνής Αμνηστία προχώρησε στη δημοσίευση έκθεσης το 2023 όπου αναφέρεται σε συγκεκριμένα περιστατικά το έτος αυτό. Παραδείγματα που περιγράφονται στην έκθεση είναι τα εξής:

- Τον Ιούνιο, δικαστήριο της Αθήνας έκρινε ένοχο έναν αστυνομικό για «πλημμελληματικά» βασανιστήρια για ξυλοδαρμό μαθητή κατά τη διάρκεια ελέγχου για τον κορωνοϊό στην πλατεία της Νέας Σμύρνης τον Μάρτιο του 2021. Ένας άλλος αστυνομικός κρίθηκε ένοχος ως συνεργός.
- Τον Νοέμβριο, το Εφετείο έκρινε την αστυνομία υπεύθυνη για τα απειλητικά για τη ζωή τραύματα που υπέστη ο ψυχολόγος Γιάννης Καύκας κατά τη διάρκεια διαδηλώσεων στην Αθήνα το 2011 και του επιδίκασε αποζημίωση.
- Τον Σεπτέμβριο, ο Κώστας Μανιουδάκης πέθανε αφού φέρεται να βασανίστηκε από την αστυνομία κατά τη διάρκεια επιθεώρησης στο κρητικό χωριό Βρύσες.
- Τον Οκτώβριο, εισαγγελέας συνέστησε να απαγγελθεί κατηγορία σε αστυνομικό για ανθρωποκτονία και παράνομο πυροβολισμό σε σχέση με τον θάνατο του 16χρονου Ρομά Κώστα Φραγκούλη το 2022 στη Θεσσαλονίκη.
- Τον Νοέμβριο, ο 17χρονος Χρήστος Μιχαλόπουλος πυροβολήθηκε και σκοτώθηκε από αστυνομικό κατά τη διάρκεια καταδίωξης αυτοκινήτου στο Λεοντάρι της πόλης Αλή Άλτος. Ο αστυνομικός κατηγορήθηκε για ανθρωποκτονία και παράνομο πυροβολισμό.

Αυτά είναι λίγα από τα παραδείγματα τα οποία ενισχύουν την άποψη ότι η αστυνομία δρα ανεξέλεγκτα σε αρκετές περιπτώσεις και έρχεται απέναντι στην κοινωνία. Και πολλές φορές υπάρχουν γκράφιτι τα οποία λειτουργούν ως υπενθύμιση αυτών των συμβάντων. Στην Αγία Τριάδα, το όνομα Nikos Sampanis γραμμένο στον τοίχο, λειτουργεί ως μια τέτοια υπενθύμιση. Ο Νίκος Σαμπάνης, 18χρονος Ρομά από το Πέραμα Αττικής σκοτώθηκε βράδυ της 22ης Οκτωβρίου 2021, από αστυνομικούς

επειδή το όχημά του δεν σταμάτησε έπειτα από σήμα της αστυνομίας οδηγώντας σε καταδίωξη. Παρά τις εντολές να σταματήσει η καταδίωξη, η ομάδα συνέχισε για αρκετά χιλιόμετρα. Το όχημα τελικά εγκλωβίστηκε και οι αστυνομικοί έριξαν τουλάχιστον 36 σφαίρες, με αποτέλεσμα να χάσει τη ζωή του ο επιβάτης Νίκος Σαμπάνης και να τραυματιστεί σοβαρά ένας άλλος (govwatch, 2021). Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι το όνομα του Νίκου Σαμπάνη εμφανίζεται τόσο στον Λάκκο όσο και την Αγία Τριάδα συνοδευόμενο από τις τρείς τελείες και το ακρωνύμιο ACAB, καθώς και στις δύο περιοχές κατοικούν αρκετοί Ρομά.

Εικόνα 3: Γκράφιτι σε πόρτα εγκαταλελειμμένου σπιτιού στην Αγία Τριάδα: Νικος Σαμπάνης A.C.A.B.

Εικόνα 4: Γκράφιτι σε τοίχο στον Λάκκο: Nikos Sampanis συνοδευόμενο από τις τρείς τελείες, Ηράκλειο Περιοχή Λάκκος, επί της οδού Βικέλα 69.

Η εμφάνιση τέτοιων συνθημάτων που αφορούν στο θάνατο του Νίκου Σαμπάνη στις περιοχές αυτές δεν είναι τυχαία. Στο Λάκκο διαβιούν αρκετοί Ρομά οι οποίοι ένιωσαν πολύ πιο αισθητά την άδικη και καταχρηστική βία στο πρόσωπο του Σαμπάνη και οι γκραφιτάδες με το δικό τους τρόπο δείχνουν αφενός την αλληλεγγύη τους σε μια ομάδα που θεωρούν ότι έχει γίνει αντικείμενο της αστυνομικής καταστολής και αφετέρουν την αρνητική τους στάση στο θεσμό της αστυνομίας.

- **Αλληλεγγύη σε καταλήψεις**

Ένα άλλο ζήτημα που πραγματεύονται τα γκράφιτι είναι οι καταλήψεις και η αλληλεγγύη που επιδεικνύεται προς αυτές. Όπως είναι γνωστό, ειδικά τα τελευταία χρόνια, η κυβέρνηση έχει επιχειρήσει να εκκενώσει πολλές καταλήψεις που έχουν γίνει σε εγκαταλελειμένα κτίρια, πολλές εκ των οποίων δρουν αρκετά χρόνια και υπάρχουν σε μεγάλες πόλεις στην Ελλάδα.

Στην έρευνα εντοπίστηκαν κάποια γκράφιτι τα οποία αναφέρονται στις καταλήψεις, εκφράζοντας την αλληλεγγύη των δημιουργών τους προς τους καταληψίες. Αυτά τα μηνύματα αφορούν είτε συγκεκριμένες καταλήψεις (πχ «Αλληλεγγύη στην Τερμιτα»[6]) είτε γενικά προς όλες τις καταλήψεις που εκκενώνονται («Αλληλεγγύη στις Καταλήψεις»).

Ενδιαφέρον έχει ότι οι καταλήψεις για τα άτομα δεν αποτελούν απλά χώρους που διαμένουν άτομα, αλλά κάτι πολύ παραπάνω, αφού μέσα γεννιούνται και διακινούνται ιδέες. Μέσα από τα μηνύματα διακρίνεται η αίσθηση ότι οι καταλήψεις εξυπηρετούν έναν ανώτερο σκοπό και το κράτος αποπειράται να φιμώσει αυτές τις ιδέες μέσω της καταστολής (Εικόνα 5).

[6] Κατάληψη στην Θεσσαλία όπου είχε εκκενωθεί ενώ είχαν συλληφθεί και τρία άτομα για διατάραξη ειρήνης (Τερμίτα, χ.η.).

Εικόνα 5: «Οι ιδέες δεν εκκενώνονται», Τοίχος εγκαταλελειμμένου κτιρίου στο Ηράκλειο Περιοχή Αγίας Τριάδας.

Και εδώ υπάρχουν αρκετά γκράφιτι που φέρουν το αλφάδι που δείχνουν τις ιδεολογικές καταβολές των δημιουργών τέτοιων συνθημάτων που προέρχονται από τον αναρχικό και αντιεξουσιαστικό χώρο. Τα συνθήματα εκφράζουν την εναντίωσή τους στις τακτικές του κράτους που υλοποιούνται μέσω των κατασταλτικών μηχανισμών του κράτους και των αστυνομικών στους οποίους απευθύνεται το γκράφιτι «Κάτω τα ξερά σας από τις καταλήψεις».

Επισημαίνουμε ότι η κυβέρνηση τα τελευταία χρόνια έχει εκκενώσει πολλές από τις μεγάλες καταλήψεις τόσο στην Αθήνα, όσο και σε πολλές άλλες πόλεις. Συγκεκριμένα, στο Ηράκλειο, πριν ένα χρόνο πραγματοποιήθηκε εκκένωση στην μεγάλη και πολυετή κατάληψη του Ευαγγελισμού (Κατάληψη Ευαγγελισμού, χ.η.). Η κατάληψη του Ευαγγελισμού ήταν ένα γεγονός για το οποίο ένα τμήμα της κοινωνίας είναι αντίθετο. Ο Ευαγγελισμός αποτελούσε μια κατάληψη που διοργάνωνε πολιτιστικά και πολιτικά δρώμενα ενημέρωσης του κοινού, γι’ αυτό και η εκκένωση δεν έμεινε αναπάντητη. Η γειτνίαση που υπάρχει επιτρέπει σε καταληψίες να γράψουν τέτοια συνθήματα.

- **Ενάντια στο κεφάλαιο**

Στην συγκεκριμένη κατηγορία μπορούν να αναφερθούν γκράφιτι τα οποία αναφέρονται στη φτώχεια και την αδικία από τις οικονομικές ανισότητες. Δεν είναι τυχαίο ότι τα περισσότερα πολιτικά γκράφιτι στην Ελλάδα έχουν εμφανιστεί έπειτα από την περίοδο της οικονομικής κρίσης, καθώς η φτώχεια φαίνεται να ωθεί τους δημιουργούς να δημιουργήσουν γκράφιτι ως εργαλείο πολιτικής διαμαρτυρίας και κοινωνικής κριτικής (Zaimakis, 2015, σελ. 379). Το πολιτικό γκράφιτι ενάντια στο κεφάλαιο σε περιοχές που βιώνουν αποστέρηση όπως ο Λάκκος και η Αγία Τριάδα είναι επομένως εύλογο να υπάρχει.

Το φαινόμενο της φτώχειας συνδέεται άμεσα με τη συγκέντρωση κεφαλαίου σε λίγα άτομα, όπου οι ανάλογες καπιταλιστικές πρακτικές φτωχοποιούν ολοένα και περισσότερο τα κατώτερα κοινωνικά και οικονομικά στρώματα. Το σύνθημα «Αστοι, θα σας φάνε τα παιδιά σας» δείχνει αυτή την κατηγοριοποίηση των πολιτών. Το εν λόγω σύνθημα λειτουργεί ως προειδοποίηση για την αστική τάξη, υποδηλώνοντας ότι τα παιδιά τους μπορεί τελικά να απορρίψουν το ίδιο το κοινωνικό σύστημα που υποστηρίζουν οι γονείς τους. Η φράση υπονοεί μια πιθανή επανάσταση, και προέρχεται από τραγούδι του Τζίμη Πανούση με τις Μουσικές Ταξιαρχίες με τίτλο «Για την Γιορτή της μητέρας».

Ενδιαφέρον έχουν και συνθήματα που συνδέονται με την έλευση της πανδημίας («Lockdown σε κράτος και κεφάλαιο»), όπου καταδεικνύουν τις δυσάρεστες επιπτώσεις των πολιτικών εγκλεισμού στο γενικό πληθυσμό και τη διάθεση των πολιτών να αντισταθούν τόσο στο κράτος με τους μηχανισμούς του όσο και στους κεφαλαιοκρατικό σύστημα και το κεφάλαιο.

Εικόνα 6 «Lockdown σε κράτος και κεφάλαιο». Τοίχος κατοικίας στο Ηράκλειο Περιοχή Αγίας Τριάδας, επί της οδού Μαλεβυζίου

Είναι γεγονός ότι κατά την περίοδο της πανδημίας, πολλοί άνθρωποι αντιμετώπισαν μεγαλύτερες οικονομικές προκλήσεις. Η βεβιασμένη και αναγκαστική πολιτική εγκλεισμού και περιορισμού οικονομικών δραστηριοτήτων πίεσε ιδιαίτερα τα μεσαία και χαμηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα. Την ίδια στιγμή, πληθώρα μεγάλων εταιρειών και πολυεθνικών σημείωσαν τεράστια κερδοφορία, που ενέτεινε ακόμα περισσότερο τις κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες. Το 2020 σημειώθηκε αύξηση της φτώχειας, ειδικά στις περιφέρειες. Η Κρήτη επηρεάστηκε επίσης, ιδιαίτερα με την αναστολή του τουρισμού (Vourdoubas, 2023, σελ. 72). Τα συγκεκριμένα συνθήματα επισημαίνουν το διαχρονικό πρόβλημα της φτώχειας, το οποίο στην Ελλάδα φαίνεται να είναι σοβαρό, καθώς, από την έλευση της οικονομικής κρίσης και ύστερα εμφανίζονται συνεχώς συγκυρίες που πιέζουν ολοένα και περισσότερο τα χαμηλά στρώματα και ανοίγουν την ψαλίδα ανάμεσα στις τάξεις.

Η φτώχεια είναι σημαντικό στοιχείο που διαχωρίζει το λαό από την εξουσία/κεφάλαιο, και η οποία επιβάλλεται στον κόσμο, οι φτωχοί είναι αυτοί που , ενώ συνδέεται και με το φασισμό ως καταστάσεις που πάντα θα πολεμούν («Τη φτώχεια και τον φασισμό θα τα πολεμάμε πάντα»). Τα συνθήματα για την φτώχεια στις συγκεκριμένες συνοικίες του Ηρακλείου υποδηλώνουν ότι οι γειτονιές αυτές μαστίζονται από την φτώχεια, και οι δημιουργοί των γκράφιτι θεωρούν ότι πρέπει να αναδείξουν το συγκεκριμένο πρόβλημα.

Τέλος, υπάρχουν κάποια γκράφιτι τα οποία κάνουν αναφορά στα εργασιακά δικαιώματα. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν και συνθήματα που εμπίπτουν σε άλλες κατηγορίες όπως αυτά ενάντια στο κεφάλαιο και τον καπιταλισμό. Αναφέρεται η ενότητα που θα πρέπει να έχουν οι εργάτες ανάμεσα στις τάξεις προκειμένου να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους έναντι στην άρχουσα τάξη, συνδέοντάς το με την ολοένα και μεγαλύτερη έκπτωση της αξίας των μισθών («Η αλληλεγγύη το όπλο των εργατών απέναντι στα κέρδη των καπιταλιστών»).

Επιπλέον, υπάρχουν συνθήματα που καταφέρονται ενάντια στο σύστημα παραγωγής και το πώς η μισθωτή εργασία ουσιαστικά έρχεται να μειώσει τα δικαιώματα των εργατών («Σκατά στη μισθωτή σκλαβιά»).

Τα εργασιακά δικαιώματα αφορά ένα μείζον ζήτημα το οποίο υφίσταται τόσο στην επικαιρότητα όσο και διαχρονικά. Μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα, και ιδιαίτερα στην Ελλάδα από την οικονομική κρίση του 2009 και ύστερα, τα εργασιακά δικαιώματα και το κεφάλαιο πάντα έρχονται σε αντίθεση. Οι εργοδότες θέλουν να κερδίσουν περισσότερα από την εργασία των εργαζομένων και οι εργαζόμενοι να διεκδικήσουν επιπλέον από αυτήν. Το ζήτημα της δικαιοσύνης στις απολαβές που πρέπει να λαμβάνουν οι εργαζόμενοι από την εργασία τους είναι αυτό που θίγεται στα συγκεκριμένα συνθήματα. Η φράση «μισθωτή σκλαβιά» αφορά από τη μία στην ανάγκη του εργαζόμενου να επιβιώσει, και άρα τον εξαναγκασμό να εργαστεί με πιθανές άδικες απολαβές, από την άλλη στο ότι το βιοτικό επίπεδο των εργαζόμενων, ειδικά των χαμηλόμισθων, είναι επίσης χαμηλό. Αυτό γίνεται ακόμα πιο έντονο στην περίοδο αυτή που ο πληθωρισμός είναι πολύ υψηλός. Οι τιμές σε είδη πρώτης ανάγκης έχει εκτοξευθεί τα τελευταία χρόνια. Έτσι, ο εργαζόμενος αναγκάζεται να δεχθεί μια εργασιακή θέση που μπορεί να μην το εξασφαλίζει τα προς το ζην.

Το μόνο όπλο ενάντια στη μισθωτή σκλαβιά είναι η αλληλεγγύη ανάμεσα στους εργάτες. Οι συλλογικές συμβάσεις, τα σωματεία, οι οργανώσεις των εργατών είναι αυτές οι οποίες μπορούν να διεκδικήσουν αξιοπρεπή μισθό και απολαβές από την εργοδοσία. Στην περιοχή του Λάκκου και της Αγίας Τριάδας, όπου ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού προέρχεται από εργατικά στρώματα, τα γκράφιτι έχουν αναδειχθεί ως ένα ισχυρό μέσο έκφρασης των απογοητεύσεων, των φιλοδοξιών και της πραγματικότητας της ζωής σε αυτές τις γειτονιές. Τα συνθήματα που γεμίζουν τους τοίχους χρησιμεύουν ως αντανακλάσεις των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών που διαπερνούν κάθε πτυχή της ζωής των κατοίκων. Αυτή η ζωντανή μορφή έκφρασης επιτρέπει στην κοινότητα να εκφράσει τους αγώνες της ρίχνοντας φως στα πιεστικά ζητήματα που σχετίζονται με τη φτώχεια και τα εργασιακά δικαιώματα. Στην Αγία Τριάδα, συγκεκριμένα, μια περιοχή που επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από την επικράτηση της ανειδίκευτης εργασίας και της εποχικής απασχόλησης, ο τοπικός πληθυσμός βρίσκεται συχνά στο έλεος των εκμεταλλευτικών συνθηκών εργασίας. Η άτυπη οικονομία ευδοκιμεί σε αυτές τις περιοχές. Πολλά άτομα, ιδιαίτερα μετανάστριες, περιηγούνται στο επισφαλές τοπίο της αδήλωτης απασχόλησης, όπου η ασφάλεια εργασίας είναι ουσιαστικά ανύπαρκτη και οι μισθοί είναι συχνά κάτω από τον κατώτατο μισθό. Ως αποτέλεσμα, τα γκράφιτι σε αυτές τις γειτονιές συχνά απεικονίζουν τους αγώνες του εργατικού δυναμικού, που απαιτούν αναγνώριση και δικαιώματα που τόσο συχνά παραβλέπονται (Ζαϊμάκης και συν., 2022, σελ.73).

- **Εξέγερσης και κινητοποίησης**

Τα γκράφιτι εξέγερσης και κινητοποίησης δεν περιορίζονται στο αντισυστημικό μήνυμα αλλά επιδιώκουν να κινητοποιήσουν τα άτομα προς πράξεις πολιτικής ανυπακοής και εξέγερσης. Αυτή η μορφή γκράφιτι χρησιμοποιεί συχνά επιθετική γλώσσα και εικόνες, καλώντας σε μαζικές εξεγέρσεις ενάντια στις νεοφιλελεύθερες πολιτικές και το ίδιο το καπιταλιστικό σύστημα. Λειτουργεί ως κραυγή συγκέντρωσης για τους καταπιεσμένους, ενθαρρύνοντας τη συλλογική δράση και την αντίσταση ενάντια στις συστημικές αδικίες (Zaimakis, 2015, σελ. 388).

Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι το σύνθημα «Εξέγερση», όπου με μια μόνο φράση, ο δημιουργός του καλεί τους πολίτες της Αγίας Τριάδας να εξεγερθούν απέναντι στην αδικία, ενώ το μήνυμα «Βία στη Βία», υπενθυμίζει ότι οι ίδιοι έχουν υποστεί βια και η εξέγερση είναι η μόνη απάντηση που πρέπει να δοθεί. Στο ίδιο

πνεύμα, το σύνθημα «Όταν το κράτος παράγει ανισότητες το λόγο έχουν οι κοινότητες» προσπαθεί να αφυπνίσει την κοινότητα της Αγίας Τριάδας, υπενθυμίζοντας ότι έχουν λόγο απέναντι στις ανισότητες που δημιουργεί το κράτος. Επιπλέον, ένα ακόμα γκράφιτι, το «Δεν άρχομαι ούτε Άρχω/συγκρούομαι Άρα υπάρχω!», σε επαναστατικό πνεύμα καλεί τους πολίτες να απορρίψουν οποιαδήποτε μορφή εξουσίας και υποταγής και επιλέγει την ενεργή αντίσταση ως τρόπο αυτοπραγμάτωσης, συμβαδίζοντας με το πνεύμα του Ντεκάρτ και την φημισμένη φράση του «Σκεπτομαι άρα υπάρχω», από την οποία εμπνεύστηκε ο δημιουργός του.

Εικόνα 7 «Δεν άρχομαι ούτε Άρχω, συγκρούομαι Άρα υπάρχω!». Σύνθημα σε τοίχο στον Λάκκο Ηρακλείου, επί της οδού Γιαννίκου.

Ακόμη ένα σύνθημα που εντάσσεται στην παρούσα κατηγορία είναι το «Ταξική οργάνωση και επίθεση». Το συγκεκριμένο μήνυμα σχετίζεται νοηματικά και με το προηγούμενο, δεδομένου ότι προτείνεται μια οργάνωση σε ταξικό επίπεδο για την αντιμετώπιση της επίθεσης που δεχόμαστε από το καπιταλιστικό σύστημα. Η ταξική οργάνωση έχει στόχο την οργάνωση των κοινωνικών τάξεων σε οργανωμένες ομάδες οι οποίες βιώνουν καταπίεση με σκοπό την ταξική αντεπίθεση, η οποία μέσω διαμαρτυριών και διαφόρων ειδών κινητοποιήσεων θα αντεπιτεθεί στο καπιταλιστικό σύστημα. Μέσω αυτού, ο δημιουργός του καλεί τους πολίτες να συμμετάσχουν σε οργανώσεις και να κινητοποιηθούν σε εξέγερση ενάντια των συστημικών αδικιών.

Σε λίγο πιο συμβολική μορφή, το σύνθημα «Γίνε αντίσωμα ενάντια στον ιό του καπιταλισμού», έχει παρόμοια σημασία. Ο καπιταλισμός παρουσιάζεται ως ένας ιός

που προσβάλλει και υπονομεύει την κοινωνία, και οι ενεργοί πολίτες καλούνται να μετατραπούν σε αντισώματα για να τον καταπολεμήσουν. Χρησιμοποιώντας μια ρητορική της ασθένειας που ήταν συνηθισμένη στα χρόνια της πανδημία το μήνυμα είναι η παρακίνηση και ευαισθητοποίηση των ανθρώπων για να συμμετάσχουν ενεργά σε πράξεις αντίστασης απέναντι σε ένα σύστημα που «νοσεί».

Η ύπαρξη τέτοιων γκράφιτι είναι αναμενόμενη, αφού η ταξική συνείδηση αποτελεί ένα βασικό σημείο το οποίο τίθεται στην ιδεολογία κομμουνιστικών και αναρχικών ιδεολογιών. Ο αγώνας για την επιβίωση μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα σχετίζεται με την ταξική καταπίεση και τέτοια γκράφιτι έχουν ιδιαίτερη σημασία στην περιοχές της Αγίας Τριάδας και του Λάκκου στις οποίες ζουν αποστερημένες ή ευάλωτες κοινωνικές ομάδες όπως μετανάστες, Ρομά, φοιτητές, εργάτες (Ζαϊμάκης και συν., 2022, σελ.73).

Επιπλέον, το σύνθημα «Η φτώχεια θέλει επανάσταση» σε τοίχους φτωχικών σπιτιών παίρνει ιδιαίτερο συμβολικό περιεχόμενο σε αυτές τις περιοχές, και ενισχύει το μήνυμα της αντίστασης και της εξέγερσης σε καταπιεστικές συνθήκες. Ο δημιουργός του αντιλαμβάνεται αυτές τις γειτονιές ως μια κοινότητα φτωχών και έμμεσα παρακινεί τους κατοίκους της περιοχής να εξεγερθούν.

- **Πολιτικές διακηρύξεις και σχολιασμοί**

Μια επιπλέον κατηγορία γκράφιτι τα οποία εμφανίζονται στις περιοχές υπο μελέτη αφορούν πολιτικές διακηρύξεις και σχολιασμούς, δίνοντας φωνή σε κοινωνικές και πολιτικές ανησυχίες και λειτουργώντας ως κριτική στην εξουσία και το κοινωνικό σύστημα.

Στην ενότητα αυτή ανήκουν συνθήματα που αναφέρονται στον καπιταλισμό και καταφέρονται ενάντια στο σύστημα αυτό και τις πρακτικές του. Ένα βασικό παράδειγμα είναι το σύνθημα «Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα». Το σύνθημα αυτό έχει τις ρίζες του στην Γαλλία (*Socialism ou Barbarie*), όπου μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ιδρύθηκε μια ομώνυμη επαναστατική οργάνωση με κύριο άξονα την παραδοχή ότι οι γραφειοκράτες στο μοντέρνο καπιταλισμό ήταν εχθροί της κοινωνίας. Η Ρόζα Λούξεμπουργκ, το 1915, ανέφερε στο Junius ότι υπάρχει ένα δίπολο στο οποίο ο σύγχρονος άνθρωπος καλείται να επιλέξει ποια οδό θα ακολουθήσει: το θρίαμβο του ιμπεριαλισμού, την ερήμωση, την καταστροφή και από την άλλη το σοσιαλισμό, όπου το διεθνές προλεταριάτο αποκτά συνείδηση της θέσης και της δύναμής του και το

μέλλον του πολιτισμού και της ανθρωπότητας εξαρτάται από το αν το προλεταριάτο επαναστατήσει ενάντια στο υπάρχον σύστημα ή όχι (Luxemburg, 1915). Η φράση αυτή προέρχεται από φράση που χρησιμοποίησε για πρώτη φορά ο γνωστός Μαρξιστής φιλόσοφος Φρίντριχ Ένγκελς, ενώ στο ομώνυμο περιοδικό της οργάνωσης δημοσίευε και ο Έλληνας στοχαστής Κορνήλιος Καστοριάδης. Αυτό το έργο είχε ισχυρή επίδραση στους επαναστάτες του Μάη του ΄68 (Van der Linden, 1997). Επομένως, το συγκεκριμένο γκράφιτι επιθυμεί να εμπνεύσει τους πολίτες σε επανάσταση με τον ίδιο τρόπο που ενέπνευσε κάποτε η οργάνωση αυτή τους επαναστάτες στην Γαλλία.

Το σύνθημα «η φαντασία στην εξουσία» (L'imagination au pouvoir) επίσης έχει ιστορική σημασία. Είναι μια από εκείνες τις εμβληματικές φράσεις που δημιουργήθηκαν τον Μάιο του '68, όταν φοιτητές και εργάτες βγήκαν στους δρόμους στη Γαλλία, απαιτώντας αλλαγή και επαναστατώντας ενάντια σε κάθε μορφή εξουσίας (Γουνόπουλος, 2018, σ. 58-59) . Εικονογραφεί το επαναστατικό πνεύμα της εποχής, το οποίο ενσωμάτωσε ένα συγκεκριμένο αίτημα για κοινωνική αλλαγή μέσω της εφεύρεσης νέων τρόπων δράσης, διακυβέρνησης, νόμων, και αδημοσίευτων θεσμών (Bodéüs, 1990, σ.21). Το γκράφιτι αυτό συμβολίζει την εξέγερση όχι μονάχα εναντίον του κράτους, αλλά σε κάθε μορφής εξουσίας, υπενθυμίζοντας την προέλευση πολυάριθμων πολιτικών γκράφιτι που προέρχονται από την επανάσταση του Μάη του '68.

Επιπρόσθετα, πολλά από τα συνθήματα που τοποθετήθηκαν εδώ είναι γενικά, αναφερόμενα στην ανάγκη του κόσμου να ελευθερωθεί από τα δεσμά του συστήματος («Αγώνας για ζωή και ελευθερία») και την εξουδετέρωση του φόβου που μπορεί να είναι εμπόδιο στην απελευθέρωσή του. Το συγκεκριμένο γκράφιτι αποτελεί σύνθημα το οποίο χρησιμοποιείται από ριζοσπαστικές συλλογικότητες και είναι εμπνευσμένο από την ταινία Tierra y Libertad (1995), η οποία αφηγείται την ιστορία ενός Βρετανού κομμουνιστή που συμμετέχει στον Ισπανικό Εμφύλιο (Feenstra 2014, 66-67). Το πολιτικό μήνυμα αυτής της ταινίας έχει μετατραπεί σε σύνθημα και πηγή έμπνευσης ιδιαίτερα σε στιγμές διαμαρτυρίας ή αναβίωσης αντιφασιστικών και αντικαπιταλιστικών κινημάτων. Σε πολλές περιπτώσεις, αυτά τα σύμβολα με γκράφιτι συνοδεύονται από κάποια μορφή αναρχισμού ή αντιφασισμού, κάνοντας άμεσες αναφορές στο πνεύμα της ταινίας και στον αγώνα της περιόδου του Ισπανικού Εμφυλίου Πολέμου.

Υπάρχουν μηνύματα που προτρέπουν τον αναγνώστη να αναγνωρίσει τον εχθρό (σύστημα) που γεννά φόβο και στοχεύει στην αλλοίωση του ατόμου και την αποδοχή της σαθρής πραγματικότητας αυτής («μίσησε το φόβο που σκορπάνε στο μυαλό»), δίνοντας την προτροπή να σπάσουν αυτά τα δεσμά ως απάντηση στην εξουσία που κυριαρχεί στο τώρα. Σε αυτό το πνεύμα είναι και το σύνθημα «Το μυαλό είναι ο στόχος». Υποδηλώνει ότι το σύστημα χειραγωγεί όχι μονάχα μέσω σωματικής επιβολής αλλά μέσω του ελέγχου των σκέψεων και της αντίληψης. Το εν λόγω σύνθημα επιθυμεί να αφυπνίσει τον λαό να μην γίνεται έρμαιο της προπαγανδιστικής πολιτικής που υπάρχει στην εκπαίδευση και στα ΜΜΕ, και να διατηρήσει την ελευθερία του νου. Έχει τις ρίζες του σε ποίημα της Κατερίνας Γώγου με τίτλο *Καμιά φορα (Στο μυαλό είναι ο Στόχος),* που εκδόθηκε το 1978 στην ποιητική συλλογή "Τρία κλικ αριστερά". Στο συγκεκριμένο ποίημα τονίζεται αυτή η προπαγανδιστική πολιτική:

«Έχω φυλάξει κάτι αποκόμματα με κάποιον που λέγανε πως είσαι εσύ. Ξέρω πως λένε ψέματα οι εφημερίδες, γιατί γράψανε ότι σου ρίξανε στα πόδια. Ξέρω πως ποτέ δε σημαδεύουνε στα πόδια. Στο μυαλό είναι ο Στόχος το νου σου ε;»[7]

Το συγκεκριμένο σύνθημα είναι αρκετά δημοφιλές και χρησιμοποιείται από αρκετές αντιεξουσιαστικές οργανώσεις και ομάδες[8].

Μέσα από τα μηνύματα αυτά, λοιπόν, δίνεται στον αναγνώστη μια γενική κατεύθυνση μια άλλης ζωής με κοινωνική χειραφέτηση που μπορεί το άτομο να ζήσει, δίνοντας έμφαση στην αλληλεγγύη και την ανάγκη αλλαγής του υπάρχοντος συστήματος («Απελευθέρωση», «Ολική απελευθέρωση»).

[7] https://www.youtube.com/watch?v=11TvCIiOInQ&ab_channel=%CE%9D%CF%8C%CF%84%CE%B5%CF%82%CE%A4%CE%B5%CF%84%CF%81%CE%AC%CE%B3%CF%89%CE%BD%CE%B1. Στο βίντεο η ποιήτρια απαγγέλει το ποίημα αυτό.

[8] Υπάρχει ακόμα και σελίδα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης η οποία χρησιμοποιεί την φράση αυτή: https://www.facebook.com/tomyaloeinaiostoxos/

Εικόνα 8 Γκράφιτι σε τοίχο στην περιοχή της Αγίας Τριάδας: «Ολική Απελευθέρωση».

5.1.2. Έμφυλη βία/Πατριαρχία

Η κατηγορία αυτή αποτελεί την πολυπηθέστερη κατηγορία με ποσοστό 26,1% επί του συνόλου. Στη συγκεκριμένη θεματική υπάγονται τα συνθήματα που διακρίνονται σε 4 κατηγορίες. Αυτές είναι η έμφυλη βία και φεμινισμός, η στήριξη στην LGBTQI+ κοινότητα, τα συνθήματα που δηλώνουν εναντίωση στην πατριαρχία, και τέλος τα γκράφιτι που καλούν σε δράση και αντίσταση. Μέσα από συνθήματα αυτοί οι ακτιβιστές ασκούν κριτική στους κοινωνικούς κανόνες και τις πατριαρχικές δομές. Τέτοια γκράφιτι όχι μόνο αναδεικνύουν τους αγώνες των περιθωριοποιημένων ομάδων, αλλά προωθούν επίσης ένα επαναστατικό πνεύμα ενάντια στις καταπιεστικές ιδεολογίες της πατριαρχίας.

- **Φεμινισμός και έμφυλη βία**

Αυτού του τύπου τα γκράφιτι επικεντρώνεται στην υπεράσπιση των γυναίκες που πλήττονται από τη μαζική ανεργία σε περιόδους κρίσης και βιώνουν ποικίλες μορφές

διακρίσεων. Συχνά, η γυναικεία παρουσία σε αυτά τα έργα είναι ταυτόχρονα προκλητική και ανατρεπτική, επιδεικνύοντας μια πρόθεση σαρκασμού και υπονόμευσης παραδοσιακών αξιών.

Τα φεμινιστικά μηνύματα άπτονται μηνύματα που διακρίθηκαν σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη είναι αυτά που σχετίζονται με την έμφυλη βία και τη γυναικοκτονία και η δεύτερη τα δικαιώματα των γυναικών. Επίσης, υπάρχουν και μηνύματα που είναι γενικά για το φεμινισμό και συνδυάζονται και με αντιφασιστικά συνθήματα («Πάντα αντίφα και φεμινίστρια»).

Σε σχέση με την έμφυλη βία και τη γυναικοκτονία, ένα σύνθημα αφορά στο φόβο που μπορεί να έχει μια γυναίκα να αντιμετωπίσει έναν κακοποιητή σύζυγο («Ελεύθερες, όχι γενναίες»). Τα μηνύματα αυτά δηλώνουν την αλληλεγγύη μεταξύ των γυναικών και τη στήριξή ακτιβιστών και ακτιβιστριών σε κάθε θύμα έμφυλης βίας και γυναικοκτονίας, σε μια περίοδο κατά την οποία τέτοια περιστατικά φαίνεται να αυξήθηκαν σημαντικά («Καμία μόνη, καμία λιγότερη»). Επισημαίνουμε ότι από το 2020 τα περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας, για παράδειγμα, έχουν υπερδιπλασιαστεί στην Ελλάδα (Σουλιώτης, Καθημερινή, 2024).

Το ίδιο συμβαίνει και με το βιασμό. Υπάρχουν συνθήματα που καταδεικνύουν το ζήτημα της συναίνεσης και την ενδυμασίας των θυμάτων («Τι φορούσε ο βιαστής»), Το σύνθημα αυτό σαρκάζει κυρίαρχες ανδροκεντρικές αντιλήψεις που μεταφέρουν την ευθύνη σε περιστατικά κακοποιητικής συμπεριφοράς στα θύματα, θέλοντας να δείξουν πως δεν έφταιγε ο βιαστής, αλλά το προκλητικό ντύσιμο των γυναικών. Αυτό το γεγονός έχει προκαλέσει την αντίδραση πολλών φεμινιστικών ομάδων σε ολόκληρη την υφήλιο, όπως το πρότζεκτ της φωτογράφου Κάθριν Κάμπαρερι με τίτλο «Well, What Were You Wearing?» (Πάντζου, 2024).

Κάποια από τα γκράφιτι στο δείγμα μας αναφέρονται και στην αλλαγή των εποχών και των αξιών που αφορούν στους έμφυλους ρόλους και τη λειτουργία μιας πυρηνικής οικογένειας. Για παράδειγμα, υπάρχουν μηνύματα που καταδεικνύουν ειρωνικά το ρόλο της γυναίκας στην οικογένεια ως νοικοκυρά και πλέον τα πράγματα έχουν αλλάξει, δηλώνοντας ότι οι γυναίκες δεν ταυτίζονται πλέον με το νοικοκυριό («Είμαστε τεμπέλες, δεν κάνουμε δουλειές»). Το ίδιο και για το ¨χρέος¨ που έχει η γυναίκα να κάνει παιδιά («Μου είπαν να κάνω παιδιά, μα εγώ αγκάλιασα με τις φίλες τη φωτιά»). Το σύνθημα «Είμαστε τεμπέλες, δεν κάνουμε δουλειές» που βρίσκεται

στην Αγία Τριάδα, εμφανίζεται και στον Λάκκο με την προσθήκη του στίχου: «για εσάς δεν θα δουλεύουμε βάρδιες διπλές», υπονοώντας την απλήρωτη εργασία του νοικοκυριού που θα έπρεπε να αμείβεται. Οι στατιστικές των Ηνωμένων Εθνών δείχνουν ότι οι γυναίκες κάνουν 2,6 φορές περισσότερες δουλειές του σπιτιού από τους άνδρες, ενώ η απλήρωτη οικιακή εργασία σύμφωνα με την εφημερίδα The Guardian στην Αγγλία φαίνεται ότι αγγίζει περίπου τους δύο μήνες το χρόνο (Krasniqi & Haxhiu, 2023. Σελ. 61-62). Επισημαίνουμε πως δίπλα στο γκράφιτι αυτό που υπογράφει η συλλογικότητα Lass' Attack[9] υπάρχει ένα άλλο γκράφιτι με ρατσιστικό περιεχόμενο («στην κουζίνα σου») που στη συνέχεια έχει σβηστεί ακολουθώντας τον γνωστό πόλεμο των γκράφιτι (βλ. Εικόνα 12)

Εικόνα 9: «Είμαστε τεμπέλες δεν κάνουμε δουλειές για εσάς δεν θα δουλεύουμε βάρδιες διπλές», τοίχος στο Ηράκλειο Περιοχή Λάκκος, επί της οδού Λασιθίου 47.

Άλλα γκράφιτι αφορούν στη συναίνεση της γυναίκας στη σεξουαλική παρενόχληση και σε αυτό τονίζεται είναι ότι η συναίνεση δε δίνεται από τις ενδυματολογικές επιλογές των γυναικών («Ακόμα κι αν φορέσω τη φούστα μου καπέλο, όταν λέω όχι σημαίνει ΔΕ ΘΕΛΩ!»). Παρομοίως προβάλλεται και το ζήτημα του δικαιώματος της

[9] Η συλλογικότητα Lass' Attack είναι μια αυτόνομη γυναικεία ομάδα που εδρεύει στο Ηράκλειο Κρήτης Βλ. https://lassattack.blackblogs.org/

αυτοδιάθεσης του σώματος μέσα από ένα πολύ διαδεδομένο μήνυμα («My body, my choice».

Το φαινόμενο της έμφυλης βίας υφίσταται εδώ και πολλά χρόνια. η θέση της γυναίκας πάντα ήταν υποδεέστερη. Όμως, πλέον, η φωνή της γυναίκας και των αλληλέγγυων ανδρών είναι πιο ισχυρή και σε αυτό βοηθούν και οι διεθνείς συγκυρίες. Υπάρχει μια τάση για την ανάδειξη, μέσω αυτών των συνθημάτων, των προβλημάτων, της αντιμετώπισης της γυναίκας ως εργαλείο για απόλαυση των ανδρών, υπηρεσία των άλλων, αναπαραγωγή. Η πατριαρχία έρχεται να αιτιολογήσει τα εγκλήματα αυτά στην ουσία των έμφυλων ρόλων, όπου η γυναίκα πλέον, μετά από σειρά διεκδικήσεων, απαρνείται και διεκδικεί ίσα δικαιώματα.

Ένα από τα δικαιώματα που τίθεται και σχετίζεται με τη θέασή της στην πατριαρχία ως αναπαραγωγικό όργανο, είναι αυτό της άμβλωσης. Υπάρχει μια γενική παγκόσμια τάση αναθεώρησης του δικαιώματος αυτού, κάτι που έχει πάρει τρομακτικές διαστάσεις σε κάποιες χώρες όπως στις ΗΠΑ. Η ανατροπή του Roe vs Wade και το δικαίωμα της απαγόρευσης της άμβλωσης σε πολιτείες των ΗΠΑ έχει φέρει μεγάλα κύματα διαμαρτυρίας και αντθέσεων, ενώ εκφράζονται ανησυχίες για την απειλή προς την υγεία των γυναικών που θα προβούν σε αμβλώσεις με μη ασφαλή τρόπο. Επίσης, τίθενται άλλα ζητήματα, όπως η απαγόρευση των αμβλώσεων μετά από βιασμό, σε περίπτωση κινδύνου για την υγεία της μητέρας, κυήσεις με έμβρυα με διαταραχές κλπ. Η αυτοδιάθεση του σώματος προσβάλλεται με την απαγόρευση και το στιγματισμό της άμβλωσης στην Ελλάδα, γίνονται πολλές συζητήσεις για την άμβλωση με αφορμή το «δημογραφικό» πρόβλημα.

- **LGBTQI+ κοινότητα**

Στη συγκεκριμένη θεματική άπτονται κυρίως γκράφιτι τα οποία δηλώνουν την υποστήριξη στην LGBTQI+ κοινότητα. Ένα μέρος αυτών αφορούν στην τραγική δολοφονία της Zackie Oh! η οποία ξηλοκοπήθηκε βάναυσα μέχρι θανάτου κατά σε κατάστημα στην Αθήνα. Τα 3 από τα 4 γκράφιτι για τον Ζακ συνδέονται με αντιφασιστικό μήνυμα: στένσιλ «Η Ζάκι ζει, τσακίστε τους Ναζί». Το συγκεκριμένο σύνθημα είναι όχι απλά ένα σύνθημα διεκδίκησης δικαιωμάτων της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας, αλλά επιθυμεί να περάσει ένα μήνυμα ενάντια σε νεοναζιστικές αντιλήψεις . Οι δημιουργοί του χρησιμοποιούν την γλώσσα με έξυπνο τρόπο με σκοπό να προκαλέσουν συναισθήματα αλλά και σκέψη στο κοινό. Αρχικά, η χρήση της

ομοιοκαταληξίας ζει- Ναζί δηλώνει την αντίθεση όπου η μνήμη της Ζάκι θα φέρει την δράση ενάντια στους Ναζί. Το συγκεκριμένο στενσιλ βρίσκεται τόσο στον Λάκκο όσο και την Αγία Τριάδα και αποτελεί μήνυμα όχι μονάχα μνήμης, αλλά και αντίστασης.

Παρομοίως και ένα ακόμη μήνυμα συνδέει την κουίρ κοινότητα και τα αντιεθνικιστικά μηνύματα («Κουίρ, πούστικα και ανθελληνικά»), τονίζοντας ότι με την ανοχή του κράτους και χάριν της εθνικής υπερηφάνειας τα Queer άτομα δεν έχουν δικαιώματα στην Ελλάδα. Με το σύνθημα αυτό παράλληλα εκφράζεται η υπερηφάνεια για την κοινότητα, σε αντίθεση με την ελληνική περηφάνεια. Ο δημιουργός του επιθυμεί να επαναπροσδιορίσει τους όρους που χρησιμοποιεί με σκοπό να επαναδιεκδικήσει την ταυτότητα των queer ατόμων.

Εικόνα 10: «Οργή και θλίψη η Zackie θα μας λείψει», Γκράφιτι στην Αγία Τριάδα, επί της οδού Ντεντιδάκηδων.

Τα δικαιώματα της LGBTQI κοινότητας έχουν απασχολήσει ιδιαίτερα την επικαιρότητα τα τελευταία χρόνια. Η δολοφονία της Ζάκι και το ζήτημα του δικαιώματος του γάμου ομόφυλων ζευγαριών και τεκνοθεσίας έχουν δώσει αφορμή για να συζητηθεί το θέμα της διάκρισης και της αντιμετώπισης των ατόμων με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό. Η δολοφονία της Ζάκι κατέδειξε ακριβώς αυτό το θέμα. Η σύνδεση του εγκλήματος αυτού με το φασισμό δεν είναι τυχαία. Εκτός από τη σύνδεση με τη δολοφονία του Φύσσα, σημαντική είναι η ανάδειξη του ρατσισμού ενάντια σε ευάλωτες ομάδες από φασιστικές ιδεολογίες, όπως είναι η κοινότητα των

LGBTQ+ ατόμων. Τα συνθήματα αναδεικνύουν ότι και αυτή η ομάδα αυτή αντιμετωπίζεται σαν υποδεέστερη και χρειάζεται να γίνει αντιληπτό τα ζητήματα διάκρισης που βιώνων τα άτομα με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό.

- **Ενάντια στην πατριαρχία**

Τέλος, υπάρχουν και γκράφιτι με τη μορφή αξιακών διακηρύξεων που καταφέρονται ενάντια στην πατριαρχία που προβάλλεται ως εμπόδιο στην ευτυχία των ανθρώπων και θα έπρεπε να εξαλειφθεί («Πατριαρχία τέλος, ζωή μαγική»). Υπάρχουν επιπλέον και άλλα που αναφέρονται έμμεσα σε αυτό, καταδεικνύοντας τις πατριαρχικές αντιλήψεις που υπάρχουν («Δεν είμαι φεμινιστής, εσύ είσαι φαλλοκράτης»).

Εικόνα 11: «Πατριαρχία τέλος, ζωή μαγική» (Αγ. Τριάδα)

Ένα από τα γκράφιτι το οποίο αναφέρεται στην πατριαρχία που δεσπόζει στην νήσο της Κρήτης είναι το «Ωραία η Κρήτη, αλλά έχει πολλούς κρητικούς λεβέντες». Το σύνθημα αυτό λειτουργεί ως χιουμοριστική και σαρκαστική κριτική στο στερεότυπο του «Κρητικού λεβέντη», και σατιρίζει την έννοια της «κρητικής λεβεντιάς», για την οποία υπερηφανεύονται οι άντρες Κρητικοί. Το σύνθημα ασκεί κριτική σε μια κουλτούρα τοξικής αρρενωπότητας η οποία χαρακτηρίζει μέρος της τοπικής κοινωνίας. Η λεβεντιά, παρόλο που είχε άλλη σημασία σε παλαιότερες εποχές, σήμερα είναι κάτι αντίστοιχο της έκφρασης " macho man" , που δηλώνει την κυριαρχία όχι απλά των ανδρών έναντι των γυναικών, αλλά των λεβεντών ανδρών, οι οποίοι θεωρούν τους εαυτούς τους ανώτερους. Η υπεραρρενωπή σωματική και σεξουαλική επιθετικότητα

συχνά δικαιολογείται από την λεβεντιά (Mosher, 1991, σελ. 199) και το φαινόμενο αυτό είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένο στο νησί.

- **Αντίστασης και δράσης**

Μια άλλη κατηγορία συνθημάτων περιλαμβάνει επιθετικά μηνύματα ενάντια στην ετεροκανονικότητα, αλλά και μηνύματα αντίστασης της LGTBQ+ και της φεμινιστικής κοινότητας, όπως «Queer resistance» αλλά και το «Queer αντίσταση σε κάθε γειτονιά». Παρομοίως, το γκράφιτι «Against gender opression», που σημαίνει «Ενάντια στην καταπίεση των φύλων» τονίζει την ανάγκη δράσης ενάντια στις έμφυλες διακρίσεις και στις καταπιεστικές πρακτικές που σχετίζονται με τους καθιερωμένους ρόλους των φύλων μέσα στην κοινωνία, συμπεριλαμβανομένων των διακρίσεων και της γενικής απαξίωσης που υφίστανται οι γυναίκες, τα άτομα στο LGBTQ+ κοινότητα και όλοι όσοι δεν λειτουργούν σύμφωνα με τους κυρίαρχους κανόνες φύλου. Η χρήση της Αγγλικής γλώσσας ίσως υποδεικνύει την καθολικότητα του συγκεκριμένου μηνύματος.

Μάλιστα υπάρχουν και γκράφιτι τα οποία καλούν σε βίαιη αντεπίθεση, όπως η φράση «Φόνος στην Πατριαρχία», που είναι ένα κάλεσμα να αντιταχθούν στην πατριαρχική κοινωνική νοοτροπία, και «Ψόφο στους βιαστές», που δηλώνει την αντίσταση στην παρενόχληση. Μάλιστα με βίαιο τρόπο και ωμή γλώσσα τα συνθήματα αυτά καλούν το κράτος να αναλάβει σκληρά μέτρα ενάντια στις ανισότητες και ακόμη σκληρότερα στους βιαστές. Η λέξη «ψόφος» δείχνει την βαθιά υποτίμηση ενάντια σε άτομα που υιοθετούν σεξιστικές συμπεριφορές.

Επιπλέον, βίαιη διάθεση έχουν και τα συνθήματα «Χέρι που απλώνεται ΚΟΒΕΤΑΙ» και «Όχι σημαίνει Όχι-Μεταξάς». Το πρώτο παραπέμπει σε μεσαιωνικές πρακτικές ακρωτηριασμού, και χρησιμεύει ως ισχυρή προειδοποίηση ενάντια στην εκμετάλλευση και την καταπίεση των γυναικών και της σεξουαλικής παρενόχλησης. Το «χέρι που απλώνεται» συμβολίζει την παρενόχληση ενώ το «κόψιμο» σημαίνει την αποφασιστικότητα της φεμινιστικής κοινότητας να αντισταθεί σε τέτοιες ενέργειες. Ο δημιουργός χρησιμοποιεί βίαιη και ωμή γλώσσα για να μεταφέρει την σοβαρότητα του ζητήματος, με σκοπό να προκαλέσει τον θυμό και την αντίσταση.

Στο ίδιο πνεύμα και το δεύτερο σύνθημα δείχνει την αποφασιστικότητα της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας[10] σχετικά με την συναίνεση. Το σύνθημα "Όχι σημαίνει όχι – Μεταξάς" με ειρωνικό τρόπο χρησιμοποιεί το εμβληματικό Όχι του Ιωάννη Μεταξά κατά την Ιταλική επιδρομή του 1940, για ν' αναδείξει μία νέα και τελείως διαφορετική μάχη. Το σύνθημα είναι ειρωνικό, καθώς ενώ από τη μια πλευρά, δέχεται το «Όχι» ως ιστορική άρνηση έναντι της εξωτερικής εισβολής, από την άλλη πλευρά, το φασιστικό παρελθόν του Μεταξά, που αντιτίθεται σε οποιαδήποτε μορφή διαφορετικότητας, χλευάζεται. Εδώ το «όχι» λαμβάνει μια σύγχρονη σημασία και χρησιμοποιείται ως σύμβολο του σεβασμού της ατομικής ελευθερίας και αυτοδιάθεσης του σώματος. . Με αυτή την χρήση της γλώσσας, οι δημιουργοί αντέστρεψαν το νόημα και δημιούργησαν μια αλληγορία που σχολιάζει μια καταπιεστική πραγματικότητα (Zaimakis, 2015, σελ. 380).

Εικόνα 12: Σύνθημα «Όχι σημαίνει Όχι - ΜΕΤΑΞΑΣ» Ηράκλειο Περιοχή Αγίας Τριάδας.

[10] Το μώβ χρώμα του γκράφιτι παραπέμπει σε ένα χρωματισμό που υιοθετούν οι ΛΟΑΤΚΙ κοινότητες

Τα παραπάνω γκράφιτι χρησιμεύουν ως μια κραυγή διαμαρτυρία για τις γυναίκες και την LGTBQ+ κοινότητα ενάντια σε πολιτικές που αποτυγχάνουν να τις υποστηρίξουν, καθώς και στην πατριαρχική νοοτροπία και τη θεσμική αδράνεια που θέτουν σε κίνδυνο την ασφάλεια των γυναικών. Σε ένα πλαίσιο όπου οι γυναίκες βιώνουν ανασφάλεια αποκλειστικά λόγω του φύλου τους, όπου η εμπιστοσύνη λείπει και όπου η πατριαρχία εκμεταλλεύεται τα γυναικεία σώματα, οποιαδήποτε μορφή κοινωνικής προόδου είναι αδύνατη χωρίς να αντιμετωπιστούν τα μέτρα βίας και τιμωρίας εναντίον αυτής της καταπιεστικής τάξης. Όσο συνεχίζεται η επικυρωμένη από το κράτος βία, πρέπει να εντείνεται η κινητοποίησή ενάντια στις καταπιεστικές, απερίσκεπτες και θανατηφόρες συμπεριφορές των ανδρών και των πατριαρχικών συστημάτων. Η πολιτική δράση είναι απαραίτητη για την καταπολέμηση της δομικής βίας κατά των γυναικών, καθώς και της συνενοχής του κράτους με βιαστές και της κατάφωρης περιφρόνησης της ζωής και της ασφάλειας των γυναικών (Krasniqi & Haxhiu, 2023, σελ. 60-61).

5.1.3. Διαμαρτυρίας και κοινωνικής διεκδίκησης (εργασία, υγεία, φτώχεια, στέγαση)

Αυτό το είδος γκράφιτι χρησιμεύει για την κριτική των επιπτώσεων των μέτρων λιτότητας στην καθημερινή ζωή διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, αγγίζοντας τομείς όπως η εργασία, η υγεία, η εκπαίδευση και η οικονομία. Συγκεκριμένα, το γκράφιτι διαμαρτυρίας επιδιώκει να αμφισβητήσει τις κυρίαρχες πολιτικές αφηγήσεις και να προκαλέσει τη δημόσια διαφωνία ενάντια στις κατασταλτικές πολιτικές που επιβάλλονται από την κυβέρνηση (Ζαϊμάκης, 2015, σελ. 385). Στις περιοχές τόσο του Λάκκου, όσο και τις Αγίας Τριάδας λειτουργούν αρκετές εναλλακτικές συλλογικότητες οι οποίες καλούν τους κατοίκους να ζήσουν έναν εναλλακτικό τρόπο ζωής με αλληλεγγύη και υπέρ των κοινωνικών δικαιωμάτων (Ζαϊμάκης και συν. 2023, σελ. 80-81).

Χαρακτηριστικό γκράφιτι αυτού του είδους είναι το «Να μην πληρώσουν πάλι οι φτωχοί», που δείχνει την κατηγορία πολιτών στην οποία απευθύνονται τα περισσότερα από τα γκράφιτι διαμαρτυρίας, που είναι οι φτωχές τάξεις πολιτών.

Στη συγκεκριμένη κατηγορία, αν και υπάρχει μία αλληλεπικάλυψη με τις προηγούμενες, είναι χαρακτηριστικό το μήνυμα που αφορά στο στεγαστικό πρόβλημα που έχει δημιουργηθεί με την αύξηση των κατοικιών που προσφέρονται για βραχυχρόνια μίσθωση, που με τη σειρά του μειώνει τα διαθέσιμα σπίτια για τους μόνιμους κατοίκους των περιοχών. Αυτό επιφέρει αύξηση των ενοικίων και δυσκολία του κόσμου να νοικιάσουν σπίτι με αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης. Το γκράφιτι «So many rooms for tourists/ so few for locals» υποδηλώνει ακριβώς αυτή την κατάσταση που επικρατεί.

Εικόνα 13: Γκράφιτι σε τοίχο στην οδό Κριτοβουλίδου στο Λάκκο.

Αν και το συγκεκριμένο σύνθημα είναι ξεκάθαρο ότι εμπίπτει σε αυτήν την κατηγορία, το θέμα αφορά και άλλες κατηγορίες. Η παγκοσμιοποίηση και το ελεύθερο εμπόριο έχει δώσει το ελεύθερο στην εφαρμογή πρακτικών που μπορεί να δράσουν ανασταλτικά στην ανέλιξη της τοπικής κοινωνίας. Η Κρήτη στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στον τουρισμό και η βραχυχρόνια μίσθωση πήρε μεγάλες διαστάσεις τα τελευταία χρόνια. Η χρήση αγγλικής γλώσσας και το μέγεθος του γκράφιτι δεν πρέπει να έχει επιλεγεί τυχαία, καθώς δεν απευθύνεται τόσο στην τοπική κοινωνία, αλλά στους επισκέπτες της. Αυτό που θέλει να επιτύχει είναι η ευαισθητοποίηση των τουριστών για το πρόβλημα που υπάρχει με την επιλογή της βραχυχρόνιας μίσθωσης, που

επιβαρύνει τους κατοίκους του νησιού. Οι επιλογές τους έχουν αντίκτυπο που δε φαίνεται άμεσα, αλλά πρέπει να γίνει γνωστό. Ενδιαφέρον έχει και η επιλογή των νεαρών αγοριών και της ενδυμασίας τους. Τα παιδιά αυτά απεικονίζονται ως έφηβοι και προέφηβοι μιας παλαιότερης εποχής, από φτωχές οικογένειες. Η συσχέτιση του μηνύματος και της εικόνας πιθανώς να θέλει να αναδείξει το ιδιαίτερα χαμηλό βιοτικό επίπεδο των κατοίκων των περιοχών αυτών, κάτι που συνδέεται με τη γενικότερη εικόνα τους.

Σε άλλα συνθήματα οι δημιουργοί επιζητούν βελτίωση στο σύστημα υγείας, με προσλήψεις επιπλέον προσωπικού («Άμεσες προσλήψεις εργαζομένων στην υγεία»). Αυτό το αίτημα γίνεται ολοένα και πιο επιτακτικό, ιδιαίτερα μετά την έλευση της πανδημίας και έρχεται σε αντιπαράθεση με τις επιπλέον προσλήψεις που γίνονται στην αστυνομία, υποδηλώνοντας ότι οι προτεραιότητες του κράτους έχουν μεγάλη απόκλιση από τις ανάγκες του λαού («Άμεσες προσλήψεις στην υγεία, ασφάλεια δε νιώθουμε με την αστυνομία»).

Εικόνα 14: Οι νεκροί μας τα κέρδη τους (ΚΝΕ, Ηράκλειο Περιοχή Αγίας Τριάδας, επί της οδού Βοσπόρου 16.)

Τα μηνύματα που αναδεικνύονται από τα γκράφιτι αυτά αναφέρονται στο σκληρό πρόσωπο της υπηρεσίας της κοινωνίας στην ελεύθερη αγορά. Μέσα από το

περιεχόμενό τους υποδηλώνεται ότι το κεφάλαιο, στο οποίο στηρίζεται ο καπιταλισμός, αποτελεί την ανώτερη αξία, ενώ η ανθρώπινη ζωή μπαίνει σε δεύτερη μοίρα. Τα γκράφιτι φαίνεται να έχουν στόχο να αναδείξουν το στοιχείο αυτό και να προειδοποιήσουν ή να «αφυπνίσουν» το ευρύ κοινό, δείχνοντας την αντίθεση που υπάρχει ανάμεσα στην αξία της ανθρώπινης ζωής και τη βαρβαρότητα του νεοφιλελευθερισμού.

Ένα άλλο ενδιαφέρον γκράφιτι σε αυτήν την κατηγορία αναφέρεται στο ατύχημα των Τεμπών («Οι νεκροί μας τα κέρδη τους»). Το συγκεκριμένο σύνθημα έγινε ιδιαίτερα δημοφιλές στους κύκλους διαμαρτυρίας που ακολούθησαν του τραγικού ατυχήματος και είχε ως στόχο την διαμαρτυρία τόσο απέναντι στο κράτος όσο και στην εταιρία Hellenic Train (πρώην ΤΡΑΙΝΟΣΕ) η οποία ανήκει στον Όμιλο Ferrovie dello Stato Italiane S.p.A. (902.gr, 2024). Η εταιρεία αυτή είναι κρατική εταιρεία σιδηροδρόμων ιταλικών συμφερόντων, και η οποία κατατάσσεται στην τρίτη μεγαλύτερη σιδηροδρομική επιχείρηση στην Ευρώπη. Η ΟΣΕ και μετέπειτα ΤΡΑΙΝΟΣΕ ήταν κρατικός ελληνικός οργανισμός ο οποίος στον καιρό των μνημονίων αποκρατικοποιήθηκε μέσω του ΤΑΙΠΕΔ στον ιταλικό οργανισμό (Οικονομικός Ταχυδρόμος, 2023). Επομένως, το σύνθημα εκφράζει την διαμαρτυρία απέναντι στην αισχροκέρδεια των εταιριών, που βάζουν τα κέρδη τους πάνω από τις ζωές των πολιτών.

Είναι γεγονός ότι μια σημαντική μερίδα του γενικού πληθυσμού στην Ελλάδα θεωρεί ότι αυτό το δυστύχημα ήταν εγκληματική ενέργεια, γι’ αυτό και οι συγγενείς των θυμάτων έχουν προβεί σε ενέργειες για την καταδίκη των υπεύθυνων για το ζήτημα. Υπάρχει η πεποίθηση ότι έγινε και συνεχίζει να γίνεται προσπάθεια συγκάλυψης του εγκλήματος. Ο δημιουργός του γκράφιτι καλεί τους πολίτες να αντισταθούν απέναντι στην αισχροκέρδεια των εταιρειών και των πολιτικών, που γίνεται με τις ευλογίες του κράτους.

Τα παραπάνω γκράφιτι διαμαρτυρίας ταιριάζουν στο κλίμα που επικρατεί στις περιοχές του Λάκκου και της Αγίας Τριάδας, όπου η φτώχια κυριαρχεί στους πολίτες, και όπου οι πολιτικές gentrification που οδηγούν στην αύξηση των τιμών των ενοικίων και της κατοικίας οδηγεί στην περαιτέρω φτωχοποίηση τους. Επιπλέον, όσον αφορά το τελευταίο σύνθημα, οι φτωχοί είναι η ομάδα που είναι πιθανότερο να επιλέξει το τρένο ως μέσο μεταφοράς.

5.1.4. Αντιφασιστικά

Τα αντιφασιστικά γκράφιτι ανήκουν στην κατηγορία των συγκρουσιακών γκράφιτι. Αυτά προκύπτουν συχνά από πολιτικές διαφωνίες και συγκρούσεις αντικατοπτρίζουν κοινωνικές εντάσεις και συχνά συνδέονται με διάφορες οργανώσεις, ιδιαίτερα την ιδεολογική σύγκρουση μεταξύ ακροδεξιών και αντιφασιστικών ομάδων, η οποία έχει χαρακτηριστεί από την άνοδο των ρατσιστικών γκράφιτι (Ζαϊμάκης, 2015, σελ. 126). Λειτουργεί ως πλατφόρμα διαλόγου και έκφρασης μεταξύ διαφόρων πολιτικών οντοτήτων, προβάλλοντας το περίπλοκο και συχνά αμφιλεγόμενο πολιτικό περιβάλλον. Ενόψει ακραίων πολιτικών γεγονότων, τα συγκρουσιακά γκράφιτι επιτρέπουν στους δημιουργούς να αλληλεπιδρούν απευθείας με το κοινό τους, μοιράζοντας τα οπτικά τους μηνύματα (Zaimakis, 2015, σελ. 391).

Στις περιοχές υπο μελέτη υπάρχουν αρκετά αντιφασιστικά μηνύματα, τόσο καθαρά με αντιφασιστικό μήνυμα όσο και σε συνδυασμό με άλλα συνθήματα (πχ φεμινιστικά). Κάποια συνθήματα συσχετίζουν το φασισμό με την κρατική καταστολή («Φόλα σε μπάτσους και φασίστες»), κάτι που καταδεικνύει και το φαινόμενο που αφορά στα υψηλά ποσοστά ακροδεξιών ψηφοφόρων μέσα στο αστυνομικό σώμα. Το ίδιο συμβαίνει και με το συνδυασμό του φασισμού με τις κοινωνικές ανισότητες («Τη φτώχεια και το φασισμό θα τα πολεμάμε πάντα»), ενώ γίνεται η σύνδεση φασισμού και ρατσισμού («21/3 Ημέρα κατά του φασισμού και του ρατσισμού»). Ενδιαφέρουσα είναι η σύνδεση, επίσης, της δολοφονία του Ζακ με το φασισμό, το οποίο ξεκίνησε σαν σύνθημα από τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα, όπου είχε ξεκινήσει η σύνδεση με το γνωστό «τσακίστε τους ναζί». Η σύνδεση αυτή καταδεικνύει το ότι ο φασισμός αποτελεί όχι μόνο μια πολιτική τοποθέτηση, αλλά μια στάση ζωής, που αφορά στην καθημερινότητα και την αντιμετώπιση των άλλων ως διαφορετικοί.

Εικόνα 15: «Η Ζάκι ζει, τσακίστε τους Ναζί» (Αγ. Τριάδα)

Τα συνθήματα, επίσης, που είναι ενάντια στο φασισμό, είναι επιθετικά («Ξύλο στους φασίστες»), και αναφέρονται στο πώς οι άνθρωποι που υποστηρίζουν το φασισμό δε θα έπρεπε να γίνονται ανεκτοί από την κοινωνία («Φασίστες στις τρύπες σας»).

Τα αντιφασιστικά συνθήματα έγιναν πολύ πιο διαδεδομένα από την οικονομική κρίση και έπειτα με την άνοδο των ακροδεξιών κομμάτων και την είσοδο της Χρυσής Αυγής στη Βουλή. Σημειώθηκαν πολλαπλά εγκλήματα από φασιστικές οργανώσεις ενάντια σε μετανάστες (βλ. δολοφονία Σαχζάτ Λουκμάν που δολοφονήθηκε από φασίστες το 2013) με αποκορύφωμα τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα το 2017, για να ακολουθήσει στα επόμενα χρόνια η δίκη της εγκληματικής οργάνωσης Χρυσής Αυγής και η καταδίκη των ενόχων. Τα αντιφασιατικά γκράφιτι έχουν ως στόχο τόσο να αναδείξουν το πρόβλημα της ανόδου του φασισμού όσο και την απέχθεια για αυτόν.

Στις περιοχές του Λάκκου και της Αγίας Τριάδας, κατοικούν αρκετοί μετανάστες και Ρομά, οι οποίοι βιώνουν ρατσισμό. Τα αντιφασιστικά Γκράφιτι επομένως χρησιμεύει ως ισχυρή μορφή έκφρασης και αντίστασης ενάντια στον διάχυτο ρατσισμό που αντιμετωπίζουν αυτές οι κοινότητες. Οι δημιουργίες αυτές γίνονται

σημείο συγκέντρωσης, καλώντας όχι μόνο όσους επηρεάζονται προσωπικά από τον ρατσισμό, αλλά και συμμάχους και ακτιβιστές από όλα τα κοινωνικά στρώματα να συμμετάσχουν στον αγώνα κατά της καταπίεσης και της αδικίας. Τόσο στον Λάκκο όσο και την Αγία Τριάδα λαμβάνουν χώρα αντιρατσιστικές εκδηλώσεις, ενώ βρίσκονται και αντιφασιστικοί σύλλογοι, όπως για παράδειγμα ο σύλλογος «Τηγανίτης» στην Αγία Τριάδα.

5.1.5. Εθνικιστικά/ακροδεξιά

Σε πλήρη αντίθεση με τα προηγούμενα, και ίσως αποτελώντας απάντηση σε αυτά, βρίσκεται το μοναδικό γκράφιτι εθνικιστικού περιεχομένου, το οποίο φωτογραφήθηκε στην Αγία Τριάδα. Το συγκεκριμένο γκράφιτι «Χρυσαυγίτες στις γειτονιές ξύλο σε μετανάστες υποστηρικτές», έχει επίσης βίαιο περιεχόμενο και προέρχεται από εθνικιστική ομάδα (ΕΠΕΚ) που δραστηριοποιείται τα τελευταία χρόνια στην Κρήτη ως παρακλάδι της Χρυσής Αυγής. Και αυτό το γκράφιτι επομένως ανήκει στη μορφή γκράφιτι σύγκρουσης και απεικονίζει τις μάχες διαφορετικών πολιτικών φατριών. Στην ίδια κατηγορία βρίσκεται και το και απαντά σε ένα γκράφιτι διαμαρτυρίας ενάντια στην εργασιακή εκμετάλλευση με την φράση «στην κουζίνα σου»[11] (βλ. 5.1.2).

5.1.6. Αλληλεγγύη σε ευάλωτες ομάδες

Στην θεματική αυτή ανήκουν γράφιτι τα οποία δείχνουν με διάφορους τρόπους αλληλεγγύη σε ευάλωτες κοινωνικά ομάδες. Αυτές περιλαμβάνουν τόσο τα χαμηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα, όσο και τους μετανάστες, πρόσφυγες, φυλακισμένους κλπ. Στην Ελλάδα, ιδιαίτερα μετά την κρίση, αναπτύχθηκαν νέες μορφές πολιτικών συλλογικοτήτων, όπως τα δίκτυα κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας βάσης. Στην Αγία Τριάδα και στον Λάκκο δραστηριοποιούνται τέτοιου είδους συλλογικότητες αλληλεγγύης, και μάλιστα στον Λάκκο έλαβε χώρα και φεστιβάλ κοινωνικής αλληλεγγύης (Ζαϊμάκης 2020, σελ. 50), καθώς στις περιοχές αυτές κατοικούν αρκετοί πολίτες άλλων χωρών.

Έχουν ήδη αναφερθεί τα γκράφιτι με συνθήματα για τη φτώχεια, και την ανισότητα που υπάρχει στην Αγία Τριάδα και τον Λάκκο. Τα γκράφιτι αλληλεγγύης στους φτωχούς έχουν στόχο όχι απλά να καταδείξουν τις κοινωνικές ανισότητες που

[11] Η φράση αυτή χρησιμοποιείται από άτομα με ακροδεξιές απόψεις, καθώς η γυναίκα ως μητέρα πρέπει να είναι ταπεινή και να συνδέεται με το νοικοκυριό.

υφίστανται στην κοινωνία και το βάρος που επωμίζονται τα χαμηλά οικονομικά στρώματα, αλλά ταυτόχρονα και να προκαλέσει συναισθήματα αλληλεγγύης. Το σύνθημα «Να μην πληρώσουν πάλι οι φτωχοί», αποτελεί έκκληση για δικαιοσύνη ενάντια στις ανισότητες που υπάρχουν ιδιαίτερα προς τους φτωχούς, οι οποίοι έπειτα από την οικονομική κρίση και με τις πολιτικές λιτότητας έχουν εξαθλιωθεί .

Σε σχέση με τους μετανάστες και τους πρόσφυγες, ένα βασικό ζήτημα που τίθεται είναι οι δυσκολίες που μπορεί να αντιμετωπίζουν στη ζωή τους, τόσο στην καθημερινότητα («Οι μετανάστες είναι της Γης οι κολασμένοι») όσο και το πόσο δύσκολο είναι για αυτούς να αναζητήσουν μια καλύτερη ζωή προσπαθώντας να ξεφύγουν από τις κακουχίες που μπορεί να υποφέρουν στη ζωή τους, είτε λόγω πολέμου, δικτατοριών, ακραίας φτώχειας κλπ. Το σύνθημα «Οι μετανάστες είναι της Γης οι κολασμένοι», παραπέμπει στην ελληνική εκδοχή της *Διεθνούς,* έναν ύμνο στην εργατική τάξη, όπου στα ελληνικά τιτλοφορείται « Της γης οι κολασμένοι» (Πάλλας 2016). Οι «κολασμένοι» της σύγχρονης εποχής είναι οι μετανάστες και το σύνθημα εκφράζει την ανάγκη για αλληλεγγύη προς αυτούς, ως σύγχρονους καταπιεσμένους και αδικημένους.

Η παρακάτω εικόνα φαίνεται να έχει στόχο να καταδείξει το σκληρό πρόσωπο των χωρών υποδοχής προσφύγων και μεταναστών που αντιμετωπίζουν τους ανθρώπους αυτούς σαν δεύτερης κατηγορίας και μπορεί να τους αρνηθούν την είσοδο στη χώρα, αλλά και των πολιτών στις χώρες υποδοχής, κάτι που τονίζεται και στην ενότητα με τα αντιεθνικιστικά συνθήματα.

Εικόνα 16: Κορίτσι στα σύρματα, Τοίχος στο Ηράκλειο, Περιοχή Λάκκος, επί της οδού Κουνάλη 8.

Το ζήτημα αυτό είναι φλέγον στην ελληνική κοινωνία του σήμερα. Από τη μία, υπάρχουν άνθρωποι οι οποίοι είναι αλληλέγγυοι στον πόνο και τις κακουχίες των ανθρώπων, από την άλλη ένα μεγάλο πλέον μέρος της κοινωνίας είναι αντίθετη στη συρροή προσφύγων και μεταναστών στην Ελλάδα, εξ ου και η άνοδος της ακροδεξιάς και των εθνικιστικών κομμάτων στη Βουλή. Οι μετανάστες και πρόσφυγες έχουν γίνει ο αποδιοπομπαίος τράγος για τα προβλήματα της κοινωνίας, ενώ απανθρωποποιούνται στα μάτια αυτού του μέρους της κοινωνίας. Τα συνθήματα και τα έργα τέχνης στο δρόμο έχουν σκοπό να καθρεφτίσουν αυτόν τον πόνο, να δείξουν το σκληρό πρόσωπο της κοινωνίας απέναντί τους και να θέσει τον θεατή και αναγνώστη σε διαδικασία αναστοχασμού. Να σκεφτεί ποια είναι η θέση, ο ρόλος και τα συναισθήματά του απέναντι στην ανθρώπινη τραγωδία.

5.1.7. Περιβαλλοντικά και οικολογικά ζητήματα

Επιπλέον, παρατηρήθηκαν κάποια γκράφιτι τα οποία είχαν ως στόχο να περάσουν πολιτικά μηνύματα για τη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον, και τα δικαιώματα των ζώων. Τα γκράφιτι αυτά συχνά προέρχονται από ομάδες ακτιβιστών, vegan και αντεξουσιαστικών ομάδων. Σε αυτή την κατηγορία έχουν φωτογραφηθεί και ορισμένα

έργα του Προγράμματος Τέχνη Καθ΄Οδόν τα οποία τονίζουν την άρρηκτη σχέση ανθρώπου και φύσης, όπως αυτό στην παρακάτω εικόνα που δείχνει ακριβώς αυτή τη σύνδεση.

Εικόνα 17: Γυναίκα και φύση, Ηράκλειο Περιοχή Λάκκος, επί της οδού Σπιναλόγκας 1.

Το παραπάνω γκράφιτι που υπογράφεται από την Slava Lawson (@slava_arts) απεικονίζει μια γυναίκα από την οποία φαίνεται να φυτρώνουν διάφορα φυτά. Εκτός από την αισθητική αξία του συγκεκριμένου γκράφιτι, η εικόνα αυτή επιλέχθηκε να συγκαταλεχθεί εδώ, επειδή αναδεικνύει μια σχέση μεταξύ ανθρώπου και φύσης. Η εικόνα υποδηλώνει την άρρηκτη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις οντότητες αυτές και πιθανώς είναι ένα νόημα που ο δημιουργός θέλει να περάσει μέσα από αυτό.

Αντίθετα από τις δημιουργίες mural που προέρχονται από το πρόγραμμα της Τέχνης Καθ΄Οδόν ακτιβιστές χρησιμοποιούν την πρακτική των σλόγκαν με σπρέι προβάλλοντας συνθήματα υπεράσπισης των δικαιωμάτων των ζώων και ενάντιά στην κακομεταχείρισης τους («Μπουρλότο και φωτιά σε κάθε φυλακή, κανένα ζώο μέσα σε κλουβί», «Βάλε φόλα, σκάψε τον τάφο σου»).

Τέλος, υπάρχουν συνθήματα τα οποία τονίζουν το πρόβλημα της τοποθέτησης ανεμογεννητριών σε ορεινές περιοχές της Κρήτης, ζήτημα που έχει διχάσει την τοπική κοινωνία και είναι πολλοί αυτοί που αντιδρούν, τόσο για τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις που θα έχει η τοποθέτηση και η λειτουργία των ανεμογεννητριών μακροπρόθεσμα, όσο και η καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος προκειμένου να υλοποιηθούν τα έργα αυτά («Ελεύθερα βουνά χωρίς αιολικά»).

Τα οικολογικά θέματα έχουν αναδυθεί με έντονο τρόπο στην Κρήτη τα τελευταία χρόνια καθώς το νησί έχει έρθει αντιμέτωπο με τις καταστροφικές συνέπειες της κλιματικής αλλαγής και των ανθρωπογενών παρεμβάσεων στη φύση. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι το ζήτημα στη Αποπηγάδι, όπου οι κάτοικοι κατηγορούν το κράτος ότι έκλεψαν τα χωράφια τους για να τα παραχωρήσουν με παράνομο τρόπο σε εταιρεία ιδιωτικών συμφερόντων για την παραγωγή ενέργειας που δε θα διοχετευτεί καν στους κατοίκους (https://apopigadi.blogspot.com/). Η φύση καταπατάται για την εξυπηρέτηση συμφερόντων, αφού ξεριζώνονται δέντρα και καταστρέφεται το τοπικό οικοσύστημα.

Εικόνα 18: Γκράφιτι με οικολογικό περιεχόμενο σε τοίχο στην Αγία Τριάδα, επί της οδού Κισάμου.

Επομένως οι δημιουργοί γκράφιτι καλούν τους πολίτες σε αντεπίθεση με το σύνθημα «Καίτε τα δάση καίμε τις πόλεις». Το σύνθημα αυτό έχει απειλητικό

χαρακτήρα, και προειδοποιεί τους υπεύθυνους πως αν δεν υπάρχει αλλαγή στην περιβαλλοντική πολιτική ο λαός θα ξεσηκωθεί- με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την άνεση τους. Λειτουργεί ως ένα κάλεσμα για την προστασία του περιβάλλοντος, και ιδιαίτερα της Κρήτης που απειλείται από πολιτικές κέρδους με επιβάρυνση του φυσικού περιβάλλοντος του νησιού.

5.1.8. Υπαρξιακά

Το γκράφιτι που ενσαρκώνει εκφραστικά-υπαρξιακά θέματα δίνει έμφαση σε ατομικά και ψυχολογικά ζητήματα μεταφέροντας συναισθήματα θλίψης και υπαρξιακής αγωνίας (Ζαϊμάκης, 2015, σελ. 126). Αυτή η μορφή έρχεται σε έντονη αντίθεση με προηγούμενα στυλ πολιτικών γκράφιτι, καθώς περιλαμβάνει μια σειρά έργων που φαίνεται να εμπλέκονται πιο βαθιά με προσωπικές εμπειρίες επηρεασμένες από ένα περιβάλλον κρίσης, αντανακλώντας συναισθήματα και υπαρξιακές αναζητήσεις (Ζαϊμάκης, 2018, σελ. 408).

Τα γκράφιτι που κοσμούν τους τοίχους των γειτονιών υπο ανάλυση αντιμετωπίζουν πολύ συχνά υπαρξιακά θέματα - την αποξένωση, την ταυτότητα, τον σκοπό και τον αγώνα για αναγνώριση. Κάποια από αυτά αναφέρονται στη νεότητα και την ομορφιά που έχουν (στένσιλ «Romance of youth»), αλλά και ότι τα νεαρά άτομα είναι αυτά που πλήττονται από την κοινωνική δυσλειτουργία, καταδεικνύοντας το πώς τα όνειρά τους καταπατώνται από τη βάναυση καθημερινότητα («Καημένα τα νιάτα»).

Ακόμη ένα σύνθημα με υπαρξιακό περιεχόμενο είναι το «ο καθένας ας κοιτάζει, ο καθένας που η ζωή του με μεγάλο ψέμα μοιάζει», το οποίο είναι στίχος από τραγούδι των Jolly Roger με τίτλο «Βόλτα»[12]. Το συγκεκριμένο γκράφιτι δείχνει την βαθιά σύνδεση μεταξύ της τέχνης του γκράφιτι και της hip hop κουλτούρας, ενώ παράλληλα, επιλέγοντας τον συγκεκριμένο στίχο, θέλει να εκφράσει τις υπαρξιακές του ανησυχίες καλώντας τον καθένα να κοιτάξει την ζωή του και να απελευθερωθεί από το ψέμα που ζεί. Παράλληλα, το συγκεκριμένο στιχάκι ασκεί κριτική και στο «κουτσομπολιό», το οποίο δεσπόζει ιδιαίτερα σε μικρές γειτονιές, όπως είναι και η Αγία Τριάδα και ο Λάκκος. Ωστόσο, δεν πειράζει, «ο καθένας ας κοιτάζει» αρκεί να γίνεται και

[12] Βλ. https://www.youtube.com/watch?v=Kx9eyEc8VIY&ab_channel=JollyRogertheReunion

αυτοκριτική στην δική τους ζωή, η οποία είναι μέσα στο ψέμα, έρμαιο της εκάστοτε εξουσίας.

Ένα ακόμη σύνθημα το οποίο εκφράζει υπαρξιακά ζητήματα και ταυτόχρονα καλεί για αλλαγή είναι το «Ζήσε μαγικά, σπάσε τα πρέπει», το οποίο εκφράζει μια ανάγκη για απόδραση από τις κοινωνικές συμβάσεις σε μια όμορφη ζωή, γεμάτη «μαγεία» απαλλαγμένη από τους περιορισμούς και τους κανόνες που θέτει η κοινωνία.

Τέλος, υπάρχουν συνθήματα τα οποία αναφέρονται στην αποξένωση των ανθρώπων μεταξύ τους και η αγάπη αναδεικνύεται ως η αξία που θα έπρεπε να είναι πρωταρχική στη ζωή των ανθρώπων («Μάθε να αγαπάς, ρε»). Το γκράφιτι εδώ αντικατοπτρίζει τα συναισθήματα της αποξένωσης και της απομόνωσης, ενώ προβάλλει επίσης τις υπαρξιακές αναζητήσεις νεαρών ατόμων που προσπαθούν να πλοηγηθούν πολιτιστικά στις απρόβλεπτες και συνεχώς εξελισσόμενες συνθήκες της ζωής τους.

19 «Μα τι ωραία ζωή», σε πόρτα εγκαταλελειμμένου σπιτιού στην Αγία Τριάδα

Τα υπαρξιακά ζητήματα φαίνεται να απασχολούν τους κατοίκους των περιοχών του Λάκκου και της Αγίας Τριάδας και ιδιαίτερα τους νέους κατοίκους, οι οποίοι αισθάνονται παραμελημένοι από το κράτος αλλά και από τους συνανθρώπους τους. Στις περιοχές αυτές κατοικούν αρκετοί φοιτητές οι οποίοι επιθυμούν να εκφράσουν βαθύτερες ανησυχίες. Το υπαρξιακό γκράφιτι σε αυτές τις περιοχές δεν είναι απλώς μια μορφή καλλιτεχνικής έκφρασης. Είναι ένα ισχυρό εργαλείο κοινωνικού σχολιασμού, ένα μέσο για τους νέους να εκφράσουν την απογοήτευσή τους και την επιθυμία τους για αλλαγή σε ένα τοπίο που είναι στάσιμο και καταπιεστικό. Εξαιτίας

της οικονομικής κρίσης η οποία έχει ενταθεί τα τελευταία χρόνια, υπάρχει μια αίσθηση απογοήτευσης στις νεότερες γενιές. Πολλοί φοιτητές σε αυτές τις περιοχές επομένως αντιμετωπίζουν αβεβαιότητα για το μέλλον τους, η οποία πηγάζει από την έλλειψη επικοινωνίας ανάμεσα στις ανάγκες τους και στις κυβερνητικές πολιτικές. Αυτοί οι νέοι κάτοικοι της Αγίας Τριάδας και του Λάκκου συχνά αισθάνονται σαν να πνίγονται οι φωνές τους σε μια κοινωνία που δίνει προτεραιότητα στη συμμόρφωση έναντι της ατομικής επιθυμίας, μια φωνή την οποία εκφράζουν μέσα από τις δημιουργίες τους.

Τα υπαρξιακά ζητήματα απασχολούν και τους καλλιτέχνες της street art που έχουν δράσει σε αυτές τις περιοχές. Μέσω των δημιουργιών αυτών οι καλλιτέχνες επιθυμούν να επιδείξουν το υπαρξιακό κενό, για παράδειγμα σχολιάζοντας ότι οι κάτοικοι ζουν σαν φαντάσματα (εικόνα 17).

Μέσω αυτής της μορφής των ανθρωπίνων σωμάτων οι δημιουργοί επιθυμούν να διαμαρτυρηθούν ενάντια στην κοινωνική εξαθλίωση της ανθρώπινης ταυτότητας (Ζαϊμάκης 2018, σελ. 399-400). Πολύ συχνά αυτές οι δημιουργίες αποτελούν συνεργασίες με καλλιτέχνες, είτε μέλη πολικών συλλογικοτήτων είτε μεμονωμένους δημιουργούς.

Εικόνα 20: Φαντάσματα που ασφυκτιούν, Τοίχος σπιτιού στο Ηράκλειο Περιοχή Λάκκου, επί της οδού Γιαννίκου 89.

5.1.9. Γενικά συμπεράσματα σε σχέση με το πολιτικό και κοινωνικό γκράφιτι στις περιοχές

Με βάση τα παραπάνω, μπορούν να εξαχθούν κάποια συμπεράσματα αναφορικά με το περιεχόμενο των γκράφιτι κοινωνικού και πολιτικού περιεχομένου στις περιοχές αυτές. Όπως φαίνεται τόσο από τις θεματικές που δημιουργήθηκαν όσο και το φωτογραφικό υλικό, υπάρχουν αρκετά συνθήματα με κοινωνικά και πολιτικά μηνύματα. Τα περισσότερα έχουν στόχο να μεταφέρουν το μήνυμα, με ένα σημαντικό μέρος να έχουν υπογραφή ή σύμβολο, ενώ κυριαρχεί το Αλφάδι που παραπέμπει και στον ιδεολογικό προσανατολισμό των δημιουργών.

Αναφορικά με τις θεματικές και τα μηνύματα που μεταφέρονται, φαίνεται ότι τονίζεται σε μεγάλο βαθμό ο διαχωρισμός και αντιθέσεις μέσα στην κοινωνία (άρχουσα τάξη/λαός, κεφάλαιο/χαμηλά οικονομικά στρώματα κλπ, φασίστες/αντιφασίστες). Επίσης, η πλειοψηφία των συνθημάτων έχουν απλή γλώσσα, κατανοητή για το ευρύ κοινό, ενώ αρκετά από αυτά σχολιάζουν επίκαιρα κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα και καθημερινά προβλήματα.

Σημαντικό είναι να γίνει αναφορά στην αλληλεπίδραση του περιεχομένου των μηνυμάτων και του ευρύτερου περιβάλλοντος. Όπως μπορεί κανείς να διακρίνει μέσα από το φωτογραφικό υλικό που παρουσιάστηκε, και οι δύο περιοχές χαρακτηρίζονται από στενά δρομάκια, παλιά σπίτια, πολλά είναι εγκαταλελειμμένα εντελώς, ο χώρος μοιάζει πολύ παραμελημένος, σαν ξεχασμένος από την πολιτεία. Τα συνθήματα εδώ γράφονται κυρίως σε τοίχους εγκαταλελειμμένων και μισογκρεμισμένων σπιτιών. Μάλιστα, από την προσωπική μου εμπειρία, τις πρώτες φορές ένιωθα ιδιαίτερα άβολα να επισκέπτομαι μόνη μου τις περιοχές αυτές, εξ ου και η επιλογή μου να επανέλθω τις επόμενες φορές για τη συλλογή του φωτογραφικού υλικού με συνοδεία. Αν και όντως η τέχνη στους τοίχους έδινε έναν τόνο αναβάθμισης στις περιοχές αυτές, ήταν σαν να γίνεται μια επιδερμική προσπάθεια αλλαγής της βιτρίνας, χωρίς αυτό να οδηγεί σε μια ουσιαστική αναβάθμιση του οικιστικού τοπίου και της κοινωνικής καθημερινότητας των πολιτών.

Τέλος, ένα βασικό σημείο που πρέπει να αναφερθεί είναι η διαφοροποίηση ανάμεσα στις περιοχές. Κατά πρώτον, τα συνθήματα με πολιτικό και κοινωνικό

περιεχόμενο είναι πολύ περισσότερα στην Αγία Τριάδα. Στις γειτονιές της Αγίας Τριάδας καταγράφηκαν περί τα 90 γκράφιτι του είδους αυτού, ενώ στο Λάκκο, λιγότερα από 30. Επιπλέον, ο Λάκκος περιέχει κυρίως street art και ελάχιστα συνθήματα, σε αντίθεση με την Αγία Τριάδα, όπου υπήρχε λιγότερο street art. Αυτό σχετίζεται με το γενικότερο gentrification στο Λάκκο που φαίνεται να γίνεται σε μεγαλύτερο βαθμό στην περιοχή αυτή. Τα γκράφιτι στο Λάκκο έχουν σε μεγαλύτερο βαθμό και αισθητική αξία, ακόμα και αν συνδέονται με κάποιο πολιτικό και κοινωνικό μήνυμα, δίνεται μεγαλύτερη βαρύτητα στην εμφάνιση των γκράφιτι αυτών.

Σε σχέση με τη σύγκριση των μορφών και των μηνυμάτων των γκραφίτι σε αυτές τις περιοχές παρατηρούνται αρκετές ομοιότητες. Αρχικά και στους δυο χώρους υπάρχει πλειάδα πολιτικών γκράφιτι, με αρκετά από αυτά να προέρχονται από συλλογικότητες. Παράλληλα φαίνεται ότι υπάρχουν και κάποιες διαφοροποιήσεις. Στην Αγία Τριάδα, εκτός από τη μεγαλύτερη συχνότητα μηνυμάτων με κοινωνικό/πολιτικό περιεχόμενο, διαφοροποιείται και το μήνυμα αυτών. Όπως μπορεί να παρατηρηθεί και από τον Πίνακα 1, ο Λάκκος περιέχει περισσότερα μηνύματα υπαρξιακού χαρακτήρα, προβληματισμούς και σχολιασμούς για την καθημερινότητα, την σκληρή πραγματικότητα, τις αναζητήσεις των ανθρώπων, που εκφράζονται είτε με κείμενο είτε με εικόνα. Από την άλλη, στην Αγία Τριάδα, τα μηνύματα έχουν περισσότερο αντισυστημικό χαρακτήρα και καταδεικνύουν τα κακώς κείμενα του κράτους, του κεφαλαίου και της πατριαρχίας. Τα μηνύματα εδώ είναι πιο βίαια, με μεγαλύτερη αγανάκτηση, με ξεκάθαρους χαρακτηρισμούς, εκφράζουν θυμό και αγανάκτηση, ενώ προτρέπουν τους αναγνώστες να αναγνωρίσουν τον κοινό εχθρό και να ανατρέψουν την κοινωνική αδικία σε όλα τα επίπεδα. Πιθανώς η γειτνίαση της περιοχής με την κατάληψη του Ευαγγελισμού στην οποία συχνάζουν πολλοί ακτιβιστές και μέλη κοινωνικών κινημάτων να παίζει κάποιο ρόλο σε αυτήν την διαφοροποίηση.

Στα παραπάνω έρχονται να συνδυαστούν και τα σύμβολα που συνοδεύουν τα γκράφιτι. Αν και τα περισσότερα γκράφιτι είναι ανώνυμα και στις δύο περιοχές, στην Αγία Τριάδα κυριαρχεί το Αλφάδι, κάτι που λείπει από πολλά συνθήματα που φωτογραφήθηκαν[13] στο Λάκκο, τα οποία ωστόσο παραπέμπουν και αυτά σε αναρχικές ιδεολογίες.

[13] Ενδέχεται να υπάρχουν συνθήματα αναρχικών, τα οποία δεν συμπεριλήφθηκαν στην παρούσα έρευνα.

Κεφάλαιο 6:

6. Αφηγήσεις ζωής δημιουργών γκραφίτι

Σε αυτό το κεφάλαιο αναλύεται το βιογραφικό υλικό της έρευνας από τις συνεντεύξεις δημιουργών γκράφιτι στην πόλη του Ηρακλείου. Παρουσιάζονται οι απόψεις και οι εμπειρίες έξι δημιουργών γκράφιτι σχετικά με το πολιτικό κοινωνικό γκράφιτι. Η ενότητα αυτή επιχειρεί να φωτίσει πτυχές του πολιτικού και κοινωνικού γκράφιτι μέσα από την προσωπική ματιά καλλιτεχνών που έχουν άμεση εμπειρία με τη δημιουργία του. Η έρευνα από τη σκοπιά των υποκειμένων είναι σημαντική για την κατανόηση των τρόπων σκέψης και των συναισθημάτων τους, καθώς και πώς αυτά επηρεάζουν το έργο τους, αλλά και άλλους παράγοντες που σχετίζονται με αυτό (Zaimakis, 2016, σελ. 75). Από τη θεματική ανάλυση προέκυψαν τέσσερις μεγάλες θεματικές με τις οποίες καταπιάνονται οι συνεντευξιαζόμενοι.

6.1 Το έναυσμα για την ενασχόληση με το γκράφιτι και οι πηγές έμπνευσης

Όπως φαίνεται από τις αφηγηματικές εκφορές των συνεντευξιαζόμενων, το σύνολο των συμμετεχόντων ξεκίνησαν την ενασχόλησή τους με την τέχνη του γκράφιτι από την εφηβεία. Εναύσματα για την ενασχόληση με αυτού του είδους τη δημιουργία ήταν η έκθεσή τους στην τέχνη αυτή είτε στην πόλη που μεγάλωσαν είτε σε άλλες πόλεις που είχαν επισκεφτεί, ενώ σημαντικό ρόλο έπαιζαν τα ερεθίσματα που έχουν σχέση με την τέχνη αυτή, όπως η μουσική. Κάποιοι από τους ερωτηθέντες αναφέρουν την επιρροή που είχαν τα μουσικά είδη που άκουγαν στην εφηβεία στο να ξεκινήσουν να ασχολούνται με τα γκράφιτι.

> «Είχα ερεθίσματα από γκράφιτι που είχα δει στην Αμερική και όπως επίσης όταν επισκέπτομαι τη Θεσσαλονίκη.» (Σ2)

> «Η κουλτούρα του Hip Hop ήταν αυτή που με ώθησε στην τέχνη του γκραφίτι, το οποίο αποτελεί ένα από τα τέσσερα βασικά στοιχεία της. Μερικά από τα πρώτα σχέδια που έκανα ήταν αφιερωμένα σε συγκροτήματα της εποχής.» (Σ5)

Για άλλους, το έναυσμα για την ενασχόληση προήλθε από την αγάπη για την τέχνη γενικά, αλλά και για την πρακτική του γκράφιτι που θεωρήθηκε από κάποιους ότι

αποτελεί μια ιδιαίτερα δημιουργική μορφή έκφρασης που μπορεί να ζωντανέψει μια περιοχή, να της δώσει χρώμα.

> «Από μικρή ηλικία έβλεπα απλούς μονότονους τοίχους, βαμμένους με ένα απλό χρώμα και σκεφτόμουν ποσό πιο ωραίοι και ζωντανοί θα έδειχναν αν ήταν γεμάτοι χρώμα.» (Σ4)

Σε σχέση με την επίδραση της πολιτικής/κοινωνικής πραγματικότητας στην απόφαση τους να ασχοληθούν με το γκράφιτι , μια συμμετέχουσα, ανέφερε ότι από την εφηβεία άρχισε να αντιλαμβάνεται πολλά «κακώς κείμενα», ιδιαίτερα σε σχέση με την έμφυλη ανισότητα και το γκράφιτι θεωρήθηκε ως ένα μέσο έκφρασης μέσα από το οποίο μπορεί να επηρεαστεί η κοινωνική αλλαγή.

> «Όλα τα παραπάνω με έκαναν να αισθάνομαι όλο και περισσότερα το πώς πρέπει, εμείς οι γυναίκες να κυνηγήσουμε κάτι που θα έπρεπε να είναι δεδομένο για όλους τους ανθρώπους, τα δικαιώματα μας και με το να κάνω γκράφιτι αισθανόμουν πως κάτι μπορεί να αλλάξει.» (Σ4)

Σε σχέση με το έναυσμα για το αν ένας γκραφιτάς θα δημιουργήσει ένα γκράφιτι σε μια περιοχή είναι και η ίδια η περιοχή. Μπορεί ο ίδιος ο χώρος να αποτελέσει έναυσμα για την δημιουργία του καλλιτέχνη. Η σημασία του χώρου και της τοποθεσίας του γκράφιτι τονίζονται από αφηγητές και αφηγήτριες ως πηγές έμπνευσης οι οποίες οδηγούν τον καλλιτέχνη να δημιουργήσει ένα συγκεκριμένο γκράφιτι. Από ότι φαίνεται το σημείο, ο περιβάλλοντας χώρος, η επιφάνεια του τοίχου αποτελούν αναπόσπαστα στοιχεία της δημιουργίας ενός γκράφιτι. Οι ερωτηθέντες φαίνεται να διαφοροποιούν την δράση τους ανάλογα το σημείο και τι θεωρούν ότι ταιριάζει σε αυτό.

> «Υπάρχουν μερικές φορές σημεία, τα οποία σου μιλάνε από μόνα τους.» (Σ3)

> «Τα θέματα που θα επιλέξω για ένα σημείο θα πρέπει να ταιριάζουν απόλυτα με την αρχιτεκτονική εξωτερικού χώρου, να υπάρχει ένα ταίριασμα μεταξύ σχεδίου και τοίχου» (Σ1)

Κάποιοι συμμετέχοντες αναφέρουν ότι η συναισθηματική και ψυχική τους κατάσταση επιδρά στο τι γκράφιτι τελικά θα δημιουργήσουν.

«Επίσης παίζει ρόλο και η ψυχολογία και τα ερεθίσματα που θα έχω εκείνη τη στιγμή […]» (Σ2)

Επιπλέον οι δημιουργοί του γκράφιτι αντλούν έμπνευση από εικόνες και λόγους του του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Μέσα στο διαδίκτυο μπορούν να αντλούν έμπνευση για ιστορικά και πολιτιστικά θέματα, αλλά και από την καθημερινότητα και το πολιτικό γίγνεσθαι. Ενδιαφέρον έχει εδώ ότι η πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα μπορούν να επιδράσουν στο έργο του καλλιτέχνη. Μία καλλιτέχνιδα αναφέρει ότι ασχολείται αποκλειστικά με το κοινωνικό πολιτικό γκράφιτι. Ένας συνεντευξιαζόμενος αναφέρθηκε στην τραγωδία των Τεμπών του 2023, όπου το συμβάν αυτό άγγιξε την ομάδα των καλλιτεχνών στην οποία ανήκει και αποφάσισαν έτσι να στείλουν το δικό τους μήνυμα σε έναν τοίχο.

«Μας ευαισθητοποίησε πολύ το θέμα των Τεμπών, όπου τον κάθε Έλληνα θα έπρεπε να βάλει στη σκέψη, ώστε να μην μένει άπραγος και ο καθένας με τον δικό του τρόπο να μπορεί να συμβάλει όχι μόνο σε αυτούς όπου αυτοί οι άνθρωποι έγινε όλο, αλλά να αλλάξει ολόκληρη την κοινωνία ώστε να μην ξεχάσει. Εμείς αυτό δεν θα κάνουμε, θα προσπαθήσουμε να αποτυπώσουμε κάτι σε έναν τοίχο το οποίο θα μείνει, ίσως επ' αόριστόν, θα προσπαθήσουμε να μείνει επ' αόριστόν, ώστε να μπορέσει να μην ξεχαστεί, αυτός είναι ο σκοπός αυτού του γκράφιτι που θα δημιουργήσουμε.» (Σ3)

6.2. Η κοινωνική απήχηση και το πολιτικό περιεχόμενο του γκραφίτι

Σε σχέση με την απεύθυνση των δημιουργών γκράφιτι προς την κοινωνία, οι ερωτηθέντες έχουν διαφορετικές θέσεις και στάσεις. Οι περισσότεροι καλλιτέχνες αναφέρουν ότι απευθύνονται στην ευρύτερη κοινωνία, ενώ κάποια έργα τους αναμένεται να μην γίνονται κατανοητά από αυτήν και απευθύνονται σε άλλους δημιουργούς στις ιδιαίτερες κοινότητες του γκράφιτι. Ορισμένοι ερωτηθέντες αναφέρουν ότι το γκράφιτι σε μεγάλο βαθμό προσφέρει στην κοινωνία μέσω της αισθητικής του αξίας. Η αναβάθμιση της περιοχής ή του συγκεκριμένου σημείου που πραγματοποιείται το γκράφιτι είναι σημαντικό κίνητρο και νοείται από τον γκραφιτά ως προσφορά στο σύνολο, αφού του δίνει ομορφιά.

«Ίσως κάποια παλιά ντουβάρια, ίσως «κακοί» τοίχοι, οι οποίοι δεν έχουν κάτι πάνω το οποίο εσύ θα καταστρέψεις, ψιλοπαραιτημένοι κ.λπ. ώστε να μπορέσεις να δώσεις ίσως σε έναν άχρωμο ή κακά μουτζουρωμένο τοίχο πολύ χρώμα και κάτι πολύ ωραιότερο από αυτό που υπάρχει ήδη.»

Όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω, η πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα αποτελεί πηγή έμπνευσης για τον καλλιτέχνη. Αυτό δίνει, εκτός από την πηγή και το κίνητρο το οποίο είναι έντονο και αναδύεται σαν κοινωνική προσφορά, σαν χρέος τους να συμβάλλουν με τον τρόπο τους στην αλλαγή που θα επιθυμούσαν για την κοινωνία.

> «Επιτυγχάνω αφύπνιση συνειδήσεων και πολλοί που ίσως να είναι αδιάφοροι να μπουν στη διαδικασία να σκεφτούν ποσό σημαντική μπορεί να είναι μια κατάσταση που μας συμβαίνει. Ένας βασικός στόχος για να είναι επιτυχημένο ένα τέτοιο γκράφιτι είναι αυτός! Η αφύπνιση » (Σ1)

Η αφύπνιση αναφέρεται και από άλλο καλλιτέχνη και φαίνεται να είναι μια σημαντική έννοια για το κίνητρο του καλλιτέχνη, η επίτευξη της αφύπνισης του ευρέος κοινού και να τους δώσει τροφή για σκέψη σε καίρια ζητήματα.

> «Στόχος είναι φυσικά να εκφράσει τις σκέψεις τους, τους προβληματισμούς και να τις μοιραστεί με το ευρύ κοινό έτσι ώστε ίσως να τους ταρακουνήσει να τους αφυπνίσει και να τους βάλει σε σκέψεις» (Σ2)

Σε σχέση με το πολιτικό και κοινωνικό γκράφιτι, στις συνεντεύξεις γίνονται αναφορές σε γεγονότα που συγκλόνισαν την κοινωνία, όπως η τραγωδία στα Τέμπη, αλλά και ζητήματα έμφυλης καταπίεσης και διακρίσεων. Το γκράφιτι κοινωνικού και πολιτικού περιεχομένου μπορεί να αφορούν ζητήματα κοινωνικής αδικίας, ανισοτήτων, καταπίεσης που αφορούν είτε την ελληνική κοινωνία είτε ευρύτερες κοινωνίας. Για παράδειγμα οι δημιουργοί παίρνουν θέση για ζητήματα που αφορούν τις γυναικοκτονίες στον ελλαδικό χώρο ή το δράμα που υφίσταται ο παλαιστινιακός λαός μετά την εισβολή του Ισραηλινού στρατού στη Γάζα και το προσφυγικό ζήτημα. Ο καλλιτέχνης μέσα από αυτά τα έργα παίρνει θέση πάνω στα φλέγοντα αυτά θέματα, εκφράζεται, και προσπαθεί να ευαισθητοποιήσει το κοινό της πόλης και να εκφράσει τις απόψεις του στο έργο του.

> «Αυτά τα έργα στοχεύουν να προκαλέσουν σκέψη και συναισθηματική αντίδραση, ενώ ταυτόχρονα να ευαισθητοποιήσουν το κοινό.» (Σ5)

Ο καλλιτέχνης βιώνει τη δημιουργία γκράφιτι σαν χρέος που έχει για να πάρει θέση σε σημαντικά θέματα μέσα από το δικό του τρόπο έκφρασης. Σε αυτή τη βάση το γκράφιτι λειτουργεί ως ένας νοηματοδοτημένος τρόπος πολιτισμικής δημιουργίας και κοινωνικής παρέμβασης στο αστικό τοπίο έκφρασης για να επιτελέσει το χρέος αυτό και να καλύψει την ανάγκη έκφρασης που έχει.

«Το σπρέι και τα πινέλα είναι τα όπλα μου […]» (Σ1)

Στη βιβλιογραφία είναι γεγονός ότι οι άνθρωποι που ασχολούνται με το πολιτικό γκράφιτι θεωρούν την πράξη αυτή ως μορφή δημιουργικής αντίστασης ενάντια στην άνοδο του αυταρχισμού και τον αναδυόμενο ρατσισμό και φασισμό, που εμφανίζεται σε δύσκολες οικονομικά εποχές, όπως αναφέρεται και στην έρευνα του Ζαϊμάκη (2016, σελ. 75). Όντως, και εδώ η πολιτική και κοινωνική συγκυρία είναι αρκετά δύσκολη, αν αναλογιστεί κανείς την έλευση της πανδημίας πριν λίγα χρόνια, την ενεργειακή κρίση λόγω του πολέμου, αλλά και την άνοδο του πληθωρισμού που φαίνεται να οδηγεί στη φτωχοποίηση μεγάλου μέρους του πληθυσμού.

Μέσα από το γκράφιτι, λοιπόν, μπορεί να δίνεται κάτι πίσω στην κοινωνία, ο καλλιτέχνης λαμβάνει τα μηνύματα της κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας και γεννά τέχνη που προέρχεται από αυτήν την πρώτη ύλη.

6.3. Γκράφιτι στο Λάκκο και την Αγία Τριάδα

Οι ερωτηθέντες φαίνεται ότι έχουν δραστηριοποιηθεί στις περιοχές αυτές δημιουργώντας γκράφιτι είναι που κατά την άποψη τους έχουν σημαντική επιρροή στις συνοικίες αυτές και στους κατοίκους της. Οι ερωτηθέντες εστιάζουν στην αισθητική αναβάθμιση της περιοχής. Οι ίδιοι θεωρούν πως το γκράφιτι μπορεί να ομορφύνει μια περιοχή και να βοηθήσει στην αισθητική αναβάθμιση της . Σε αυτήν την κατεύθυνση τονίζουν το ρόλο του γκράφιτι στην ενίσχυση της «καλαισθησίας» στη γειτονιά, στην αναγέννηση και στην ενίσχυση της πολιτιστικής της κληρονομιάς. Στο παρακάτω απόσπασμα διαφαίνεται η απόψη της αφηγήτριας για το ρόλο που μπορεί να παίξει η τέχνη του δρόμου στον εξευγενισμό της συνοικίας που είναι ωστόσο πολύ διαφορετική από άλλους δημιουργούς που χρησιμοποιούν το γκράφιτι για τη διάδοση κοινωνικών και πολιτικών μηνυμάτων και ασκούν κριτική για τις πολιτικές εξευγενισμού των συνοικιών.

> «Μέχρι πρότινος, οι περιοχές αυτές ήταν σε μεγάλο βαθμό στο περιθώριο και έλειπε η καλαισθησία, καθώς είχαν εγκαταλειφθεί με την πάροδο του χρόνου. Στον Λάκκο, συγκεκριμένα, έχει αποδειχθεί ότι τα γκραφίτι έχουν επηρεάσει δραστικά την εικόνα, την ταυτότητα και την επισκεψιμότητα της περιοχής, συμβάλλοντας στην αναγέννησή της και στην ενίσχυση της πολιτιστικής της κληρονομιάς.» (Σ5)

Είναι γεγονός ότι οι προσπάθειες εξευγενισμού έχουν δεχθεί κριτική από τους κινηματικούς γκραφιτάδες. Εδώ, οι συνεντευξιαζόμενοι είναι κυρίως καλλιτέχνες του δρόμου, αλλά το αντικείμενο που πραγματεύεται η έρευνα εδώ άπτεται βασικά στη δράση των κινηματικών γκραφιτάδων. Οπότε, το θέμα της τέχνης του δρόμου, αν και θεωρείται θετικό σημείο για τον εξευγενισμό των υποβαθμισμένων περιοχών, στο πολιτικό και κοινωνικό γκράφιτι αυτό έρχεται σε αντίθεση με το στόχο αυτό (Lennon 2022, σελ. 174).

Σημαντικό πλεονέκτημα, επίσης για τη δράση στις συγκεκριμένες περιοχές, είναι ότι διαθέτει αρκετά εγκαταλελειμμένα σπίτια που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως ένας καμβάς στις δημιουργίες των γκραφιτάδων. Αυτός ο παράγοντας είναι ως σημαντικός για τους των δημιουργούς γκράφιτι οι οποίοι σε πολλές περιπτώσεις έχουν να αντιμετωπίσουν ζητήματα που αφορούν την παραβίαση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας των κατοίκων και τις συνεπαγόμενες ποινικές κυρώσεις. Επιπλέον, τέτοιες συνοικίες με τα μικρά στενά και την περιορισμένη αστυνόμευση επιλέγονται για να αποφευχθεί ο κοινωνικός έλεγχος στο δικαίωμα της έκφρασης τους.

> «[…] τις περισσότερες φορές προσπαθούμε και επιλέγουμε π.χ. όπως είναι η περιοχή του Λάκκου και της Αγ. Τριάδας, κάποια παρατημένα σημεία τα οποία δεν μπορείς να προκαλέσεις πρόβλημα σε οποιονδήποτε περαστικό ή σε οποιονδήποτε κάτοικο ή γενικά σε οποιοδήποτε άνθρωπο του οποίου θα καταστρέψεις μια περιουσία.» (Σ3)

> «[…] αλλά υπάρχουν και κάποιες περιπτώσεις που βρισκόμαστε αντιμέτωποι με αστυνομίες, με διάφορες γενικά κακες συμπεριφορές οι οποίες μας φτάνουν στο σημείο να μην μπορούμε να εκφραστούμε όπως θέλουμε […]» (Σ3)

Η δημιουργία ενός έργου τέχνης στις συγκεκριμένες συνοικίες μπορεί να δημιουργήσει ένα απρόβλεπτο συμβάν, μια ρωγμή στην αισθητική τάξη της κοινότητας που μπορεί να προκαλέσει μια ευχάριστη έκπληξη σε κατοίκους και περαστικούς αυτών των αποστερημένων συνοικιών αλλά και ένα κίνητρο για τους δημιουργούς για να συνεχίσουν να επενδύουν στην αισθητική αναβάθμιση των περιοχών αυτών. Ένα επιτυχημένο έργο με θετική απήχηση από τους κατοίκους δίνει στον καλλιτέχνη κίνητρο για να συνεχίσει να δημιουργεί στη συγκεκριμένη περιοχή και σε κάποιες περιπτώσεις ενισχύει το δεσμό του δημιουργού με τη γειτονία και την ανάπτυξη ενός

συναισθηματικού δεσμού όπως φαίνεται και από συνέντευξη αφηγήτριας. Μια άλλη συνεντευξιαζόμενη αναφέρει ότι η θέαση των έργων τέχνης στις περιοχές αυτές μπορεί να δώσει μεγαλύτερη ώθηση σε άλλους καλλιτέχνες να δραστηριοποιηθούν στο χώρο αυτό.

> «Για μένα κυρίως είναι σαν ένας λαβύρινθος, μπαίνεις στο ένα στενό, βρίσκεσαι αλλού και ξαφνικά μπροστά σου, μπορεί να επιφυλάσσεται μια έκπληξη, μία ζωγραφιά μία ομορφιά, οπότε πιστεύω ότι είναι μία πηγή έμπνευσης για τους καλλιτέχνες» (Σ2)

Συμπεράσματα και συζήτηση

Η εργασία αναδεικνύει τη σημασία του πολιτικού γκράφιτι ως μέσο έκφρασης και αντίληψης σε κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες, ιδίως σε περιόδους κρίσης. Το γκράφιτι λειτουργεί ως φωνή των περιθωριοποιημένων κοινοτήτων, επιτρέποντας στους καλλιτέχνες να εκφράσουν τις ανησυχίες τους και να διατυπώσουν πολιτικά μηνύματα που συχνά αγνοούνται από τα κυρίαρχα μέσα ενημέρωσης και τις πολιτικές αφηγήσεις. Το γκράφιτι λειτουργεί ως μέσο αντίστασης και κοινωνική κριτική, αναδεικνύοντας τις φωνές των περιθωριοποιημένων κοινοτήτων και προβάλλοντας τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν.

Το πολιτικό γκράφιτι συνδυάζει πολιτική συνείδηση και πολιτιστική κριτική, αναδεικνύοντας φωνές διαμαρτυρίας που έρχονται από τα κάτω. Με αυτό τον τρόπο, το Γκράφιτι συμβάλλει στη διαμόρφωση μιας συλλογικής ταυτότητας για τους κατοίκους των αποστερημένων περιοχών, όπως ο Λάκκος και η Αγία Τριάδα, δυο συνοικίες με ιστορική σημασία, οι οποίες υπήρξαν περιθωριοποιημένες σχεδόν σε όλη την σύγχρονη ιστορία τους. Οι περιοχές αυτές έχουν αρχίσει να προσελκύουν τουρίστες και καλλιτέχνες, οδηγώντας σε μια διαδικασία εξευγενισμού. Αυτή η διαδικασία μπορεί να έχει θετικές πτυχές, όπως ο εξωραϊσμός του αστικού τοπίου, αλλά και αρνητικές, όπως η έξωση των μόνιμων κατοίκων λόγω αύξησης των τιμών των ενοικίων και της αγοράς κατοικίας.

Το γκράφιτι μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως πολύτιμο εργαλείο για την κατανόηση των κοινωνικών, πολιτικών και πολιτικών δυναμικών που διαμορφώνουν αυτές τις κοινότητες, προσφέροντας μια πλούσια πηγή δεδομένων για την ανάλυση των τοπικών ζητημάτων και των αντιφάσεων που τις χαρακτηρίζουν και για την αξιοποίηση απόψεων και φωνών που αφορούν την ανάπτυξη των περιοχών αυτών με έναν πιο δίκαιο τρόπο για όλους.

Σε σχέση με τα αποτελέσματα του ερευνητικού μέρους, φαίνεται ότι το πολιτικό και κοινωνικό γκράφιτι αποτελεί μεγάλο μέρος της πολιτισμικής δημιουργίας και του οπτικού πολιτισμού περιοχών αυτών. Τα πολιτικά στοιχεία που παρατηρούνται στα γκράφιτι του Λάκκου και της Αγίας Τριάδας στο Ηράκλειο λειτουργούν ως «ζωντανοί καμβάδες» που αντικατοπτρίζουν το κοινωνικοπολιτικό κλίμα και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει αυτές οι αποστερημένες κοινότητες.

Τα βασικά θέματα που πραγματεύονται έχουν σχέση με την πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα, όπου πλειοψηφία αποτελεί η κατηγορία των αντισυστημικών συνθημάτων και αυτών σε σχέση με την έμφυλη βία και την πατριαρχία, αλλά τίθενται και άλλα θέματα, όπως οικολογικά, έναντια του φασισμού και του εθνικισμού, των εργασιακών δικαιωμάτων και αλληλεγγύης σε ευάλωτες ομάδες.

Τα αντισυστημικά γκράφιτι περιλαμβάνουν με την σειρά τους και άλλες θεματικές επικρίνοντας την κρατική εξουσία και το έθνος, την καπιταλιστική οικονομία, και τους θεσμούς όπως το κράτος και η αστυνομία, ενώ περιλαμβάνουν και συνθήματα αλληλεγγύης σε καταλήψεις καθώς επίσης και γκράφιτι εξέγερσης και κινητοποίησης. Τα γκράφιτι που καταπιάνονται με έμφυλα ζητήματα θίγουν θέματα όπως ο φεμινισμός, η εναντίωση στην πατριαρχία και τα δικαιώματα της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας, ενώ και σε αυτή την κατηγορία υπάρχουν γκράφιτι που παρακινούν τους πολίτες για την αντίσταση και την δράση. Τα γκράφιτι γενικότερα αναδεικνύουν το διαχωρισμό μέσα στις κοινωνίες ανάμεσα σε ομάδες όπου σε κάθε περίπτωση υπάρχουν αυτοί που αδικούν και αυτοί που αδικούνται. Τα θέματα αυτά είναι βαθιά συνυφασμένα με τις κοινωνικοπολιτικές αφηγήσεις της περιοχής, ζητώντας δικαιοσύνη και ισότητα, ενώ παράλληλα ενθαρρύνουν τον ακτιβισμό και την υπεράσπιση κατά της καταπίεσης και της αδικίας. Επιπλέον, μια ακόμη κατηγορία, το υπαρξιακό γκράφιτι αναδεικνύει τις υπαρξιακές απαντήσεις και προβληματισμούς της νέας γενιάς σε μια κοινωνία ματαιωμένων προσδοκιών και ανασφάλειας. Αυτά τα δημιουργήματα συμπυκνώνουν συναισθήματα αποξένωσης, αγώνες ταυτότητας και αγώνα για αναγνώριση, που κυριαρχούν στους νεότερους κατοίκους που αισθάνονται παραμελημένοι από το κράτος. Χρησιμοποιώντας δυνατές εικόνες, οι καλλιτέχνες αυτής της κατηγορίας επιθυμούν να επικαλεστούν το συναίσθημα των κατοίκων και των περιηγητών στην πόλη, με σκοπό είτε να αφυπνίσουν είτε να προβληματίσουν, είτε απλά να επικοινωνήσουν.

Όσον αφορά τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των συνθημάτων των γκράφιτι, η ειρωνεία, ο σαρκασμός, η αντίθεση στη σύνθεση του περιεχομένου του γκράφιτι παίζει καθοριστικό ρόλο. Το γκράφιτι χρησιμεύει ως μέσο έκφρασης και κριτικής των επιπτώσεων των μέτρων λιτότητας στην καθημερινή ζωή, αγγίζοντας ζωτικούς τομείς όπως η εργασία, η υγεία, η εκπαίδευση και η οικονομία. Χρησιμοποιώντας την ειρωνεία, μετωνυμίες και παρομοιώσεις, οι δημιουργοί του γκράφιτι προσπαθούν να

χρωματίσουν και να ενδυναμώσου τα μηνύματα τους αμφισβητώντας κυρίαρχες πολιτικές αφηγήσεις και καταπιεστικές κυβερνητικές πολιτικές. Αυτό κάνει το γκράφιτι ένα ισχυρό εργαλείο επικοινωνίας και αντίστασης που παρεμβαίνει σε δημόσιες εντάσεις και κοινωνικές προκλήσεις. Έτσι, η ειρωνεία στο περιεχόμενο γκράφιτι δεν είναι απλώς μια ρητορική επιλογή, αλλά ένας ουσιαστικός μηχανισμός για τη άσκηση κριτικής στην εξουσία και στους καταπιεστικούς μηχανισμούς. Άλλα χαρακτηριστικά είναι η απλή γλώσσα, η χρήση και η παράφραση αποφθεγμάτων και τα διάφορα σύμβολα με τα οποία οι δημιουργοί τους εμπλουτίζοντας το λεκτικό περιεχόμενο και τονίζουν την πολιτική και την ιδεολογική του διάσταση. Μέσω της χρήσης μια γλώσσας που περιέχει φράσεις, διάλεκτο και σύμβολα ιδιαίτερων κινηματικών ομάδων, οι δημιουργοί κάνουν τα γκράφιτι προσιτά σε ένα ιδιαίτερο κοινό ακτιβιστών στο οποίο συχνά απευθύνονται. Άλλοτε πάλι χρησιμοποιούν μια πιο απλή γλώσσα που απευθύνεται σε ένα ευρύτερο κοινό .

Τα γκράφιτι στις περιοχές που μελετάμε φαίνεται ότι εμπνέονται από επίκαιρα γεγονότα και προβλήματα που έχουν απασχολήσει την ελληνική πραγματικότητα και τις τοπικές κοινωνίες. Μέσα από τα συνθήματα αυτά, οι γκραφιτάδες εκφράζουν τις θέσεις τους σε κοινωνικά προβλήματα που απασχολούν τον ελληνικό κόσμο, καταδεικνύουν τα σημεία που η κοινωνία πάσχει και συχνά συνδέουν τα προβλήματα με την καπιταλιστική δομή του συστήματος, των αξιών που το διέπουν και την ταξική εκμετάλλευση . Πολλά από αυτά αναφέρονται στο ζήτημα της φτώχειας που απασχολεί την ελληνική κοινωνία ήδη από τα χρόνια της οικονομικής κρίσης και τονίζουν σημαντικές κοινωνικές ανισότητες και οικονομικές δυσκολίες που βιώνουν οι κάτοικοι του Λάκκου και της Αγίας Τριάδας. Επιλέγοντας τοποθεσίες όπως τοίχους, πόρτες και στενά δρομάκια, οι δημιουργοί ενισχύουν την επικοινωνιακή δύναμη των μηνυμάτων τους, συνδέοντας τα με την συνθήκη της κοινωνικής και υλικής αποστέρησης των γειτονιών τους και μετατρέποντας τις επιφάνειες του σε μια εφημερίδα τοίχου που σχολιάζει επίκαιρα κοινωνικά ζητήματα και προβλήματα που επηρεάζουν τις κοινότητά τους.

ΟΙ δημιουργίες γκράφιτι στον Λάκκο και στην Αγία Τριάδα τονίζουν την ανάγκη για πολιτική παρέμβαση και κοινωνική αλλαγή για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της τοπικής κοινωνίας, όπως φαίνεται από την κατηγορία των γκράφιτι που καταπιάνονται με κοινωνικά αιτήματα γύρω από σημαντικούς τομείς της κοινωνικής ζωής (υγεία, εργασία κλπ).

Όσον αφορά τις ομοιότητες και τις διαφορές στις δύο περιοχές παρατηρείται ότι οι θεματικές ήταν κοινές, με κάποιες διαφορές σχετικά με την συχνότητα εμφάνισής τους. Κάποια συνθήματα επαναλαμβάνονται ομοιόμορφα ή σε παραλλαγή και στις δύο περιοχές Τα περισσότερα γκράφιτι χρησιμοποιούνται από κινήματα και πολιτικές ομάδες σε όλη την Ελλάδα και είναι φανερό η σχέση τους με πολιτικές οργανώσεις της αριστεράς (του ΚΚΕ και της ΚΝΕ), του αντιεξουσιαστικού χώρου και φεμινιστικών και ΛΟΑΤΚΟ+ συλλογικοτήτων.

Περίπου 90 περιπτώσεις αυτού του τύπου γκράφιτι σημειώθηκαν στην Αγία Τριάδα, ενώ ο Λάκκος είχε 29. Επιπλέον, ο Λάκκος διαθέτει κυρίως street art με λίγα μόνο συνθήματα, σε αντίθεση με την Αγία Τριάδα, που έχει λιγότερη τέχνη του δρόμου. Μια ακόμη αξιοσημείωτη διαφορά είναι η συχνότητα συμβόλων του αναρχικού χώρου, η οποία είναι σημαντικά μεγαλύτερη στις περιοχές της Αγίας Τριάδας, ενώ αντίθετα στον Λάκκο δραστηριοποιούνται περισσότεροι καλλιτέχνες της street art και του προγράμματος Καθ΄οδόν.

Επίσης, βασική διαφοροποίηση ανάμεσα στις δύο περιοχές είναι και η ποιότητα των συνθημάτων. Στην Αγία Τριάδα, τα μηνύματα είναι πιο ξεκάθαρα πολιτικά και έχουν κυρίως χαρακτήρα αντισυστημικό, καταδεικνύουν ζητήματα έμφυλης βίας και πατριαρχίας, ενώ διακατέχονται από πιο έντονες τοποθετήσεις, βίαιες, αγανάκτηση, και προτροπές για εξέγερση και αντίσταση. Από την άλλη, στο Λάκκο, τα μηνύματα έχουν πιο φιλοσοφικό χαρακτήρα, ξεχωρίζουν τα συνθήματα με υπαρξιακές αναζητήσεις, καθώς και οι πολιτικές διακηρύξεις ενώ η παρέμβαση του Δήμου Ηρακλείου μέσω του προγράμματος της Τέχνης Καθ΄ Οδόν με στόχο τον εξευγενισμό του χώρου είναι εμφανής.

Ο Λάκκος και η Αγίας Τριάδας συνιστούν σημαντικές συνοικίες της πόλης του Ηρακλείου με ιστορική και πολιτισμική ιστορία. Τα γκράφιτι και οι τοιχογραφίες των συνοικιών συνιστούν μέρος της σύγχρονης πολιτισμικής ιστορίας τους και παραπέμπουν σε ιστορίες και φωνές ακτιβιστών και δημιουργών που όχι τυχαία τις έχουν επιλέξει για να εκφράσουν τις θέσεις τους στο δημόσιο χώρο. Ως τέτοιες δημιουργίες έχουν πολιτιστική και ιστορική αξία και πολιτική σημασία προσφέροντας πλούσιο υλικό για μελέτη και στοχασμό. Το γκράφιτι δεν διακοσμεί απλώς τους τοίχους, αλλά χρησιμεύει ως ζωτικό εργαλείο παρέμβασης για την κοινωνική αλλαγή και την αναμόρφωση του κοινωνικού και πολιτισμικού τοπίου των γειτονιών αυτών.

ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Σε σχέση με την έρευνα, υπήρξαν και κάποιοι περιορισμοί. Ένας από αυτούς έχει να κάνει με τις συνεντεύξεις. Οι συμμετέχοντες στη συνέντευξη ήταν αρκετά δύσκολο να βρεθούν. Επιπλέον, έγινε προσπάθεια προσέγγισης και άλλων καλλιτεχνών, όμως υπήρξε μεγάλη συσπιστία σε σχέση με το στόχο της έρευνας, αλλά και με την εξασφάλιση της ανωνυμίας. Μία από τις συμμετέχουσες, μάλιστα, επικοινώνησε ξανά για να ζητήσει να μη συμπεριληφθούν τμήματα της συνέντευξης που είχε ήδη δώσει, όπως και έγινε. Υπήρξαν περιστατικά όπου κάποιοι από τους καλλιτέχνες ήταν πολύ αρνητικοί και επιθετικοί για το ότι η έρευνα έχει σκοπό να διαστρεβλώσει την πραγματικότητα ή ότι η έρευνα δεν πρόκειται να αναδείξει όντως την πραγματικότητα. Ένας άλλος περιορισμός ήταν ότι κάποια από τα γκράφιτι σβήνονται και ενώ μπορεί σε μια επίσκεψη να υπήρχαν στην επόμενη να μην υπήρχαν και αν δεν είχαν καταγραφεί εξ αρχής να χάνονταν τελικά.

Σε σχέση με τις προτάσεις για περαιτέρω έρευνα, θα μπορούσε να γίνει ακόμα πιο διεξοδική έρευνα των γκράφιτι στις περιοχές για αναζήτηση επιπλέον γκράφιτι στην κατηγορία που μελετάται εδώ. Θα μπορούσε, επιπλέον, να γίνουν συγκριτικές αναλύσεις και με άλλες περιοχές του Ηρακλείου ή με αντίστοιχες περιοχές άλλων πόλεων της Κρήτης.

Τέλος, θα είχε ενδιαφέρον να διεξαχθεί μια συγκριτική μελέτη των mural που δημιουργούνται από οργανωμένα προγράμματα παρέμβασης και εξευγενισμού στο Λάκκο με τα κινηματικά γκράφιτι, όπως αυτά που μελετώνται στην παρούσα έρευνα.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Abarca, J. (2015). Graffiti, street art, and gentrification. In Clados, C., Langner, M., Schierz, S., Ventura, T., Lagos Preller, T., Carillo, S., & Morayef, S. (eds). *Grafficity. Visual Practices and Contestations in Urban Space* (Vol. 28). (pp.221-233). Paderborn: Wilhelm Fink.

Adams, K. L., & Winter, A. (1997). *Gang Graffiti as a Discourse Genre. Journal of Sociolinguistics, 1*(3), 337–360. doi:10.1111/1467-9481.00020

Albaik, M. (2023). Influence of Graffiti on People's Perceptions of Urban Spaces in Hashemi Shamali, Amman, Jordon. *ISVS e-journal, 10* (7), 68- 90.

Al-Khawaldeh, N. N., Khawaldeh, I., Bani-Khair, B., & Al-Khawaldeh, A. (2017). An exploration of graffiti on university's walls: A corpus-based discourse analysis study. *Indonesian Journal of Applied Linguistics*, *7*(1), 29-42. https://doi.org/10.17509/ijal.v7i1.6856

Andriotis, K. (2022). Traveling Artists' Typology: Art-Led Regeneration of a Historic Urban Environment. *Tourism Culture & Communication*, *22*(4): 305-319. https://doi.org/10.3727/109830422X16420405391952

Avramidis, K., & Tsilimpounidi, M. (2017). *Graffiti and street art. Reading, Writing and Representing the City*. New York, NY: Routledge.

Avramidis, K., & Tsilimpounidi, M. (2016). Graffiti and street art: Reading, writing and representing the city. In: K. Avramidis, , & Tsilimpounidi, M. (eds), *Graffiti and Street Art* (pp. 17-40). New York, NY: Routledge.

Baird, J. A., & Taylor, C. (2016). Ancient graffiti. In: J. I. Ross, (Ed.), *Routledge handbook of graffiti and street art* (pp. 17-26). New York, NY: Routledge.

Baker, M., Blaagaard, B. B., Jones, H., & Pérez-González, L. (2020). *The Routledge encyclopedia of citizen media*. New York, NY: Routledge.

Balzarini, J. E., & Shlay, A. B. (2016). Gentrification and the right to the city: Community conflict and casinos. *Journal of Urban Affairs*, *38*(4), 503-517. https://doi.org/10.1111/juaf.12226

Bodéüs, R. (1990). L'imagination au pouvoir. *Dialogue: Canadian Philosophical Review/Revue canadienne de philosophie*, *29*(1), 21-40. https://doi.org/10.1017/S0012217300012750

Borgia, S. (2021). Graffiti and Gentrification. *Open Books -- Open Minds: All Submissions. 26*. Διαθέσιμο στο: https://digitalcollections.ric.edu/record/2354?v=pdf (Πρόσβαση στις 23/9/2024).

Braun, V. & Clarke, V. (2012). Chapter 4: Thematic Analysis. In: Cooper, H., Camic, P. M., Long, D. L., Panter, A. T., Rindskopf, D., & Sher, K. J. (Eds.), *APA handbook of research methods in psychology, Vol. 2. Research designs: Quantitative, qualitative, neuropsychological, and biological*. American Psychological Association. https://doi.org/10.1037/13620-000

Campos, R., Pavoni, A., & Zaimakis, Y. (2021). *Political graffiti in critical times: The aesthetics of street politics.* Oxford, New York: Berghahn Books

Carrington Y.L. 2022, The Semiotics of Graffiti. IOSR *Journal Of Humanities and Social Science 27*, (12), 59-77.

Constantinou, A. G. (2021). *Applied Research on Policing for Police: The Case of Cyprus*. Springer International Publishing.

Craw, P. J., Leland, L. S., Bussell, M. G., Munday, S. J., & Walsh, K. (2006). *The Mural as Graffiti Deterrence. Environment and Behavior, 38*(3), 422–434. https://doi.org/10.1177/0013916505281580

El-Nashar, M., & Nayef, H. (2016). 'Discourse on the Go': Thematic Analysis of Vehicle Graffiti on the Roads of Egypt. *Advances in Language and Literary Studies, 7*(5), 227-239. https://doi.org/10.7575/aiac.alls.v.7n.5p.227

Feenstra, P. (2014). Ken Loach's Land and Freedom (1994): Conflicts and Questions Concerning Spanish Cinematographic Memories. *Journal of interdisciplinary studies on Film in Spanish,, 2*(1), 66-87. Διαθέσιμο στο: https://ciney-ojs-tamu.tdl.org/ciney/article/view/44 (Πρόσβαση 25 Ιουνίου 2024).

Hána, D., & Šel, J. (2022). Political graffiti in the political symbolic space of Prague, Czechia. *Urban Research & Practice*, *15*(5), 679-698. https://doi.org/10.1080/17535069.2021.1902556

Halsey, M., & Young, A. (2002). The Meanings of Graffiti and Municipal Administration. *Australian & New Zealand Journal of Criminology, 35*(2), 165–186. https://doi.org/10.1375/acri.35.2.165

Haworth, B., Bruce, E., & Iveson, K. (2013). Spatio-temporal analysis of graffiti occurrence in an inner-city urban environment. *Applied Geography*, *38*, 53-63. https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2012.10.002

Kotatko, M. (2022). S*treet art.* [e-book]. Anna Lindh Foundation. Διαθέσιμο στο: https://www.annalindhfoundation.org/sites/default/files/documents/network-news/E-book_street%20art_kotatko_final_zmen%C5%A1eny.pdf (Πρόσβαση στις 12 Αυγούστου 2024).

Krasniqi, A., & Haxhiu, A. (2023). The potentials of graffiti in opposing the women economic oppression: The Kosova case. *SAUC-Street Art and Urban Creativity*, *9*(2), 58-69. https://doi.org/10.25765/sauc.v9i2.767

Lennon, J. (2022). *Conflict Graffiti: From Revolution to Gentrification*. Chicago: University of Chicago Press. https://doi.org/10.7208/chicago/9780226815671

Luxemburg, R. (1915). *The Junius Pamphlet: The Crisis of German Social Democracy*. Διαθέσιμο στο: https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1915/junius/ (Πρόσβαση στις 11 Οκτωβρίου 2024).

Manco, T. (2002). *Stencil graffiti*. New York: Thames & Hudson.

Mcauliffe, C. (2012). Graffiti or Street Art? Negotiating the Moral Geographies of the Creative City. *Journal of Urban Affairs*, *34*(2), 189–206. https://doi.org/10.1111/j.1467-9906.2012.00610.x

Mosher, D. L. (1991). Macho men, machismo, and sexuality. Annual Review of Sex Research, 2, 199–247.

Ross, J. I. (Ed.). (2016). *Routledge handbook of graffiti and street art*. New York, NY: Routledge.

Serafis, D., Kitis, E. D., & Archakis, A. (2018). Graffiti slogans and the construction of collective identity: evidence from the anti-austerity protests in Greece. *Text & Talk*, *38*(6), 775-797. https://doi.org/10.1515/text-2018-0023

Shaw, K. (2008). Gentrification: What it is, why it is, and what can be done about it. *Geography Compass*, *2*(5), 1697-1728. https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2008.00156.x

Shobe, H. (2020). Graffiti as communication and language. In: S. Brunn, Kehrein, R. (eds) *Handbook of the Changing World Language Map.* Springer Cham, (pp. 3155-3172)

Tsavdaroglou, C. (2020). The refugees' right to the center of the city and spatial justice: Gentrification vs commoning practices in Tarlabaşı-Istanbul. *Urban Planning*, *5*(3), 230-240. https://doi.org/10.17645/up.v5i3.3098

Van der Linden, M. (1997). Socialisme ou barbarie: a French revolutionary group (1949-65). *Left History: An Interdisciplinary Journal of Historical Inquiry and Debate*, *5*(1), 7-37. https://doi.org/10.25071/1913-9632.5323

Velikonja, Mitja. (2019). The chosen few – football fan graffiti. In Velikonja, M. *Post-Socialist Political Graffiti in the Balkans and Central Europe*. (pp.141-155) Routledge

Vogel, B., Arthur, C., Lepp, E., O'Driscoll, D., & Haworth, B. T. (2020). Reading socio-political and spatial dynamics through graffiti in conflict-affected societies. *Third World Quarterly*, *41*(12), 2148-2168. https://doi.org/10.1080/01436597.2020.1810009

Vourdoubas, J. (2023). The Impacts of Covid-19 Pandemic on Tourism Industry in The Island of Crete, Greece. *European Journal of Humanities and Social Sciences*, *3*(3), 72-80. https://doi.org/10.24018/ejsocial.2023.3.3.449

Weisel, D. L. (2013). *Graffitti.* Arizona: ASU, Center for Problem-Oriented Policing

Zaimakis, Y. (2015). 'Welcome to the civilization of fear': on political graffiti heterotopias in Greece in times of crisis. *Visual Communication*, *14*(4), 373-396. https://doi.org/10.1177/1470357215593845

Zaimakis, Y. & Oikonomakis, L. (2021). Chapter 3. Walls of Resistance in Critical Times: A Reflection on Political Graffiti and Visual Protest in Southern Europe and Latin America. In R. Campos, Y. Zaimakis & A. Pavoni (Ed.), *Political Graffiti in Critical Times: The Aesthetics of Street Politics* (pp. 74-101). New York, Oxford: Berghahn Books. https://doi.org/10.1515/9781789209426-005

Ελληνική

Ζαϊμάκης, Γ. (1994-5). Η πορνεία στο Μεγάλο Κάστρο στα χρόνια της Κρητικής πολιτείας. *Παλίμψηστο 14-15*, 180-190.

Ζαϊμάκης, Γ. (1999). *Καταγώγια ακμάζοντα*. Αθήνα: Πλέθρον.

Ζαϊμάκης, Γ. (2015). Φωνές διαμαρτυρίας στους δρόμους της πόλης: προσλήψεις της κρίσης μέσα στο εκφραστικό-πολιτικό γκράφιτι. *Κοινωνιολογική Επιθεώρηση*, (2 - 3), 119 - 143.

Ζαϊμάκης, Γ. (2013). Η ετερογλωσσία του γκράφιτι στην ποιοτική έρευνα: Μεθοδολογικές διασταυρώσεις σε ανοίκειους κοινωνικούς κόσμους. Στο Ι. Πουρκός, (επιμ.), *Δυνατότητες και όρια της μείξης των μεθοδολογιών στην κοινωνική ψυχολογία και εκπαιδευτική έρευνα: επιστημολογικά και ερευνητικά ζητήματα των προοπτικών διεύρυνσης του ερευνητικού σχεδιασμού.* (Σελ. 531-552). Αθήνα: Ίων

Ζαϊμάκης, Γ. (2018). «Δρόμοι ελεύθεροι από επιτήρηση»: Νέοι, σώματα και απεικονίσεις της κρίσης στο πολιτικό γκράφιτι. Στο: *Ερευνητικές Διαδρομές στις Κοινωνικές Επιστήμες. Θεωρητικές - Μεθοδολογικές Συμβολές και Μελέτες Περίπτωσης* (σ. 391-414). Κρήτη: εκδ. Ψηφιακό Κέντρο Εκπαιδευτικών Μέσων Πανεπιστημίου Κρήτης

Ζαϊμάκης Γ. (2020). Τοπία της μνήμης, πολιτικές εξευγενισμού και δημιουργικές αντιστάσεις στο Λάκκο Ηρακλείου. *Απίκο (Περιοδικό για τη λογοτεχνία, την τέχνη, την εκπαίδευση) 5*, 48-51.

Ζαϊμάκης Γ., Ράτσικα Ν., Κόκκινου Χ., Παπαδάκη Μ., Ταμβάκη Μ. (2022). *Εντοπισμός και ανάλυση θυλάκων τοπικής αποστέρησης και φτώχειας/ Στάδιο 4: Τοπική εκτίμηση της αποστέρησης: Πιλοτικές έρευνες πεδίου σε επιλεγμένους*

αστικούς θύλακες. Ηράκλειο: Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας -Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης. Διαθέσιμο στο: https://socialobservatory.crete.gov.gr/gallery/Researches/D%2010-1.pdf (Πρόσβαση 24 Αυγούστου 2024)

Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: http://hdl.handle.net/11419/5826 (πρόσβαση στις 19.10.2024)

Καμπύλης, (2019). «Μ.Γ.Δ.» – Η ιστορία του μακροβιότερου συνθήματος της μεταπολίτευσης. *Candiadoc.* Διαθέσιμο στο: https://www.candiadoc.gr/2019/04/30/m-g-d-i-istoria-toy-makrovioteroy-synthimatos-tis-metapoliteysis/ (Πρόσβαση 23 Οκτωβρίου 2024).

Καραθανάσης Π. (2014). Τέχνη του Δρόμου: Graffiti, Πολιτική Διεκδίκηση και Δρόμος. Στο Καρρά Μ.Β. (επιμ.) *No Respect.* Αθήνα: Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών, Ίδρυμα Ωνάση.

Καραθανάσης Π., (2018). Εξευγενισμός (gentrification), Γκραφίτι και Τέχνη του δρόμου: Σχέσεις και αντιθέσεις στη δημόσια σφαίρα του αστικού φαντασιακού. Στο: Ε. Γιαλούρη, Λαμπρόπουλος, Α., Ρίκου, Ε. (επιμ.), *Αξία*. Αθήνα: Εκδ. Νήσος.

Κυριαζή Ν. (1999). *Η κοινωνιολογική έρευνα: κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Κωνσταντίνου, Ε. (2018). Αλήθεια, γνώση και ηθική στο έργο του Μισέλ Φουκώ. Στο *Ερευνητικές Διαδρομές στις Κοινωνικές Επιστήμες. Θεωρητικές - Μεθοδολογικές Συμβολές και Μελέτες Περίπτωσης*. εκδ. Ψηφιακό Κέντρο Εκπαιδευτικών Μέσων Πανεπιστημίου Κρήτης (σ. 69-80)

Μαντάς, Κ. (2012). Βανδαλισμοί και γκραφίτι στην αρχαιότητα. *Ιστορικά θέματα, 119*, 86-99.

Πάλλας Β. (2016). "Της γης οι κολασμένοι"… το τραγούδι της Διεθνούς. *Αγώνας της Κρήτης* Διαθέσιμο στο: https://agonaskritis.gr/%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B3%CE%B7%CF%82-%CE%BF%CE%B9-

%CE%BA%CE%BF%CE%BB%CE%B1%CF%83%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CE%BF%CE%B9-%CF%84%CE%BF-%CF%84%CF%81%CE%B1%CE%B3%CE%BF%CF%8D%CE%B4%CE%B9-%CF%84%CE%B7%CF%82/ (Πρόσβαση 23 Οκτωβρίου 2024).

Ιστοσελίδες:

Αγώνας της Κρήτης. (2014). *Αυτό το Κράτος, είναι ο μόνος Τρομοκράτης!*. Διαθέσιμο στο: https://agonaskritis.gr/%CE%B1%CF%85%CF%84%CF%8C-%CF%84%CE%BF-%CE%BA%CF%81%CE%AC%CF%84%CE%BF%CF%82-%CE%B5%CE%AF%CE%BD%CE%B1%CE%B9-%CE%BF-%CE%BC%CF%8C%CE%BD%CE%BF%CF%82-%CF%84%CF%81%CE%BF%CE%BC%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%AC%CF%84/ (Πρόσβαση 23 Οκτωβρίου 2024).

Αναρχικό Στέκι Ναδίρ (χ.η.). *Το κράτος είναι ο μόνος τρομοκράτης-Κείμενο για την εισβολή στο Ναδίρ και σύλληψη συντρόφων*. Διαθέσιμο στο: https://anarxiko-steki-nadir.org/?p=1393&fbclid=IwY2xjawGXFkhleHRuA2FlbQIxMAABHeI0mDaD-GuIzYkfQ3KgXCLdW9V47LRZ17WoGAuQn4hNZ7Dnpg5OkkkfTQ_aem_Z9GWVGDYCsUee1aURMUZeA (Πρόσβαση 30/10/2024).

Ευαγγελισμός (χ.η.). *Κατάληψη ευαγγελισμού.* Διαθέσιμο στο: https://evagelismos.squat.gr/?page_id=3154 (Πρόσβαση 20 Οκτωβρίου 2024).

govwatch, (2021). *Δολοφονία Νίκου Σαμπάνη: Racial profiling και παραβίαση κανόνων εμπλοκής.* Διαθέσιμο στο: https://govwatch.gr/finds/dolofonia-nikoy-sampani-racial-profiling-kai-paraviasi-kanonon-emplokis/ (Πρόσβαση 25 Οκτωβρίου 2024).

Τερμίτα, (χ.η). *Κατάληψη τερμίτα, αυτοδιαχειριζόμενος χώρος για τη στέγαση των αναγκών και των επιθυμιών μας.* Διαθέσιμο στο: https://termita.espivblogs.net/ (Πρόσβαση 23 Οκτωβρίου 2024).

902.gr. (2023). *«Οι νεκροί μας, τα κέρδη τους. Η οργή μας να τσακίσει την πολιτική που μετρά τη ζωή μας ως κόστος».* Διαθέσιμο στο: https://www.902.gr/eidisi/ergatiki-taxi/375064/oi-nekroi-mas-ta-kerdi-toys-i-orgi-mas-na-tsakisei-tin-politiki-poy (Πρόσβαση 28 Σεπτεμβρίου 2024).

Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (2023). *Γιατί η αστυνομία είναι πρόβλημα στη χώρα μας σήμερα.* Διαθέσιμο στο: https://www.hlhr.gr/%CE%B1%CF%83%CF%84%CF%85%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%B2%CE%AF%CE%B1-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1/ (Πρόσβαση 28 Σεπτεμβρίου 2024).

Κατάληψη Ευαγγελισμού (χ.η.). https://evagelismos.squat.gr/ (Πρόσβαση 26 Σεπτεμβρίου 2024).

Πρωτοβουλία Διάσωσης του Αποπηγαδιού (χ.η.). *Αποπηγάδι.* https://apopigadi.blogspot.com/ (Πρόσβαση 26 Σεπτεμβρίου 2024).

Σουλιώτης, Γ. (2024). *Ο χάρτης της ενδοοικογενειακής βίας στην Ελλάδα – Δημιουργία «καταφυγίων» για τα θύματα.* Διαθέσιμο στο: https://www.kathimerini.gr/society/562965532/o-chartis-tis-endooikogeneiakis-vias-stin-ellada-dimioyrgia-katafygion-gia-ta-thymata/ (Πρόσβαση 26 Σεπτεμβρίου 2024).

Οικονομικός Ταχυδρόμος (2023). Τέμπη: Ποια είναι η εταιρεία που εξαγόρασε την ΤΡΑΙΝΟΣΕ. Διαθέσιμο στο: https://www.ot.gr/2023/03/02/diethni/tempi-poia-einai-i-etaireia-pou-eksagorase-tin-trainose/ (Πρόσβαση στις 25 Σεπτεμβρίου 2024).